

3 19.376

6

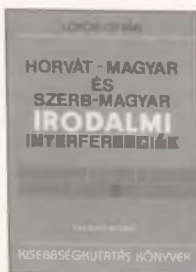
16. évf.
2007.
4. szám

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

A Lucidus Kiadó új könyvei

Lőkös István:
Horvát-magyar és szerb
magyar irodalmi
interferenciák

Budapest, 2007. 192 p.

2600 Ft

Miskolczi Ambrus:
Eposz és történelem

Budapest, 2007. 180 p.

2300 Ft

Miskolczi Ambrus:
A felvilágosodás és a
liberalizmus között

Budapest, 2007. 129 p.

2800 Ft

**Balogh Balázs -
Bodó Barna -
Ilyés Zoltán (szerk.):**
Regionális identitás,
közösségépítés,
szórványgondozás

Budapest, 2007. 285 p.

3400 Ft

Doncsev T.-Szóke L.
(szerk.):
A keleti kereszténység
Magyarországon

Budapest, 2007. 309 p.

3600 Ft

Pomogáts Béla:
Irodalom a korfordulón

Budapest, 2007. 303 p.

2800 Ft

KISEBBSÉG KUTATÁS

MINORITIES STUDIES AND REVIEWS

16. évfolyam, 2007. évi 4. szám

Alapító és főszerkesztő: *Cholnoky Győző*

Szerkesztőbizottság: *Niederhauser Emil* (elnök), *Pomogáts Béla*, *Miskolczy Ambrus*, *Szarka László*, *Szász Zoltán*, *Tóth Ágnes*, *Doncsev Toso*, *Péntek János*, *Kocsis Károly*, *Tóth Pál Péter*, *Halász Iván*. Kiadja a Lucidus Kiadó, 1192 Budapest, Gomb utca 7. Telefon: 282-2250. Szerkesztőségi titkár: *Vágó Pálné*. Grafikai tervező: *Szabó János*. Nyomdai előkészítés: Paulus-Publishing Bt. 1028 Budapest, Községház u. 37. Korrektor: *Mezey László Miklós*. Szerkesztőség: 1014 Budapest, Hess András tér 5. fsz. 82-83. Tel./fax: 225-2866. A lap megjelenik negyedévenként. Éves előfizetési ár: 4000 Ft (ÁFÁ-val), külföldön 24 euro+12 euro (postaköltség tengerentúlra), illetve + 8 euro (postaköltség Európába). Lapszámonkénti ár: 1000 Ft. Előfizethető a kiadónál a Monor és Vidéke Takarékszövetkezet 65100118-10025640 számláján. Nyomás és kötés: Oliton Kft. 1104 Budapest, Kada utca 149. Felelős vezető: *Balogh Antal*.

Internet: www.lucidus.hu <http://www.hhrf.org/kisebbségkutatás>

HU ISSN 1215-2684

A lap megjelenését
az Oktatási és Kulturális
Minisztérium és
a Nemzeti Kulturális Alap támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

Válogatásunk kiadványai

Alternatives (USA)
Blätter für deutsche und internationale
Politik (Németország)
Europe-Asia Studies (Anglia)
Europäische Rundschau (Ausztria)
Hungarian Studies Review (Kanada)
Internationale Politik (Németország)
The Journal of Politics (USA)

Korunk (Románia)
Le Monde Diplomatique (Franciaország)
Nationalities Papers (USA)
Politique internationale (Franciaország)
The Review of Politics (USA)
Third World Quarterly (Anglia)

DELEGÁCIÓK JÁRATAI

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TARTALOM

TANULMÁNYOK

MIGRÁCIÓ – DEMOGRÁFIAI TRENDEK MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓN

Tóth Pál Péter: A vándorlás szerepe a magyar népességfejlődésben	667
Klenner Zoltán: Menekültek Magyarországon a 2000-es években	679
Gödri Irén: A kapcsolati tőke szerepe a magyarországi bevándorlásban	699
Hablicsek László: A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések	729

MŰHELY

Kolláth Anna: Akkor hogyan is beszélünk?	767
--	-----

SZEMLE

NEMZETI TUDAT, NEMZETI ÉS ETNIKAI FOLYAMATOK

Anderson, Christopher J. – Paskeviciute, Aida: Miként hat az etnikai és nyelvi heterogenitás a civil társadalom kilátásaira: a polgári magatartásról készül összehasonlító tanulmány (<i>Bosznay Csaba</i>)	786
Stevens, Jacqueline: Az állam megújítása (<i>Bosznay Csaba</i>)	788
Habermas, Jürgen: Jürgen Habermas – Európa lehetséges helytállásáról (<i>Komáromi Sándor</i>)	790
Bebler, Anton: Bosznia-Hercegovina – múlt, jelen, jövő (<i>Komáromi Sándor</i>)	792
Sack, Jörg: A Rigómezőn innen és túl (<i>Komáromi Sándor</i>)	794
Mandeville, Laure: Nacionalista hullám Oroszországban (<i>Lajtai L. László</i>)	796
Delpech, Thérèse: A Mahmud Ahmadinedzsad-féle Közel-Kelet (<i>Lajtai L. László</i>)	801
Megoran, Nick: Az etnikai konfliktus kutatásáról: episztemológia, politika és egy közép-ázsiai határvita (<i>Bosznay Csaba</i>)	805
Menon, Sridevi: Ázsiai Amerika lerombolása: dél-ázsiai amerikai történetek, mint az elbeszélések stratégiai helyszínei (<i>Bosznay Csaba</i>)	807

NEMZETI ÉS NEMZETISÉGI IRODALMAK

Breysach, Barbara: Az erőszak terei és a „kis terek” az irodalomban (<i>Komáromi Sándor</i>)	810
--	-----

KISEBBSÉGI POLITIKA

Agrawal, P.; Rossouw, J.; Skrentny, J. D.; Vidal, D.: Pozitív diszkrimináció (<i>Kakasy Judit</i>)	812
Akturk, Sener: Az etnikai alapú rezsimek folyamatossága és változásai Ausztriában, Németországban, a Szovjetunió/Oroszországban és Törökországban: az etnikai rezsimek változatai, és hipotézisek változásaira (<i>Bosznay Csaba</i>)	818

KISEBBSÉGI JOG

- Jacobsohn, Gary Jeffrey: Alkotmányos identitás (*Bosznay Csaba*) 821
An-Na'im, Abdullahi Ahmed: Miért kellene a muszlimoknak
lemondani a dzsihádról? Az emberi jogok és
a nemzetközi jog jövője (*Bosznay Csaba*) 823

NEMZETI ÉS ETNIKAI KISEBBSÉGEK TÖRTÉNETE

- Deschênes, Dany: Francia értelmiségiek és
az Ausztria-Magyarországról alkotott kép
Franciaországban: bevezető a történelmi
Magyarország széthullásához (*Bosznay Csaba*) 826
Egyed Akos: Egy sajátos földtulajdon: a székely örökség (*Cholnoky Győző*) . . 828
Senz, Ingomar: Száz év előtt: a Magyarországi Német
Néppárt születése (*Komáromi Sándor*) 829

TABLE OF CONTENTS

STUDIES

MIGRATION - DEMOGRAPHIC TRENDS IN HUNGARY ON THE MILLENNIUM

Tóth, Pál Péter: The Role of Migration in the Hungarian Population Growth	667
Klenner, Zoltán: Refugees in Hungary in the 2000's	679
Gödrö, Irén: Role of Acquaintanceship Capital in Migration into Hungary	699
Hablicsek, László: Regional Variation of the Roma Population's Education: Facts and Estimations	729

WORKSHOP

Kolláth, Anna: So How Do We Speak?	767
--	-----

REVIEW

NATIONAL IDENTITY, NATIONAL AND ETHNIC PROCESSES

Anderson, Christopher J. – Paskeviciute, Aida: How Ethnic and Linguistic Heterogeneity	786
Stevens, Jacqueline: Recreating the State (<i>Bosznay Csaba</i>)	788
Habermas, Jürgen: Jürgen Habermas – About Europe's the Possible Holding Ground (<i>Komáromi Sándor</i>).	790
Bebler, Anton: Bosnia-Herzegovina – Past, Present, Future (<i>Komáromi Sándor</i>)	792
Sack, Jörg: On the Near and Far Side of Rigómező (<i>Komáromi Sándor</i>).	794
Mandeville, Laure: Nationalist Wave in Russia (<i>Lajtai L. László</i>)	796
Delpéch, Thérèse: Middle-East Under the Influence of Mahmud Ahmadinejad (<i>Lajtai L. László</i>).	801
Megoran, Nick: On Researching 'Ethnic Conflict': Epistemology, Politics, and a Central Asian Boundary Dispute (<i>Bosznay Csaba</i>).	805
Menon, Sridevi: Disrupting Asian America: South Asian American Histories as Strategic Sites of Narration (<i>Bosznay Csaba</i>)	807

NATIONAL AND ETHNIC LITERATURES

Breysach, Barbara: Spheres of Violence and "Minor Areas" in Literature (<i>Komáromi Sándor</i>)	810
---	-----

MINORITY POLICY

Agrawal, P.; Rossouw, J.; Skentny, J. L.: Positive discrimination (<i>Kakasy Judit</i>)	812
Akturk, Sener: Continuity and Change in the Regimes of Ethnicity in Austria, Germany, the USSR/Russia, and Turkey: Varieties of Ethnic Regimes and Hypotheses for Change (<i>Bosznay Csaba</i>)	818

A vándorlás népességfejlődésben játszott szerepével kapcsolatban figyelembe kell venni, hogy a vándormozgalom két nagy formája: a külső és a belső vándorlás népességfejlődésben játszott szerepe, hatása – a különleges, vagy a rendkívüli esetek kivételével – jelentős mértékben eltér egymástól. Külső vándorlás esetében ugyanis, a már említett hatások következményei közül nemcsak az adott településen, a kibocsátó közösségben kiváltott közvetlen és közvetett népessédségi hatásokat kell figyelembe venni, hanem azokat is, amelyek a kibocsátó közeg tágabb közösségében, vagyis az adott ország népességében következnek be. Belső vándorlás esetében, bár a vándorló csökkenti az adott településen élők számát, de „mozgása” közvetlenül nem befolyásolja az adott ország népességének létszámát. Hosszabb távon viszont, mivel a magasabb termékenységi mutatóval rendelkező terület elhagyója általában az új lakóhely alacsonyabb termékenységi mintáját „veszi át”, a belső vándorlás a lakosság összlétszámának csökkenéséhez vezet.

A fenti gondolatmenetből, amit a gyakorlat és a nemzetközi vándorlással kapcsolatos szakirodalom egyértelműen alátámaszt, az következik, hogy a nemzetközi vándorlás a fogadó országok népességfejlődésében pozitív, a küldő, a kibocsátó országok esetében pedig, negatív szerepet játszik. Mindezek alapján megfogalmazható: azokban az esetekben, amikor egy ország népessége fogy, s ezzel párhuzamosan a népesség kor szerinti összetétele mind öregebb lesz, s ezt a tendenciát a népesedéspolitikai eszközeivel megállítani, módosítani, esetleg megfordítani már nem tudják, akkor a migrációs folyamatok népességpótlásban játszott szerepét felhasználva kísérletet lehet tenni a hiányzó népesség pótlására.

A fenti alapvető összefüggések figyelembevételével a továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a hazánkat érintő nemzetközi vándormozgalom folyamatai milyen szerepet játszottak, játszanak a magyar népességfejlődésben, Magyarország fogyó népességének pótlásában.

Pillanatkép a múltból

A honfoglalás kori, és az azt követő évszázadok magyar népességfejlődését modellszerűen kettős, egymást feltételező folyamat határozta meg. E folyamat egyik „eleme” a magyar nép termékenysége által de-

kozás és kor szerinti összetételének átalakulása is. Ennek ellenére az idősebb korosztály a migrációs „piacon” történt jelentősebb arányú megjelenése a vándormozgalom legújabb fejleményei közé tartozik. Ez a változás szoros összefüggést mutat a család-egyesítés keretében lezajló migrációs mozgások 1970-es, '80-as évek során bekövetkezett általánosabbá válásával.

terminált, s a halálózással módosított folyamatos, a magyarok lélekszámát, nem és kor szerinti összetételét alapvetően meghatározó népességfejlődés. A másik „elem” pedig, a különböző formában megnyilvánuló ún. *külső tényező*, amely a saját (magyar) termékenység és a halandóság együttes hatását a magyar néphez asszimilálódott idegen elemek és utódaik számával módosította, egészítette ki.

A második „elem” nem homogén, hanem három csoportból állt. Az elsőhöz a „hozott”, a honfoglalókkal együtt érkező idegen, nem magyar népekhez tartozó személyek tartoztak. A második csoport tagjai az itt „talált”, a Kárpát-medencében élő nem magyar népek közül rekrutálódott. A második „elem” harmadik csoportjához pedig, az országba hívott, befogadott, bevándorló idegen, nem magyar népek tagjai és utódaik közül azok tartoztak, akik az együttélés során magyarrá „váltak”, magyarokhoz asszimilálódtak. Mindez azt jelentette, hogy a magyarok termékenységét – a fenti három népcsoport-hoz tartozók közül – a magyarokhoz asszimilálódók és utódaik termékenysége folyamatosan kiegészítette. Ezt, vagyis a *nem magyar népek* magyar népességfejlődésben játszott *kiegészítő szerepét* a magyar népességfejlődés meghatározó jellegzetességének tekintjük.

A történeti és a történeti demográfiai kutatások eredményeként ismert, hogy az államalapítás idejére a honfoglalókkal együtt érkező nem magyar népekhez tartozók (és utódaik) döntő többsége saját etnikai identitását már magyarrá „cserélte” és magyarrá vált. Így a magyar népességfejlődésben játszott szerepük a XI.–XII. századtól már nem pótlólagos és kiegészítő jellegű, hanem az belesimult a magyarba, azzal eggyé vált.

A Kárpát-medencében élő népek magyarokhoz még nem asszimilálódott tagjai, valamint a különböző időszakokban bevándorló idegenek azonban továbbra is életben tartották, „működtették” azokat a „mechanizmusokat”, amelyek következtében önmaguk és utódaik is folyamatosan pótlólagos „forrást” jelentettek a magyar népesség létszámának növekedésében.

A pótlólagos szerep betöltéséhez, az asszimilációs folyamatok fenntartásához és működtetéséhez a Magyar Királyság, valamint népeinek területi elhelyezkedése jó keretet, hátteret, feltételt biztosított. A magyarok többsége, mint az ismeretes, a honfoglaláskor a Kárpát-medence központi területét foglalta el, s a központi funkciókat ellátó politikai, gazdasági, katonai, kulturális és igazgatási központok is szükség-szerűen ide koncentráálódtak. Ennek következtében, az itt élő, illetve a belső vándormozgalom keretében az ország perifériáiról a centrumba vándorló nem magyar ajkú népesség, és az e területekre érkező „vendé-

gek”, bevándorló külföldiek egy részének asszimilálódása, elmagyarosodása is itt, az ország központi területein volt a legdinamikusabb.²

A fentiekben megfogalmazottakkal összhangban megállapíthatjuk, hogy az államalapítást követő századokban az I. világháború végéig a magyar népesség lélekszámának növekedését a saját nép természetes szaporodása, az ugyanazon a területen élő más népek magyarokhoz asszimilálódott tagjainak és azok leszármazottainak, valamint a bevándorlók és leszármazottjaik magyarokhoz asszimilálódott tagjainak termékenysége *együttesen* biztosították.

Törés a magyar népességfejlődésben

A Magyar Királyság egységének felszámolása, valamint az I. világháború polgári és katonai vesztesége a magyar népességfejlődés vonatkozásában is jelentős változást hozott. Az új határok közé szorított ország népessége esetében ugyanis már nem, vagy csak alig működik az, a magyar népesség fejlődését 1918-ig meghatározó törvényszerűség, amely szerint az ország területén élő nem magyar népek – a szélső területeken élők többségében magyarok által lakott központi területekre vándorolva – pótlólagos forrásként szerepet játszanak a magyar népességfejlődés folyamataiban, a magyarok lélekszámának növelésében. Ettől kezdve ugyanis a belső vándormozgalom döntően már csak a lakosság súlypontjainak területi átrendeződését, a modernizációs folyamatok követelményeinek kielégítését szolgálta (és lényegében szolgálja jelenleg is). De nemcsak a belső vándorlás, hanem a külső vándorlás népességfejlődésben játszott szerepe is megváltozott. Az új helyzetben, mivel az új határok közé szorított ország migrációs vonzása megváltozott – Magyarország migrációs cél-országgként döntően már csak a békedöntés következtében az új ország határain kívül hagyott magyar nemzetiségűek számára jelentett s meghatározó módon napjainkban is csak számukra jelent vonzást. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a bevándorló külföldiek döntő többsége, azaz a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek egy részének Magyarországra vándorlása, áttelepedése nem a Kárpát-medencében élő magyar népesség lélekszámát, hanem csak az itt, Magyarországon élő magyar nemzetiségűek létszámát, s ezzel együtt az ország lakosainak számát növeli. (Természetesen ez még mindig jobb, mintha asszimilálódnának, vagy egy harmadik országba vándorolnának. A magyar nemzetiségűek Magyaror-

² E folyamat keretében a szélső területeken élő magyar nemzetiségűek központi területre való vándorlása is zajlott, amely e területek fentiekben leírt szerepét még egyértelműbbé tette.

szágra történő áttelepedésével ugyanis Kárpát-medence magyarságának lélekszáma legalább is rövid-, és középtávon nem csökken.)

A fentiekben vázolt folyamatok következtében 1918 óta a hazánkat érintő migrációs mozgás eredményeként felgyorsult az a napjainkban is tartó folyamat, amelyet némi leegyszerűsítéssel a Kárpát-medencei magyarság, pontosabban a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek mai Magyarország területére történő tömörülésével jellemezhetünk. Ennek negatív következményei a magyarországi, illetve a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek népességfejlődésében egyaránt tetten érhetők. A bekövetkezett változás szükségyszerű következményeként ugyanis (a halálózási többlettel, asszimilációs és vándorlási veszteséggel „támogatva”) felgyorsult a kibocsátó magyar közösségek, a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek létszámának, termékenységének csökkenése, kor szerinti összetételének elöregedése. Ezek következtében egyértelműbbé vált a magyar nemzetiségűek szórványosodása, a többségi néphez történő asszimilálódása, illetve az általuk lakott területek összeszűkülésének folyamata. Mindezek hatására pedig előbb-utóbb népességcsere következik be, amelynek következtében, ha nem is egyszerre, de semmissé válnak azok az értékek, amelyeket az addig ott élő magyarok a századok során létrehoztak.

A fentiekkel párhuzamosan a folyamatosan zajló áttelepedések eredményeként pedig egyrészt Magyarország lakosainak száma még meghaladja a 10 millió főt, másrészt pedig az itt élők etnikai „egyne-műsödése” mind egyértelműbbé vált.³ Ezek ellenére az alapprobléma, a hazai népesség lélekszáma csökkenésének és a népesség kor szerinti összetétele elöregedésének megállítása, vagy a folyamatok visszafordítása nem oldódik meg.

A szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek áttelepedésének esetleges hivatalos támogatásának vagy csendes tudomásulvételének következményei hosszabb távon katasztrofálisak. A leírt folyamatok diszfunkcionális hatása ugyanis visszafordíthatatlanná teszik a Kárpát-medencei magyar (ezen belül a magyarországi⁴) népesség lélekszámának fogyását, s a népesség kor szerinti összetételének elöregedését. Tehát az áttelepedések, miközben nem oldják meg a magyarországi

³ A 2001. évi magyarországi népszámláláskor kisebbségi nemzeti-etnikai kötődést vallott külföldön születettek demográfiai jellemzőit részletesen Tóth Ágnes és Vékás János dolgozta fel (Tóth-Vékás, 2004.).

⁴ A magyar népesség száma – az országban élő, magukat valamilyen nemzetiséghez tartozóknak valló magyar állampolgárokkal együtt – 2003-ban még 26 474 fővel meghaladta a tízmilliót. 2004-ben számuk 9 986 633, 2005-ben pedig 9 963 775 lett. Annak következtében azonban, hogy az itt tartózkodó külföldi állampolgárok száma 2004-ben 130 109, illetve 2005-ben 142 153 volt, a lakosság száma továbbra is meghaladta a tízmilliót.

népesség létszámának csökkenést, s a népesség előregedésének folyamatát, aközben a jelenleg saját szülőföldjén nyolc országban élő magyarság (részeinek és egészének) népességnövekedési háttérének meggyengülését, majd felszámolódását fogja okozni.

A bekövetkezett változást, s a felvázolt népességfejlődési tendenciát az adatok egyértelműen tükrözik.

*1. Magyarország népességének száma
1870 és 2006 között*

Év	Fő
1870	12 996 653
1880	13 749 603
1890	15 231 527
1900	16 838 255
1910	18 264 533 7 612 114
1920	7 986 879
1930	8 685 109
1941	14 668 496 9 316 074
1949	9 204 799
1960	9 961 044
1970	10 300 996
1980	10 709 463
1990	10 374 823
2001	10 195 513
2006	10 067 000

Megjegyzés: az első öt népszámlálás esetében a táblázat a Magyar Birodalom lakosságának számát Horvátország nélkül adja. A fő összefüggések bemutatása érdekében az 1910-re, és 1941-re vonatkozó *dólt* népességszámok a mai országterületre vonatkoznak. 1949-től az adatok a megmaradt Magyarország népességszámai.

Forrás: Népszámlálás 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2001. és a szerző számítása a KSH népmozgalmi adatokból (Demográfiai lekérdező).

A szomszédos országokhoz került magyarok lélekszáma az elmúlt kilencen év alatt egy millió fővel lett kevesebb. Az 1910. évi népszámlálás szerint az elcsatolt területeken élő magyar nemzetiségűek száma 3 175 000 volt, amely 1991-re 2 667 000-re csökkent (Hoóz, 1996, 937. p.). A folyamat ezzel nem állt meg, hiszen tíz évvel később, 2001-ben a

szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek száma már csak 2 174 921 fő volt. A magyarok népesedési „tér”-vesztését a százalékos arányok még egyértelműbben tükrözik. A szomszédos országokhoz került területeken élő magyarok aránya ugyanis a Kárpát-medencében élő magyarokéhoz viszonyítva az 1910. évi 32,1 százalékról 1991-re 20,7 százalékra, 2001-re pedig 17,6 százalékra esett.⁵ Magyarország lakosságának száma pedig 1920-ban és 1949-ben csak úgy érte el a táblázatban közöltet, hogy mindkét alkalommal százezrek települtek át, az új országoknak hagyott területekről.

Az 1918 után kisebbségbe került magyar nemzetiségűek és utódai egy részének az egykori központi területre történő áttelepedése tehát – annak ellenére, hogy rövid távon és közvetlen formában a meghagyott Magyarország lakosainak számát növeli – hosszú távon a magyar népességfejlődés még megmaradt feltételrendszerét teszi egyre szűkösebbé. Lehetetlen tehát nem felismerni, hogy az áttelepedés következményei rövid- és középtávon a kibocsátó közösség, hosszú távon pedig az összmagyarság életlehetőségeinek összeszűkülését, majd felszámolását okozza.

Az áttelepülők hiánya, mint ahogyan arra rámutattunk, nemcsak a kibocsátó közösséghez tartozók lélekszámát, tagjainak termékenységét csökkenti, kor szerinti összetételét öregbíti, hanem ezekkel párhuzamosan tovább szűkíti azt a teret, amelyet jelenleg még magyarok „töltenek ki”, laknak be. S ezzel – az áttelepülők szubjektív szándékaiktól függetlenül – egyrészt elősegítik a még helyben maradók szórványhelyzetbe kerülését, másrészt pedig, felgyorsítják a már szórványhelyzetben élő magyarok többségi néphez történő asszimilálódását, s a népességszökkenés és elöregedés ütemének felgyorsulását.

A fentiek eredményeként megállapíthatjuk, hogy 1918 óta a nemzetközi vándorlásból származó magyarországi vándorlási nyereség népességpótlásban játszott szerepe, amennyiben nem leszűkítve, csak a Magyarországon élők, hanem a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés szempontjából vizsgáljuk, teljes mértékben ellentétes azzal, melyet a népességfejlődés területén ezt megelőzően eredményezett.

A jövő lehetőségei

A népesedési folyamatokat, nevezetesen a népességfogyás és elöregedés ütemét meghatározó tényezők módosítása, befolyásolása igen bonyolult

⁵ A környező országokban élő magyarok száma az utolsó népszámlálás adatai alapján a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csupán Ausztriában (2001) nőtt 21,2 százalékkal. A többi országban csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2 százalék, Magyarországon (2001) 6,6 százalék, Romániában (2002) 11,7 százalék, Szlovákiában (2001) 8,2 százalék, Szlovéniában (2001) 27 százalék, Szerbiában (2001) 14,7 százalék, és Ukrajnában (2001) 4 százalék volt.

népesség létszámának csökkenést, s a népesség elöregedésének folyamatát, aközben a jelenleg saját szülőföldjén nyolc országban élő magyarság (részeinek és egészének) népességnövekedési háttérének meggyengülését, majd felszámolódását fogja okozni.

A bekövetkezett változást, s a felvázolt népességfejlődési tendenciát az adatok egyértelműen tükrözik.

*1. Magyarország népességének száma
1870 és 2006 között*

Év	Fő
1870	12 996 653
1880	13 749 603
1890	15 231 527
1900	16 838 255
1910	18 264 533 7 612 114
1920	7 986 879
1930	8 685 109
1941	14 668 496 9 316 074
1949	9 204 799
1960	9 961 044
1970	10 300 996
1980	10 709 463
1990	10 374 823
2001	10 195 513
2006	10 067 000

Megjegyzés: az első öt népszámlálás esetében a táblázat a Magyar Birodalom lakosságának számát Horvátország nélkül adja. A fő összefüggések bemutatása érdekében az 1910-re, és 1941-re vonatkozó *dőlt* népességszámok a mai országterületre vonatkoznak. 1949-től az adatok a megmaradt Magyarország népességszámai.

Forrás: Népszámlálás 2001. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2001. és a szerző számítása a KSH népmozgalmi adatokból (Demográfiai lekérdező).

A szomszédos országokhoz került magyarok lélekszáma az elmúlt kilencen év alatt egy millió fővel lett kevesebb. Az 1910. évi népszámlálás szerint az elcsatolt területeken élő magyar nemzetiségűek száma 3 175 000 volt, amely 1991-re 2 667 000-re csökkent (Hoóz, 1996, 937. p.). A folyamat ezzel nem állt meg, hiszen tíz évvel később, 2001-ben a

szomszédos országokban élő magyar nemzetiségűek száma már csak 2 174 921 fő volt. A magyarok népesedési „tér”-vesztését a százalékos arányok még egyértelműbben tükrözik. A szomszédos országokhoz került területeken élő magyarok aránya ugyanis a Kárpát-medencében élő magyarokéhoz viszonyítva az 1910. évi 32,1 százalékról 1991-re 20,7 százalékra, 2001-re pedig 17,6 százalékra esett.⁵ Magyarország lakosságának száma pedig 1920-ban és 1949-ben csak úgy érte el a táblázatban közöltet, hogy mindkét alkalommal százezrek települtek át, az új országoknak hagyott területekről.

Az 1918 után kisebbségbe került magyar nemzetiségűek és utódai egy részének az egykori központi területre történő áttelepedése tehát – annak ellenére, hogy rövid távon és közvetlen formában a meghagyott Magyarország lakosainak számát növeli – hosszú távon a magyar népességfejlődés még megmaradt feltételrendszerét teszi egyre szűkebbé. Lehetetlen tehát nem felismerni, hogy az áttelepedés következményei rövid- és középtávon a kibocsátó közösség, hosszú távon pedig az összmagyarság életlehetőségeinek összeszűkülését, majd felszámolását okozza.

Az áttelepülők hiánya, mint ahogyan arra rámutattunk, nemcsak a kibocsátó közösséghez tartozók lélekszámát, tagjainak termékenységét csökkenti, kor szerinti összetételét öregbíti, hanem ezekkel párhuzamosan tovább szűkíti azt a teret, amelyet jelenleg még magyarok „töltenek ki”, laknak be. S ezzel – az áttelepülők szubjektív szándékaiktól függetlenül – egyrészt elősegítik a még helyben maradó szórványhelyzetbe kerülését, másrészt pedig, felgyorsítják a már szórványhelyzetben élő magyarok többségi néphez történő asszimilálódását, s a népességcsökkenés és elöregedés ütemének felgyorsulását.

A fentiek eredményeként megállapíthatjuk, hogy 1918 óta a nemzetközi vándorlásból származó magyarországi vándorlási nyereség népesépgótlásban játszott szerepe, amennyiben nem leszűkítve, csak a Magyarországon élők, hanem a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés szempontjából vizsgáljuk, teljes mértékben ellentétes azzal, melyet a népességfejlődés területén ezt megelőzően eredményezett.

A jövő lehetőségei

A népesedési folyamatokat, nevezetesen a népességfogyás és elöregedés ütemét meghatározó tényezők módosítása, befolyásolása igen bonyolult

⁵ A környező országokban élő magyarok száma az utolsó népszámlálás adatai alapján a tíz évvel korábbihoz viszonyítva csupán Ausztriában (2001) nőtt 21,2 százalékkal. A többi országban csökkent. A csökkenés mértéke Horvátországban (2001) 26,2 százalék, Magyarországon (2001) 6,6 százalék, Romániában (2002) 11,7 százalék, Szlovákiában (2001) 8,2 százalék, Szlovéniában (2001) 27 százalék, Szerbiában (2001) 14,7 százalék, és Ukrajnában (2001) 4 százalék volt.

feladat. Jellegükből következően, rövid távon még a csökkentés ütemét sem lehet befolyásolni. Középtávon, 15–20 év alatt viszont, megfelelő népesedéspolitikai intézkedések eredményeként ennek még van reális esélye. Sikeresek ez esetben csak akkor lehetünk, ha a magyar népességfejlődés jövőjét alakító elképzeléseinket a továbbiakban már nem szűkítjük le a Magyarországon élőkre, hanem a népességfejlődéssel kapcsolatos hosszú távú feladatok megfogalmazásakor a magyarságot – szétदारaboltsága ellenére –egységnek tekintjük.

Említettük, hogy 1990-et követően az ország lakosainak száma azért nem csökkent tízmillió alá, mert a bevándorlók a fogyást és az elvándorlók hiányát jelentős mértékben ellensúlyozták. Ebből logikusan következhetne, hogy a migráció segítségével biztosított népességpótlás szervesen illeszkedik a jövőbeli hazai népességfejlődési folyamatokba. Ez igaz is lenne, amennyiben az országban letelepedő migránsok zömét nem a Romániában, Szerbiában és Ukrajnában élő magyar közösségek adnák. Ezzel összefüggésben a korábbiakban már dokumentáltuk, hogy az eddigi, a magyar nemzetiségűek áttelepedését hallgatólagosan tudomásul vevő vagy tudatosan segítő program(?) nemcsak, hogy nem oldja meg a hazai népességfogyás problémáját, hanem diszfunkcionális következményei miatt véglegesen ellehetetleníti a Kárpát-medencei magyar népességfejlődés távlati, jelenleg még meglévő lehetőségeit. Éppen ezért, mivel lényeges változásra az ide érkezők nemzetiség szerinti összetétele vonatkozásban az elkövetkező időben sem számíthatunk, addig, amíg ez be nem következik célszerűbb, ha a hiányzó népesség pótlásának nem ezt az útját választjuk.

Akkor hogyan?

A termékenység területén radikális változás – a házasságkötések számának csökkenése, a válások gyakorisága, az élettársi kapcsolatok, a tudatos gyermektelenség terjedése, a gyermekvállalás későbbi életkorra történő elhalasztása, illetve más demográfiai tényezők eredményeképpen – a következő években sem várható. A nemzetközi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy azokban az országokban sikerül *a gyermekvállalási kedvet pozitívan befolyásolni*, ahol aktív és komplex – a pénzületi támogatásokat, természetbeni szolgáltatásokat sokoldalú foglalkoztatási rendszerrel is kiegészítő – családpolitika valósul meg (Tárkányi, 2001). Abban az esetben tehát, ha meg van hozzá a közös akarat, akkor a természetes fogyás üteme, s az ehhez társuló előregedés folyamata még lassítható. (1960-tól a természetes népmozgalom területein bekövetkezett legjelentősebb elmozdulásokat a 2. táblázat adatai alapján kísérhetjük nyomon.)

2. A természetes népmozgalom főbb adatai, 1960–2006

Év	Házasság-kötés	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás, fogyás (-)	ezer lakosra			
					Házasságkötés	Élveszületés	Halálozás	Természetes szaporodás, fogyás (-)
1960	88 566	146 461	101 525	44 936	8,9	14,7	10,2	4,5
1970	96 612	151 819	120 197	31 622	9,3	14,7	11,6	3,1
1980	80 331	148 673	145 355	3 318	7,5	13,9	13,6	0,3
1990	66 405	125 679	145 660	-19 981	6,4	12,1	14,0	-1,9
2001	43 583	97 047	132 183	-35 136	4,3	9,5	13,0	-3,4
2002	46 008	96 804	132 833	-36 029	4,5	9,5	13,1	-3,5
2003	45 398	94 647	135 823	-41 176	4,5	9,3	13,4	-4,1
2004	43 791	95 137	132 492	-37 355	4,3	9,4	13,1	-3,7
2005	44 234	97 496	135 732	-38 236	4,4	9,7	13,5	-3,8
2006	44 528	99 871	131 603	-31732	4,4	9,9	13,1	-3,2

Megjegyzés: a születéskor várható átlagos élettartam 2004-ben férfiaknál 68,59 év, nőknél 76,91 év. A nettó reprodukciós együttható 2004-ben 0,618. (A 2004. évi halandósági tábla alapján számítva.) Az ország lakosainak száma 2007. január 1-jén 10 066 158 fő volt, s ez az egy évvel korábbi népességszámhoz viszonyítva 10428 fővel volt kevesebb.

Forrás: Gyorstájékoztató. Népmozgalom 2005. január–december. Közzététel: 2006. február 27., illetve Gyorstájékoztató. Népmozgalom 2006. január–november. Közzététel: 2007. február 22. www.ksh.hu.

Kiindulópontnak a családot tekintjük, amely a társadalom legősibb önkéntes közössége, a társadalom alapegysége, amelynek legfontosabb funkciója az utódok felnevelése. Mivel jelenleg a háztartások többségében minden újszülött gyermek a szegénységbe kerülés esélyét növeli, a családok marginalizálódási folyamatát meg kell állítani (Spéder, 2002). Az anyagi javak igazságosabb elosztása révén elő kell segíteni, hogy az utódok felnevelésére fordított társadalmilag elismert költségekből mindenki egyforma mértékben részesüljön. A gyermekvállalás, mint az köztudott, a családok részéről hosszú távú „befektetés”, amelyre kedvezően csak a stabil feltételek hatnak, ezért hazánkban is a

parlamentari pártok konszenzuson alapuló átfogó, kiszámítható, választási ciklusokon átívelő stabil, a gyermekvállalást hatékonyan ösztönző, egyben a lakosság preferenciáit és megváltozott gazdasági körülményeit figyelembe vevő hosszú távú népesedéspolitikára és annak alárendelt családtámogatási gyakorlat megvalósítására van szükség.⁶

A fentiekkel összefüggésben a közgondolkodás olyan típusú átalakítására, megerősítésére is szükség van, amelynek eredményeként az élet legfontosabb és legtermészetesebb ajándékaként jelenik meg a családban a gyermek, aki nem teher, nem a szülők, mindenekelőtt az anya karrierjét gátló, lehetetlenné tevő „csapás”. A pénzügyi egyensúlyt rövid távon érvényesíteni kívánó gyakorlattal szemben tehát a távlatos népesedéspolitika – a termékenység és a születésszám emelkedése, illetve a halandósági viszonyok területén történő javulás érdekében – a családot és a családi jellegű együttélési formákat részesíti támogatásban.

Figyelembe véve a népességihiány migráció segítségével történő népességpótlás hazai s a magyar népességfejlődéssel kapcsolatos diszfunkcionális következményeit, mindaddig, amíg a népesedési folyamatok területén a remélt változást megalapozó népesedéspolitikai koncepciót ki nem alakítják, s az azt valóra váltó gyakorlati intézkedések meg nem valósulnak, döntően saját „forrásainkra” támaszkodva a megszületetteket, valamint a már közöttünk élőket kell olyan helyzetbe „hozunk”, hogy valamennyien a társadalom aktív tagjaként a munkaerőpiac szereplőivé is váljanak.

A népességfogyás ütemének lassítását elősegíthetjük azzal, ha az újszülöttek számára biztosítjuk, hogy felnövekedve azonos eséllyel kapcsolódhassanak be a magyar társadalom életébe. Ez esetben nem a csecsemő- és gyermekhalálozás mérséklésére gondolunk, hanem arra, hogy minden újszülött felnövekedve, egészségesen és megfelelő ismeretekkel felvértezve kezdhesse felnőtt életét. Vizsgálatok hiányában nem lehet megmondani, hogy – a rossz körülmények között élő családok életlehetőségei miatt – jelenleg az újszülöttek hány százalékának nincsen esélye arra, hogy felnövekedve bekapcsolódhasson az ország társadalmi, gazdasági stb. életébe. Arányuk feltételezhetően közel 20 százalékra tehető. Úgy gondoljuk: amennyiben az ehhez a csoporthoz tartozó gyermekek felnevelésnek normális körülményei megteremtődnek, akkor már 2025-től, 2030-tól évente mintegy 18–20 ezer fővel több jól felkészült magyar állampolgár kezdheti meg életpályáját.

⁶ Az elmúlt évtized tapasztalatai ebbe az irányba mutatnak, hiszen a családpolitika bármely elemének negatív megváltoztatása azonnali és tartósan kedvezőtlen hatással volt a gyermekvállalási kedvre. Az is megfigyelhető volt, hogy az elvett kedvezményeket hiába adták vissza, korábbi szerepüket már nem töltötték be.

Tartalékaink azonban nemcsak ezen a területen, hanem a halandóság területén is vannak.⁷ Csak az elmúlt tizenöt évben több mint félmillióval többen haltak meg, mint amennyien születtek. A meghaltak számának elmúlt években bekövetkezett mérséklődése ellenére az évenként meghaltak száma továbbra is magas, ez a jövőben is tartós tendenciaként hat a hazai demográfiai folyamatokra. Ennek ellenére biztatónak tartjuk, hogy az utóbbi években a halálozás „elhalasztása” elsősorban a férfiakat érintette, és feltételezzük, hogy a fejlettségünkhöz viszonyítva jelenleg még indokolatlanul magas halandóság az elkövetkező évtizedekben mérséklődni fog. Abban az esetben pedig, ha ez általánossá válik, és végre majd halandósági „mintaváltásról” beszélhetünk, akkor 2025–2030 után e folyamat pozitív eredményeit a népességcsökkenés ütemének mérséklődése területén is egyértelműen érzékelni fogjuk.

Jelenleg azonban még sokkal többen távoznak el közülünk az olyan korosztályokhoz tartozók, akiknek munkájára a társadalom még évtizedekig joggal számíthatna.⁸ Abban az esetben ugyanis, ha az ezen a területén meglévő „tartalékainkat” mobilizálva például a 60 év alattiak halandóságát 2020-ig évenként előbb „csupán” 10, majd 20 százalékkal csökkentjük, akkor ezzel a népességcsökkenés ütemének lassításában komoly előrelépést teszünk.

Összességében megállapíthatjuk: abban az esetben, ha a következő évtizedekben minden újszülött egészségesen és megfelelő ismeretekkel felvértezve kezdi meg felnőtt életét, illetve, ha az idő előtt meghaltak számát mérsékeljük, akkor – még a jelenlegi szinten konzerválódó termékenység mellett is – anélkül érünk el haladást a lakosság számának megőrzésében, az előregedés ütemének mérséklésében, hogy ebben a szomszédos országokból áttelepülő magyar nemzetiségűeknek fontosabb szerep jutna. Ezzel pedig, az első jelentősnek mondható lépést tesszük meg a Kárpát-medencei magyarság népességfejlődésének reorganizálásában, lélekszámának megőrzésében.

⁷ Magyarországon évente másfélszer több férfi hal meg, mint átlagosan az Európai Unió országában.

⁸ 2004-ben a meghaltak 8,4%-a tartozott a 15–49 éves korosztályhoz, és 9,9% a 60–65 évesekhez. Feltételezésünk megalósulása esetén évente több mint 2400 honfitársunk maradhatna még közöttünk.

IRODALOM

- Hoóz István (1996): A nemzetiségi struktúra átalakulása a Kárpát-medencében. *Statisztikai Szemle*, 74. évf. 11. 937. p.
- Spéder Zsolt (2002): A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég Kiadó, Budapest, 68–84. p.
- Tárkányi Ákos (2001): Népesedéspolitika Nyugat- és Észak-Európában. In: Cseh-Szombathy László–Tóth Pál Péter (szerk.) (2001) 482–507. p.
- Tóth Ágnes–Vékás János (2004): Határok és identitás. In: Kovács Nóra–Osvát Anna–Szarka László (szerk.): Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 135–190. p.

Menekültek Magyarországon a 2000-es években¹

Refugees in Hungary in the 2000's

The Office of Immigration and Nationality has conducted a comprehensive research to assist refugees in their integration into Hungarian society. The aim of the survey was to determine the number of refugees who live in Hungary on a permanent basis and how successfully they have assimilated so far. This study shall summarize the results and conclusions of the survey mentioned above.

A rendszerváltozás hajnalától, 1989-től kezdődően összesen körülbelül 170 ezer ember menekült hazánkba, akik közül mintegy 6000 fő kapott menekült státuszt. Ennél azonban jóval többen részesültek valamilyen típusú ideiglenes védelemben, és szereztek menedékes, illetve később, az újabb idegenrendészeti törvény² 2002-es hatályba lépésével befogadotti jogállást. Ezen utóbbi tartózkodási jogcímek, ellentétben a menekült státusszal, olyan időszakos védelmet jelentenek, amelynek indokoltságát a magyar hatóságok meghatározott időközönként felülvizsgálják abból a célból, hogy fennállnak-e még a visszatérést gátló körülmények.

Az 1980-as évek második felétől az 1990-es évek elejéig elsősorban erdélyi magyarok érkeztek, összesen mintegy 50 ezren. Ezt követően, az 1991-től 1995-ig terjedő időszakban főleg a felbomló Jugoszláviából menekültek hazánkba. A délszláv háborúk elől hozzánk érkező kb. 80 ezer ember legnagyobb részét a bosnyák nemzetiségűek alkották. Egy 1991-es kormányzati döntés értelmében közülük azok kaphattak ideiglenes védelmet hazánkban, akiknek lakóhelye a harcok által érintett területen volt, akik megtagadták a katonai szolgálatot, illetve akik ezen személyekhez családtagként címén érkeztek. A háborút lezáró daytoni tárgyalások, a londoni megállapodások és a párizsi békeszerződés megteremtette a béke alapfeltételeit, ezért 1996 januárja után Magyarország – a korábban érkezettek ellátását továbbra is biztosítva – már nem nyújtott újonnan érkezőknek menedékesként ideiglenes védelmet. Amíg az erdélyi menekültek döntő többsége rövid időn belül magyar állampolgárságot szerzett, addig a volt Jugoszláviából származó, és Magyarországon nagyrészt menedé-

¹ A tanulmány a Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal által 2005-ben végzett survey vizsgálat alapján készült.

² A 2001. évi XXXIX. törvény a külföldiek beutazásáról és tartózkodásáról, amely 2002. január 1-jén lépett hatályba. Ezt a jogszabályt 2007. július 1-jétől váltotta fel a 2007. évi I. törvény a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező személyek beutazásáról és tartózkodásáról, valamint – a nem az Európai Közösség államaiból érkező polgárok tekintetében – a 2007. évi II. törvény a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról.

kes státuszt kapott nem magyar etnikumú menekülők jellemzően, a háborút követően visszatértek hazájukba vagy egy harmadik országba (USA, Kanada, Svédország, stb.) távoztak.

A legtöbb menekülő 1991-ben érkezett hazánkba (53.359 fő, melyből 48.485 fő „volt jugoszláv”), a legkevesebb (1259 fő) pedig 1996-ban. Az ezt következő időszakban a menedékkérők száma lassan emelkedik, majd az 1999-es csúcs (11.499 fő) után csökkenő, illetve stagnáló tendenciát mutat (2002-ben 6412 fő, 2003-ban 2401 fő, 2004-ben 1600 fő, 2005-ben 1609 fő, 2006-ban pedig 2117 fő kért hazánkban menedéket).

A menekült státusz megszűnése jogilag kétféleképpen lehetséges. A leggyakoribb ok, ha a menekült magyar állampolgárságot szerez, bizonyítva az ahhoz szükséges, és a fent jelzett időszakban többször változott kritériumok meglétét. Az elismert menekültek honosítása a normál várakozási időhöz képest jelenleg is kedvezménnyel történik, ez annyit jelent, hogy nyolc év helyett már három év életvitelszerűen Magyarországon való tartózkodás után kérhetik az állampolgárságot. A menekült státuszhoz tartozó jogok és köteleességek rendszere egyébként gyakorlatilag megegyezik az állampolgárságéval. Munkavállalásuk nem engedély-, illetve regisztráció-köteles, a szociális és egészségügyi ellátórendszerhez a magyar állampolgárokkal megegyező feltételekkel férhetnek hozzá. Két megszorítás van csupán. Az egyik, hogy országgyűlési választásokon nem vehetnek részt, a másik pedig, hogy nem tölthetnek be olyan tisztséget, amelynek feltételül a jogalkotó a magyar állampolgárságot szabta (így nem lehetnek hivatásos állomány tagjai, köztisztviselők és vezető beosztású közalkalmazottak).

A menekült jogállás elvesztésének másik eshetősége, ha az érintettől valamely törvényben meghatározott okból kifolyólag a menekültügyi hatóság a menekült státuszt megvonja (súlyos bűncselekményt követ el, visszatér származási országába, esetleg utólag kiderül, hogy a menekült státuszt a hatóság félrevezetésével szerezte). Abban az esetben, ha a menekült külföldre távozik (legális vagy illegális módon), menekült státusza nem szűnik meg automatikusan. Ez utóbbi rendkívül gyakori, tekintettel arra, hogy ezek az emberek sokszor valamely nyugat-európai országba való eljutás vágyával keltek útra, és csak véletlenül jutottak Magyarországra.

Felmérés a Magyarországon menekült státusszal élő külföldi állampolgárok körében

A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (a továbbiakban: BÁH) a menekültek társadalmi beilleszkedése érdekében tett lépéseinek ha-

tékonyágát elősegítendő 2005–2006-ban átfogó vizsgálatot végzett a Magyarországon élő elismert menekültek körében. A kutatás célja a hazánkban életvitelszerűen tartózkodó menekült jogállású személyek számának megállapítása, szociális-egzisztenciális helyzetük, és a magyar társadalomba történt integrálódásuk milyenségének megismerése volt. Mint azt már fentebb említettük, a Magyarországon menekültként elismert külföldiek lényegében a magyar állampolgárokhoz hasonló jogokat élveznek, és a menekült státusz megszerzését követően kötelező jelleggel már nem kell megjeleníteniük a BÁH-ban okmányaik meghosszabbítása vagy egyéb ügyben, ezért a hazánkban élő menekültek pontos számát a felmérés elkészültéig csak becsülni tudtuk.

A felmérés az országos személyi nyilvántartó adatai alapján történt, amelyben 2005-ben „menekült külföldi” megjelöléssel 1994 fő szerepelt. Ez azt jelenti, hogy a 2006-ig menekült státuszt szerzett kb. 6000 ember 2/3-a, mintegy 4000 fő az elmúlt 16 év folyamán magyar állampolgárságot kapott.³ A menekült státuszt kapott külföldiek honosítása azonban meglehetősen egyenetlenül oszlik meg a fenti időszakban. Figyelembe véve, hogy a menekültkénti elismerések kb. 70 százaléka (4183 fő) az 1990 és 1995 közötti évekre esett, a honosítások száma is az ezt követő időszakban volt a legmagasabb. Ezt alátámasztja az is, hogy pl. az 1990-es évben, amikor kiemelkedően magas volt az elismerések száma (2561 fő), a menekültek túlnyomó többsége Romániából érkező magyar nemzetiségű személy volt, döntő többségük Magyarországon talált végleges hazát.

A menekült státusz elvesztése a menekültügyi hatóság intézkedése következtében viszonylag ritkán, néhány tucat esetben fordult elő (ilyen intézkedés történhet a menekült kérelmére is, ha az pl. vissza kíván térni származási országába).

A menekült státusz formálisan nem veszik ugyan el, a menekült azonban (legálisan vagy illegálisan) elhagyhatja hazánkat. Nehéz megállapítani, hogy Magyarország „elhagyása” véglegesnek tekinthető-e, vagy – pl. néhány hónapos vagy éves nyugat-európai munkavállalás után – visszatér-e hazánkba.

³ A BÁH statisztikai nem tartják nyilván azt, hogy pontosan mennyi menekült státuszú személy szerzett állampolgárságot hazánkban, hiszen az érintett nem feltétlenül menekült jogállására tekintettel kéri kedvezményes honosítását. Miután a nyilvántartásból teljes törlés nem történik (az adatok meghatározott esetben az „aktív” állományból a „passzív” állományba kerülnek át), az egyszer menekült státuszt szerzett, és nyilvántartásba vett személy adatlapján a „menekült külföldi” jelölés csak akkor változik meg, ha az illető más státuszt, esetünkben magyar állampolgárságot szerzett. (Lásd a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról szóló 1992. évi LXVI. törvényt.)

A felmérés eredménye azt mutatja, hogy a Magyarországon menekült státusszal rendelkezők kb. kétharmada az adatfelvétel időpontjában nem élt életvitelszerűen hazánkban. Az „adatfelvétel időpontja” azért hangsúlyozandó, mert a BÁH Menekültügyi Igazgatóságának munkatársai – főleg az utóbbi időszakban – számos olyan esettel találkozhatnak, hogy elismert menekültek több évi nyugat-európai tartózkodás után, szembesülve az ottani nehézségekkel (elsősorban azzal, hogy Magyarországon szerzett státuszuk nem teszi jogszulttá őket a helyi ellátórendszerek igénybevételére), visszatérnek Magyarországra, és itt próbálnak meg boldogulni. Az elismert menekült, a menekült státusz valamely törvényben meghatározott okból történő megvonásának ritka esetét kivéve hosszú távon berendezkedhet hazánkban.

A helyi integráción túl a tartós megoldások között megemlíthető a származási országba történő önkéntes hazatérés, amely hazánkban az elismert menekültekre nem jellemző. Jelenleg nem léteznek olyan programok, amelyek a harmadik országba mint célországokba történő továbbjutást támogatják.⁴ Magyarországnak az Európai Unió tagjaként a nálunk menedéket találók esetében elsősorban célországi szerepet kell betöltenie. Hazánk jelenleg nem vesz részt áttelepítési, ún. resettlement programokban, azaz nincs olyan célcsoport, amelynek tagjai már az országba érkezéskor menekült státusszal rendelkeznek.

Az integrációról

Az integráció olyan beilleszkedést jelent a fogadó ország társadalmába, amelynek során a külföldi elfogadja a befogadó társadalom kultúráját, ennek segítségével egzisztenciálisan és szociálisan is beilleszkedik, ugyanakkor megőrzi saját nemzeti és kulturális identitását is. Amennyiben elveszti a magával hozott megkülönböztető jegyeket, teljes asszimilációra kerül sor, míg, ha a beilleszkedés sikertelen lesz, akkor az egyén marginalizálódik. Az integráció kétirányú folyamatának sikere tehát egyaránt igényli a befogadó társadalom nyitottságát és a külföldi beilleszkedés érdekében tett erőfeszítéseit. A befogadó országnak és a menekültekkel foglalkozó szervezeteknek, szakembereknek komoly kihívást jelent, hogy egyenlő esélyeket és méltányos bánásmódot biztosítsanak a menekülteknek, és elősegítsék beilleszkedésüket.

⁴ Ilyen programok utoljára a '90-es évek második felében voltak, a túlnyomórészt menedékes státuszú Bosznia-Hercegovinából származó, és elsősorban a vegyes házaspárban élő polgárok sorsának végeleges rendezésére.

A fogadó társadalom oldaláról nézve megállapíthatjuk, hogy Magyarország a második világháborút követő időszakban kevés tapasztalatot szerzett az idegen kultúrkörből származó külföldiek befogadásával kapcsolatban. Ehhez társul még az is, hogy a külföldiek beilleszkedésével foglalkozó kormányzati intézményrendszer még nem épült ki, illetve, hogy a lakosság túlnyomó többségének nincsenek a külföldiek és menekültek integrációját érintő személyes tapasztalatai. Mindezek háttérében az található, hogy a jelenleg életvitelszerűen hazánkban élő külföldiek aránya az összlakossághoz viszonyítva csekély (mintegy 1,5%), akiknek nagyobb részét a szomszédos országokból származó magyar etnikumú személyek teszik ki.

Az elismert menekültek integrációjának elősegítése az 1990-es években elsősorban karitatív alapon történt egyházi, és más – de nem kizárólag a menekültekkel foglalkozó – civil szervezetek, valamint az ENSZ Menekültügyi Főbiztosság Magyarországi Képviseletének támogatásával. Ezen túl a magyar állam is hathatós segítséget nyújtott elsősorban a beilleszkedés anyagi alapjainak megteremtésével az 1990-es évek második feléig a Letelepelési- majd Menekülteket Támogató Alap (később otthonteremtési támogatás), majd az 1998-at követő néhány évben a menekülteknek jogszabály alapján adható támogatások viszonylag széleskörű biztosításával.⁵ Kifejezetten a magyar társadalomba történő integrációt valamilyen formában elősegítő programok részben állami, részben civil szervezetek szerepvállalásával 2002 óta valósulnak meg, jellemzően kísérleti, ún. pilot projekt jelleggel.

A felmérés módszere

A felmérésre 2005 őszén került sor. A BÁH munkatársai valamennyi érintettet saját lakóhelyén, otthonukban keresték fel, személyes tapasztalatokat szerezve a lakó- és mikrokörnyezetükről, ezáltal könnyebbé vált a menekültek és menekült családok tényleges egzisztenciális helyzetének a felmérése, megismerése is. A vizsgálat alapjául a BM Központi Adatfeldolgozó, Nyilvántartó és Választási Hivatal folyamatosan aktualizált adatbázisa szolgált. Az adatbázisban lévő személyek száma összesen – tehát azon személyeket is beleértve, akik valamely okból kikerültek a nyilvántartás „aktív” részéből – 1994 fő volt. Az adathalmaz különböző módszerekkel történő megtisztítása⁶ után kapott lista össze-

⁵ A menekülteknek adható támogatások elbírása jelenleg a menedékjogról szóló 1997. évi CXXXIX. törvény hatálya alá tartozó külföldiek ellátásáról és támogatásáról rendelkező 25/1998. (II. 18.) Kormányrendelet alapján történik. A menekültügyi szabályozás rendszere a 2008-as évtől jelentősen változni fog.

⁶ Az eredeti listából kikerültek az „aktív” nyilvántartásból bármely okból kivettek („elhalálozás”, „technikai passzív”, „külföldi ország elhagyása”, „menekült státusz

sen 475 címet tartalmazott, amelyen 1249 személy volt bejelentve. Ezek a személyek képezték a vizsgálat célcsoportját, tehát ez volt azoknak a lakcímeknek a száma, ahol a személyes megkeresést célszerű volt elvégezni. A BÁH munkatársai – előzetesen levélben történő tájékoztatást követően – keresték fel a menekülteket, és ott a menekülttel (illetve családjával) kb. 20-25 perces beszélgetés keretében egy kérdőívet töltettek ki. Amennyiben nem találták meg a keresett személyt, rövid feljegyzést készítettek a lakókörnyezetben tapasztalatról. (Így a ténylegesen ott élő menekültek számában azok is szerepelnek, akikkel a munkatársak nem találkoztak ugyan személyesen, de az adott helyen életvitelszerűen való tartózkodásuk biztosra vehető⁷.)

A Magyarországon élő menekültek száma

A Magyarországon életvitelszerűen tartózkodó menekültek pontos számának megállapítása a felmérés előtt meglehetősen nehéz volt. A tényleges lakcím be nem jelentése – bár az elvileg ma is szabálysértésnek minősül⁸ – a rendszerváltást követően, számos okból kifolyólag a magyar állampolgároknál is széleskörűvé vált, ezért a BÁH munkatársai minden egyéb információt igyekeztek hasznosítani, amely a menekült tényleges lakó-, illetve tartózkodási helyére utalt. Az alábbi táblázatból kitűnik, hogy a személyesen felkeresett menekültek mintegy felét sikerült a nyilvántartó lakcímadatai, illetve egyéb információk alapján megtalálni. A többi menekült feltételezhetően külföldre, elsősorban más EU-tagállamokba távozott. A felkeresett címeken, az adott címre bejelentett menekült körülbélül csak minden negyedik helyen volt megtalálható. Az aránytalanság – ti. a megtalált menekültek száma és az olyan lakcímek száma között, ahol menekültek (is) be vannak jelentve – egyrészt a lakcím bejelentési kötelezettség gyakori elmulasztásából eredő elavult lakcím-nyilvántartási adatoknak (a célcsoportra jellemző gyakori lakóhely/albérlet változtatás, az adott helyre való bejelentkezés hiánya) tudható be. Másrészt annak is, hogy a hazánkban véglegesen maradó menekültek között az egy lakcímen élő családok jóval nagyobb arányban vannak, mint az önálló lakcímen „élő” egyedülállók. Jellemzően ők azok, akik elsősorban elhagyják az országot. A fentiek miatti valószínűsíthető, hogy a menekültek kb.

megvonva”), valamint az állandó lakóhellyel illetve érvényes tartózkodási hellyel nem rendelkező személyek.

⁷ A helyben lakás tényét pl. szomszédok igazolták.

⁸ Az egyes szabálysértésekről szóló 218/1999. Kormányrendelet 29. § (1) bekezdése szerint, aki a lakcímbejelentésre előírt rendelkezéseknek nem tesz eleget, harmincezer forintig terjedő pénzbírsággal sújtható.

10-15 százaléka kimaradt a vizsgálatból, így a Magyarországon élő menekültek tényleges száma jelenleg 700 és 750 fő közé tehető.

A Magyarországon élő menekültek száma

Megye	A menekültek száma a nyilvántartó adatai alapján (fő)	Felkeresett címek (db)	Ténylegesen ott élő menekültek száma (fő)	A megtalált menekültek a vizsgálatba bevont menekültek arányában (%)
Bács-Kiskun	53	26	41	77
Baranya	34	18	20	59
Békés	82	14	30	37
Borsod-Abaúj-Zemplén	15	7	7	47
Csongrád	49	32	32	65
Fejér	126	18	55	44
Győr-Sopron-Moson	25	12	19	76
Hajdú-Bihar	134	28	83	62
Heves	1	1	0	-
Jász-Nagykun-Szolnok	6	3	6	100
Komárom-Esztergom	22	13	13	59
Nógrád	1	1	0	-
Somogy	13	7	6	46
Szabolcs-Szatmár-Bereg	8	7	6	75
Tolna	6	4	2	33
Vas	9	4	9	100
Veszprém	5	3	4	80
Zala	9	6	5	55
Pest megye	72	32	31	43
Budapest	579	239	268	46
Összesen:	1249	475	637	51

A ténylegesen megtalált és az „elvileg” ott lakó menekültek megyék közötti jelentős eltérése az alábbiakkal magyarázható:

- A déli, dél-keleti megyékben (Bács-Kiskun, Baranya, Csongrád) lakó menekültek viszonylag nagy arányban a bejelentett lakcímükön élnek, ez elsősorban a menekültek összetételével magyarázható. Ők szinte kizárólag Erdélyből és a Vajdaságból származó magyarok.
- Jelentősebb számú elismert menekült él azon megyékben (Békés, Hajdú-Bihar, Fejér), ahol a befogadó állomások találhatóak. Ez nagyrészt nyilván ideiglenesnek tekinthető, másrészt viszont, ahogy az a személyes látogatások során kiderült, néhány menekült, aki kezdetben kizárólag a fővárosban tudta elképzelni az életét, munkát talált és sikeresen beilleszkedett (pl. Debrecenben).
- A legtöbb menekült, amennyiben Magyarországon marad, a fővárosban keresi boldogulását. Számos ok – elsősorban a munkavállalás viszonylagos könnyebbsége – miatt nyilvánvaló, hogy Budapest messze kiemelkedő lehetőségeket kínál az ország többi részéhez képest. Ezért a ténylegesen Budapesten élők száma valószínűleg jelentősen magasabb a fent jelzett számnál. A személyesen el nem ért, de valószínűleg Magyarországon tartózkodó menekültek nagy része is feltételezhetően itt él. Tapasztalatunk szerint itt a legnagyobb arányú a lakcím be nem jelentése és a személyes kapcsolatfelvétel is itt volt a legnehezebb. (Fontos megjegyezni azt is, hogy az elmúlt években elismert menekültek részaránya, illetve azon személyeké, akikre a kormányzati és civil szervezetek a társadalmi integrációs programok potenciális kedvezményezettjeként tekintenek, itt a legnagyobb.)
- Azokban a megyékben, ahol mindössze néhány menekült él, az arányokból kevés következtetést lehet levonni (pl. Nógrád, Heves, Veszprém, Vas, Tolna). Ezekben a területeken (Észak-Magyarország, Nyugat-Dunántúl) élő menekültek száma, és a menekültügyi jelenlét mindig is minimális volt.

A felmérés eredményeként a BÁH munkatársai kb. 250 személlyel készítettek személyes interjút, ennek eredményeképpen 229 értékelhetően kitöltött kérdőív elemzésére kerülhetett sor. Ebből 87 kérdőív magyar nemzetiségű, míg 142 kérdőív nem magyar nemzetiségű menekülttel történő beszélgetés során készült. Az interjúk kizárólag nagykorú menekültekkel készültek, akik képesek voltak az együttműködésre. Az egyedül élő, a csonka családban élő, illetve a nem menekült státuszú személlyel együtt élő menekülteknél (természetesen ezen jellemzők rögzítésével) címenként egy interjú készült, illetve egy kérdőív került kitöltésre. A teljes családban élő – ott, ahol

mindkét szülő elismert menekült – menekülteknél két interjú készült lakcímenként. A nem magyar nemzetiségű menekültek 45 százaléka teljes családban él, 39 százaléka egyedülálló, 9 százaléka gyermekeivel él, 7 százaléka feleségével illetve élettársával él.

Érdekes volt annak vizsgálata is, hogy az elismert menekültek mióta élnek ilyen jogcímen és mióta tartózkodnak életvitelszerűen Magyarországon. A két időpont megkülönböztetése látszólag feleslegesnek tűnik, hiszen – a menekültté válás lényegéből következőleg – az időpontoknak (az eljárás idejét nem számítva) közel meg kellene egyeznie. Ezzel szemben a nem magyar nemzetiségű menekülteknél a menekültként történő elismerés óta eltelt idő 14 hónappal kevesebb, mint a Magyarországon való tartózkodás kezdete óta eltelt idő (60, illetve 74 hónap, azaz az „átlagos” Magyarországon élő menekült öt évvel ezelőtt szerezte státuszát, és hat év két hónapja érkezett hazánkba). Az átlag természetesen komoly különbségeket takar. A menekültek többsége továbbra is az országba érkezését követően, lényegében „haladéktalanul” kérelmezi menekültként történő elismerését, kisebb részük viszont relatíve hosszú, akár öt-hat éves magyarországi tartózkodás után kér és kap(hat) menekült státuszt.

Fontosnak tartottuk annak vizsgálatát, hogy az elmúlt több mint másfél évtizedben menekült státuszt kapott személyek közül – származási országuk vonatkozásában – hány fő, és milyen arányban él hazánkban jelenleg is menekültként. A felmérésből kitűnik, hogy a menekült jogállással rendelkezők között még jelenleg is meghatározó a magyar nemzetiségűek száma (198 fő) és részaránya. Annak ellenére így van ez, hogy magyar nemzetiségű menedékkérő az elmúlt tíz évben már csak elenyésző számban érkezett az országba. A magyar nemzetiségű menekülteket elsősorban kibocsátó Romániából 1991 után minimális számú menedékkérő érkezett, és a volt Jugoszláviában zajló háború a magyar nemzetiségűek közül közvetlenül a horvátországi magyarságot érintette, ugyancsak a '90-es évek legelején. Nagy számban találhatóak az elismert menekültek körében afgánok (173 fő), valamint a volt Szovjetunióból (76 fő), elsősorban a Kaukázus térségéből érkezett személyek. Az afrikai kontinensről viszonylag nagy számban érkeznek menekültek, összetételük szintén igen vegyes. Életkori megoszlás szerint a legnagyobb csoportot a 25 és 35 év közöttiek teszik ki.

A menekültek beilleszkedésével kapcsolatos tapasztalatok

Az elismert menekültek a BÁH-tól csak a státusz megszerzését követő néhány évben kapnak anyagi támogatást, valamint a kifejezetten velük

foglalkozó civil szervezetek segítségét is főként az első időszakban keresik. Ez következtében a három-négy évnél régebben menekült státuszt kapott külföldiek további sorsáról minimális információval rendelkezünk. Az a néhány, főleg afgán család azonban kivételt jelent, amelyeknek tagjai – a magas szülési hajlandóságnak köszönhetően – folyamatosan visszatérő ügyfelei a menekültügyi hatóságnak.

Bár az újonnan érkező menekültek nehéz helyzetét a BÁH munkatársai is naponta tapasztalják, illetve menekültekkel foglalkozó civil szervezetektől érkező információk is fokozattan megerősítik, a teljes menekült populációt vizsgálva a helyzetükről alkotható kép némileg árnyaltabb. Tekintettel arra, hogy a felmérés a menekültek számának meghatározásán kívül elsősorban néhány, egy esetlegesen megalkotni kívánt integrációs stratégiánál fontos ismérv meghatározásában törekedett teljességre, az egyes menekült beilleszkedésének sikeréről, anyagi-egzisztenciális helyzetéről csak felületes kép adható. A menekültekkel történő beszélgetéseknél a BÁH munkatársai el akarták kerülni a menekült ellenállását, esetleges félelmét (a tapasztalatok szerint szinte valamennyi megkeresett rendkívül készséges és együttműködő volt). A kérdéssor ezért úgy volt összeállítva, hogy abból – a személyi adatok, a lakóhely és a nyelvtudás lehetőség szerinti pontos meghatározásán kívül – a menekült társadalomba történő beilleszkedésének mértékére, illetve a magyarországi élete nehézségeire választ lehessen kapni.

A magyar nemzetiségű menekültek általános jellemzői

Az elismert menekültek között még mindig nagy számban vannak – jellemzően az 1990-es évek első felében elismert – erdélyi és vajdasági magyarok, és nagyrészt Magyarországon született gyermekeik. Ők elsősorban Dél- és Kelet-Magyarországon élnek. Lakóhelyük többnyire (90 százalékban) kisváros, falu vagy tanya. Közel 10 százalékuk él megyeszékhelyen, illetve nagyobb városokban. A fővárosban, ahol egyébként az elismert menekültek nagyobb része lakik, nem találtak magyar nemzetiségű menekültet. Családi állapotuk, korösszetételük lényegében nem különbözik a magyar állampolgároktól. Képzetségük alacsony, lakókörnyezetükben és a helyi munkaerő-piacon saját szintjükhöz, és az adott térség kínálta lehetőségekhez képest jól beilleszkedtek. Állampolgárságuk ügyintézése részben folyamatban van, részben adminisztratív, gyakorlati akadályok miatt nem kezdeményezték. Ebben szerepet játszik az is, hogy a menekült státusz (a magyar állampolgárság hiánya) nem jelent számukra semmilyen problémát (környezetük gyakran nem is tud erről a tényről).

Mindennapi életük, jellemző problémáik mindenben megfelel a hasonló képzettségű, hasonló egzisztenciális helyzetben lévő, az adott térségben élő magyar állampolgárokénak.

A társadalmi integráció elemei

Nyelvtudás, nyelvi képzés

Közhely, hogy a külföldi társadalmi beilleszkedésének első lépése (előfeltétele) és egyben legfontosabb eleme a fogadó társadalom nyelvének elsajátítása. A nyelvtudás szintje és a munkához jutás lehetősége, valamint a képzésen, átképzésen való részvétel képessége szorosan összefüggenek egymással, ezért célszerű ezek együttes vizsgálata.

A hozzánk érkező menedékkérők elvéve beszélnek csak magyarul. Az elismert menekültek magyar nyelvtudása is ennek megfelelően alacsony szintű. Ez alól tapasztalataink szerint csak azok jelentenek kivételt, akik kérelmezőként, illetve valamilyen más státuszban hosszabb időt már hazánkban töltöttek.

Az életkor tekintetében – azon túl, hogy annak előrehaladtával csökken az idegen nyelv elsajátításának képessége – éles határt lehet húzni a magyar közoktatási rendszerbe bekerült, 18 év alatti, és az abból életkoruk miatt kimaradók között. Tekintve, hogy a Magyarországon élő nem magyar nemzetiségű külföldiek száma az összlakossághoz viszonyítva nagyon alacsony, nem alakultak ki olyan iskolák, ahol valamely „idegen” nemzetiség, akár csak egy osztályon belül is, relatív többségbe került volna. Közismert, hogy a magyar általános és középiskolák nincsenek felkészülve az idegen kultúrkörből származó, magyar nyelvet bekerülésükkor alig beszélő gyermekek fogadásra (bár néhány, pl. menekült gyermekkel viszonylag sűrűn találkozó általános iskolában kialakítottak helyi gyakorlatokat erre). Ez azt jelenti, hogy a külföldi gyermekek a kezdeti fokozott megterhelés és erőfeszítés után gyorsan megtanulják a magyar nyelvet, és sikeresen illeszkednek be. Személyes beszélgetések során szerzett tapasztalatok azt támasztják alá, hogy az iskolák általában – a csökkenő gyerekszámból adódó jól felfogott érdekeik miatt – nem próbálják meggátolni a menekült gyermekek adott intézménybe történő beiskolázását. Problémát az jelent, gyakran a szülők nem eléggé motiváltak és képzettek, hogy kövessék, segítsék a gyermek iskolai fejlődését. A nyelv- és (tan)tárgyi tudás hiányából adódóan jellemző, hogy a gyermekeket több évfolyammal az életkoruknak megfelelő szint alatt iskolázzák be, ami nem feltétlenül szolgálja a gyermek fejlődését, és más feszültséghez is vezethet.

A nyelvtudásbeli különbség a nemek tekintetében elsősorban a családon belüli szerepekből adódik. Tapasztalatok szerint az egyedül-lők, akik megélhetés szempontjából is magukra vannak utalva, illetve a családfenntartók általában gyorsabban elsajátítják a munkavállaláshoz elengedhetetlen szintű nyelvtudást, mint azok, akik erre nincsenek rákényszerülve. Ebből adódik, hogy a férfiak nyelvtudása – hasonló idejű Magyarországon való tartózkodás után – magasabb szintű, mint a gyermekekkel otthon lévő nőké. Az utóbbi speciális csoporttal való foglalkozást a nagy számú bevándorlót fogadó nyugat-európai országokban elsődleges kérdésnek tartják, és számos olyan integrációt elősegítő program létezik, amelynek ők a kedvezményezettjei.

A tapasztalatok szerint egy felnőtt külföldinek átlagosan legalább két-három évre van szüksége ahhoz, hogy a magyar nyelvet olyan szinten megtanulja, amely az alapszintű kommunikációra képessé teszi. E minimális nyelvtudás nélkül a munkavállalás lehetősége rendkívül szűk körű, a menekült segítség nélkül legalapvetőbb ügyeit sem képes intézni. Azt tapasztaltuk, hogy az „átlagos” menekült kb. négy-öt év után sajátítja el olyan szinten a magyar nyelvet, hogy az a mindennapi kommunikációra alkalmassá tegye (többé-kevésbé mindent megértsen, elmagyarázzon). Minimálisan ezt a szintet tekinthetjük annak, amely adott esetben egy munkahelyen, nem túlságosan összetett kommunikációt igénylő munkakörben alkalmassá tesz valakit a feladatok ellátására. A jó, illetve kiváló magyar nyelvtudás elsajátításához átlagosan minimálisan hét-nyolc év szükséges. Az átlag természetesen itt is jelentős különbségeket takar. A felmérés során azt tapasztaltuk, hogy azok (elsősorban „fekete” afrikaiak), akik viszonylag jól beszélnek angolul, nem eléggé motiváltak arra, hogy a magyar nyelvet elsajátítsák.

A fent említett életkor és nem szerinti különbözőségein túl számos egyéb tényező is befolyásolja a nyelvtanulást. Ezek a tényezők például az alábbiak:

- Differenciáló tényező, hogy az adott menekült részesült-e szervezett keretek között nyelvvoktatásban vagy sem. A vonatkozó jogszabály⁹ szerint az elismert menekültek menekültként történő elismerésüket követő egy éven belül jogosultak igénybe venni a BÁH által ingyenesen biztosított 360 órás nyelvi képzést. A nyelvi képzés igénybevétele azonban gyakorlati akadályokba is ütközhet. A BÁH által kínált nyelvvoktatáson kívül szervezett, vagy részben szervezett keretek között civil szerve-

⁹ A menedékjogról szóló 1997. évi CXXXIX. törvény hatálya alá tartozó külföldiek ellátásáról és támogatásáról rendelkező, többször módosított 25/1998. (II. 18.) Kormányrendelet 16. §-a határozza meg a jogosultság feltételeit.

zetek programjaiban, illetve önkéntesek segítségével is lehetőség van nyelvtanulásra.

- Sok egyedül érkezett menekült talált magyar élettársat/házastársat magának, ez a nyelvtanulás, és általában az integráció leghatékonyabb módja. Tapasztalatok szerint, ha a magyar partner nem beszél angolul, és a magyar lesz a családon belüli kommunikáció nyelve, a nyelv elsajátítása és általában a beilleszkedés nagyon gyorsan végbemehet.
- Mindennél több múlik az egyén nyitottságán, kezdeményező-készségén, azon, hogy milyen erőfeszítéseket tesz, illetve mennyire kényszerül rá, hogy a többségi társadalommal kapcsolatokat építsen ki. Munkahelyén, alkalmi munkavállalásakor, szűkebb környezetében milyen lehetősége van a magyar nyelv gyakorlására.
- Közismert, hogy a menekültek többsége véletlenül kerül hazánkba. Magyarországra érkezését megelőzően általában valamely nyugat-európai országba kívánt eljutni. Az, hogy a hazánkban elismert menekültek elismerésüket követően végül milyen arányban találnak végleges otthont Magyarországon, függ attól is, milyen más perspektívát látnak maguk, családjuk előtt. Ezt a perspektívát egyéb tényezők mellett nyilván befolyásolja az is, hogy a beszélnek-e olyan (világ)nyelvet, amely könnyebb munkavállalást/boldogulást tesz lehetővé más országban. Ez a nyelv elsősorban az angol, amely sok, elsősorban afrikai országban államnyelv, illetve elsődleges közvetítőnyelv (az oktatás nyelve). Másodsorban a francia, amelyre Afrikában, szűkebb körben, de ugyanaz mondható el, mint az angolról (elsősorban a Maghreb országok vonatkozásában). Harmadsorban a német, amely főként a Balkánról származó (gyakran vendégmunkás múlttal „rendelkező”) menedékkérők esetében jellemző.

Munkavállalás és nyelvtudás

A magyar nyelvtudás szerepe, a munkahelyi vezető utasításainak megértése a képzettséget nem igénylő, mechanikus munkáknál is követelmény. Az olyan munkafeladatoknál pedig, ahol nagy szerepe van a munkatársakkal történő kommunikációnak is, alapvető a kiváló magyar nyelvtudás. A nem magyar nemzetiségű menekültek 32 százaléka az adatfelvétel időpontjában munkanélküli, illetve álláskereső volt, 30 százalékuknak legális, teljes munkaidős állása volt, 12 százalékuk egyéb rendszeres munkát végzett, 18 százalékuk alkalmi munkát végzett, 8 százalékuk tanuló volt, illetve kisgyermekkel otthon lévő anya.

Munkavállalás és megélhetési stratégiák

Azok a menekültek, akik Magyarországon rendezkednek be hosszabb távra, rendelkeznek bizonyos anyagi és kapcsolati tőkével és kitartással, amely az önálló sikeres életkezdéshez elengedhetetlen (ezen túl nem, vagy nem magas szinten beszélnek angolul/franciául, és Nyugat-Európában viszonylag ritkán él olyan családtagjuk, akire hosszabb távon támaszkodhatnának). A nem nagyvonalúan nyújtott anyagi támogatások valószínűleg nem kis motivációt is jelentenek mind a munkavállalásban, mind pedig – ezzel összefüggésben – a nyelvtanulásban, hiszen Magyarországon nincs olyan szociális-jóléti rendszer, amelyre támaszkodva biztosítható lenne a megélhetés. Nincsen továbbá olyan létszámú és szerkezetű külföldiekből álló kolónia sem, hogy az a befogadó társadalommal való minimális kapcsolatteremtéssel megélhetést biztosíthatna az adott menekültnek.

A munkavállalásban jellemző, hogy bejelentett (legális) munkahellyel viszonylag kevesen, kb. a munkavállaló korúak harmada rendelkezik. A többiek alkalmi vagy rendszeres (de nem bejelentett) munkából, illetve piacozásból élnek. A menekültek nagyobb része nem tud eredeti képzettségének megfelelően elhelyezkedni a nyelvtudásbeli hiányosságok, a képzettség igazolásának hiánya, vagy az eredeti képzettség itteni alkalmazhatatlansága miatt.

Lakhatás

Nem magyar etnikumú menekültek letelepedése vidéken rendkívüli nehézségekbe ütközik. Sem a helyi lakosság külföldiekkel kapcsolatos attitűdje, sem pedig a társadalmi integráció egyéb feltételei nem kedveznek ennek, ezért a nem európai országból származó menekültek csak valamilyen egyedi okból (pl. egy nagyon olcsón megvásárolható ingatlan, esetleg magyar élettárs), kivételes esetben költöznek faluba/kisvárosba.

A Magyarországon végleges otthonot találó menekültek több mint fele (a nem magyar nemzetiségű menekültek döntő többsége) Budapesten kíván boldogulni. A fővárosban az alacsonyabb ingatlanárú kerületekben (Csepel, Józsefváros, Kőbánya) keresnek albérletet (kb. 80%-ban), illetve vásárolnak lakást. A látogatások tapasztalatai viszont azt mutatták, hogy a felkeresett otthonok sem minőségben, sem méretben nem maradnak jelentősen alatta az adott kerületben szokásos „magyar” háztartásokénak.

Megfelelő mennyiségű és elérhető árú bérlakás hiányában ma Magyarországon mindenki számára, aki nem rendelkezik nagyobb összegű kezdőtőkével és viszonylag stabil jövedelemmel, nehéz a megfelelő lak-

hatási lehetőség megtalálása. A menekültekre ez a megállapítás fokozottan igaz, amelyet súlyosbítanak a hely- és nyelvismeret hiányából adódó hátrányok, valamint az a tény, hogy lakásbérlet esetén az ingatlan tulajdonosok a menekültekkel szemben bizalmatlanok. Általában elmondható, hogy a menekülteknek a menekültként történő elismerésüket követő első év után – amikor is el kell hagyniuk a BÁH által működtetett valamelyik befogadó állomást, és teljes mértékben saját lábukra kell állniuk¹⁰ – rendkívüli nehézségekkel kell szembenéznie. A teljes egészében közpénzből finanszírozott, relatíve alacsony színvonalú, de teljes ellátást egycsapásra váltja fel a nagyfokú egzisztenciális bizonytalanság. A kiköltözés után a BÁH-tól igényelhető különböző támogatások (rendszeres létfenntartási hozzájárulás, egyszeri letelepedési segély, lakhatási támogatás, menekült gyermekeknek adható támogatások) egyrészt viszonylag kis összegűek, másrészt első folyósításuk csak a kiköltözés igazolt megtörténte után lehetséges. Ez utóbbi tény miatt éppen azt az anyagi megterhelést nem tudják megkönnyíteni, amelyet egy ingatlan bérlete, első két-három havi kauciója jelent. A menekültügy területén működő non-profit és egyházi szervezetek elismert menekülteknek nyújtott különböző szolgáltatásokban (ügyintézésben, munkakeresésében, olyan projektek keretében, amelyeknek menekültek a kedvezményezettjei) gyakran hathatós segítséget tudnak nyújtani, ez azonban ritkán képes feloldani a kezdeti nehézségeket.

Megállapítható, hogy az utóbbi években hozzánk érkező menekültek szegényebbek, mint a korábban érkezettek. Nagyon kevesen vannak közöttük, akik Magyarországra érkezésükkor olyan jelentős vagyont tudhatnak magukénak – származási országukból, korábbi életükből olyan anyagi erőt tudnának mobilizálni –, amiből Magyarországon ingatlant vásárolhatnak. A korábban érkezettek között több kifejezetten jómódú, vagy hazánkban is középosztálybelinek számító családdal találkoztak. Ezek a menekültek korábban hazájukban is legalább ilyen, vagy ennél magasabb életszínvonalon éltek. Általában magasan képzettek vagy vállalkozókként dolgoznak (amely esetükben valódi vállalkozást, nem egyszemélyes „kényszer” vállalkozást, piacozást jelent). Soha, vagy csak nagyon rövid ideig éltek befogadó állomásokon. Az elismert menekültek ezen szűk „elitje” eddig jószerivel ismeretlen volt mind a BÁH munkatársai, mind pedig a menekültügy területén dolgozó civil

¹⁰ A menedékjogról szóló 1997. évi CXXXIX. törvény hatálya alá tartozó külföldiek ellátásáról és támogatásáról rendelkező, többször módosított 25/1998. (II. 18.) Kormányrendelet 9. § (1) bekezdése értelmében a menekült az elismeréséről szóló jogerős határozat keltétől számított hat hónap elteltéig a befogadó állomáson tartózkodhat, amennyiben nincs más lakóhelye. Ezt az időtartamot a befogadó állomás vezetője egy ízben, hat hónappal meghosszabbíthatja.

szervezetek előtt (tekintve, hogy nem igényelték segítségüket). Ezek a jellemzők az utóbbi öt-hat évben érkezett menekültek körében gyakorlatilag nem tapasztalhatóak, szinte valamennyiük esetében egzisztenciálisan (is) kiszolgáltatott emberekről van szó. Az elismert menekültekre egyre inkább jellemzőek azon ismérvek, amelyek egyébként a gazdasági okból vándorló külföldieket jellemezik.

Az 1989-ban létrehozott Letelepdedési Alap (később Menekülteket Támogató Alap, jelenleg otthonteremtési támogatás), amelynek célja kezdetben a romániai magyar menekültek magyarországi életkezdése anyagi alapjainak megteremtése volt (többnyire kamatmentes kölcsönnel, kisebb részben vissza nem térítendő támogatás nyújtásával) az 1990-es évek végétől – mint érdemleges és reálisan igénybe vehető segítség az új otthon-teremtéshez – gyakorlatilag megszűnt. Míg az 1990-es évek elején szinte valamennyi igénylő (azaz több ezer család) hozzájuthatott az átlagosan 200-300 ezer forintos támogatáshoz, amelyet nem sokkal kiegészítve az 1990-es évek elején vidéken még ingatlant lehetett vásárolni, az utóbbi években a maximális 1,5 millió forintos összeghez (amely a mai ingatlanárakhoz képest nagyon csekély) évente legfeljebb egy-két menekült család jut hozzá.

Jövőbeli szándékok

A menekült jövőbeli szándékát azzal kapcsolatban, hogy mely országban kíván véglegesen letelepedni – a Magyarországon szerzett tapasztalatai és kilátásai mellett – az is befolyásolja, hogy még hazánkba érkezésük előtt hogyan képzelte el jövőjét, több perspektívát lát-e más, hazánknál gazdagabb országban való boldogulásra. Ez utóbbit nyilvánvalóan befolyásolja az a tény, hogy élnek-e olyan családtagok, rokonok, barátok, ismerősök stb. az adott országban, akik által megélhetését – személyes tapasztalatok nélkül is – könnyebbnek ítéli meg.

A jelenleg Magyarországon élő menekültek döntő többsége annak ellenére itt szeretne boldogulni, hogy legtöbb menekültnek családtagja, rokona Németországban, illetve Hollandiában, Nagy-Britanniában, Svédországban és Franciaországban él.

Igények, problémák, kapcsolatok a civil és az egyházi szervezetekkel

A megkérdézett menekültek magyarországi életük alatt a legkritikusabb periódusnak az elismerést követő időszakot látták, ennek részben magától értetődő okai vannak, részben viszont az intéz-

ményrendszer és az ügyintézés nehézségéből, számukra gyakran értelmetlen bürokratikuságából következik. Erősen sérelmezték, hogy a befogadó állomásról történő kiköltözésüket követően lényegében támasz és segítség nélkül maradnak. Ideiglenes külföldre távozásuk esetén viszont, visszaérkezésüket követően a BÁH további lakhatási lehetőséget valamely befogadó állomáson (Debrecen, Bicske, Békéscsaba) nem biztosít számukra. A befogadó állomáson töltött időszaktól szinte valamennyi menekült értelmetlenül, tétlenül „elfolyt” időnek érezte. Itteni életüket leginkább megnehezítő problémának (az említések sorrendjében) a nyelvtudás és a munkalehetőség hiányát, illetve magányukat-kirekesztettségüket látták.

A civil szervezetek szerepe a menekültügy területén a kezdetek óta komoly változáson ment keresztül. Az 1990-es évek elején elsősorban egyházi szervezetek, nagyobb, „fél-állami” szervezetek (pl. Magyar Vöröskereszt, Máltai Szeretetszolgálat), valamint más kisebb, de nem kizárólag a menekültügy területén tevékenykedő civil szervezetek főként karitatív alapon történő segítségnyújtása volt jellemző. Az ekkor Magyarországon tartózkodó, a délszláv háború elől menekülő nagyszámú, túlnyomórészt menedékes státuszú külföldi ellátása és támogatása az ő segítségükkel valósult meg. Az Európán kívülről érkező menekültekkel (beleértve a menedékkérelem elbírálását is) az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának Magyarországi Képviselete foglalkozott. Ezen szervezetek később, a hozzánk érkező menekültek számának csökkenésével nagyrészt „kivonultak” a területről.

A menekültek összetétele az 1990-es évek végétől megváltozott (ezzel párhuzamosan a hazai civil szektor is professzionalizálódott), a hozzánk érkező menekültek között egyre nagyobb arányban voltak az Európán kívüli országokból, idegen kultúrkörből származó külföldiek. A tömeges ellátási és támogatási feladatok helyett az elismert menekültek magyarországi integrációjának elősegítése, az egyes menekülteknek történő segítségnyújtás került a középpontba. A menekültügy területén jelenleg a Menedék – Migránsokat Segítő Egyesület a legnagyobb, legaktívabb civil szervezet, amelynek szociális munkásai a befogadó állomáson és magánszálláson lakó menekültek esetében elsősorban mindennapi ügyintézésben, munkakeresésben nyújtanak segítséget, valamint projekt jelleggel oktatási, képzési programokat valósítanak meg.

A felmérésben résztvevők tapasztalatai és általános meglátásai

Általánosságban elmondhatjuk, hogy az utóbbi három évben elismert menekültek nagyobb arányban maradnak Magyarországon,

mint a korábban érkezettek. A legjobb eséllyel azok tudnak integrálódni, akik legalább a munkavállaláshoz elégséges szinten viszonylag gyorsan megtanulnak magyarul, valamint gyermekeik magyar iskolába/óvodába járnak. Elsődlegesen tehát a viszonylagos anyagi biztonság megteremtésében, valamint a befogadó társadalom tagjaival és intézményeivel való minél több és minél szorosabb kapcsolódási pont megtalálásában szükséges segítséget nyújtani a célcsoport tagjainak.

A Magyarországon való letelepedési hajlandóságban és beilleszkedésben is jól meg lehet különböztetni a különböző népcsoportok közötti különbségeket. A legnagyobb számban jelen lévő afgánok szinte kivétel nélkül nagy és teljes családban élnek, viszonylag jó körülmények között, amelyben a családi összetartásnak, egymás kölcsönös segítésének, esetleg Nyugat-Európában élő rokontól érkező pénzügyi segítségnek van nagy szerepe. Két-három év után már középszinten a felnőttek is beszélnek magyarul, ez alól csak a kis gyermekekkel otthon lévő anyák jelentenek kivételt. Gyermekeik jól beilleszkednek az iskolába/óvodába. A menekültek között megjelenő számuknál nagyságrenddel nagyobb kolóniát alkotnak, hiszen más tartózkodási jogcímet is sokan szereznek közülük, illetve állampolgárságot kaptak (sokszor egy családon belül is különböző státuszuk van). Általában valamilyen családi vállalkozásból élnek, illetve a gyermekek után kapható támogatásokból. Ezek jellemzőek a jóval kisebb számú török és perzsa, valamint néhány örmény, grúz, illetve azeri családra is.

A „fekete” afrikaiak beilleszkedése jóval nehezkesebb. Szinte kizárólag egyedülálló férfiakra van szó, akik nagy része magyar élettársat talál, ez azonban integrációját nem igazán segíti. Beilleszkedésük fő gátja, hogy nem találnak munkát, így minimális mértékben sem tudnak egzisztenciát teremteni, ez legfőképpen nyelvtudásuk hiányával magyarázható. Több-kevesebb angol tudásukban bízva nem is motiváltak a magyar nyelvtanulásban, jellemzően még hat-nyolc éves magyarországi tartózkodás után is csak minimálisan beszélnek a nyelvet.

Az arab, a volt Jugoszláviából és a volt Szovjetunió területéről származó menekültek között vegyesen vannak családban, illetve egyedül élők, valamint beilleszkedésük is változó képet mutat.

A felmérés alapján megállapítható, hogy a menekültek úgy érzik, nem igazán kapnak hatékony segítséget (illetve amennyiben kapnak ilyet, nem nagyon emlékeznek rá kitől). Szinte valamennyi menekült a legnehezebb periódusnak az elismerést követő időszakot, valamint a befogadó állomásra való kiköltözést látja. A jelenlegi rendszerben hiányzik az a kezdeti, a kritikus időszakon átsegítő nagyobb mérvű támogatás, amely a nyilvánvalóan meglévő fokozott nehézségeket megkönnyít-

hetné. Ez vonatkozik az anyagi támogatásokra, a nyelvtanulásban, ügyintézésben stb. történő segítségnyújtásra (összefoglalóan a társadalomba történő integráció elősegítésére). Ezen kezdeti, átütő segítségnyújtás elmaradása miatt sok menekült ma is elhagyja hazánkat, illetve újra és újra olyan krízishelyzetbe kerül, amelyben civil, állami és önkormányzati szervezetek nagyobb anyagi ráfordítással sem tudnak tartós segítséget nyújtani.

A kapcsolati tőke szerepe a magyarországi bevándorlásban Role of Acquaintanceship Capital in Migration into Hungary

Economic and political circumstances, which had been restricting migration into Hungary for decades, have changed significantly since the regime change. The greatest change in the conditions of the migration process – compared to those who have arrived since the 90's (mostly Hungarian) can be identified in the sphere of migrant acquaintanceship which has four times stronger effect than in the previously era.

Bevezetés – fogalmak tisztázása, kérdésfelvetés

Két ország közötti migráció és annak következményei anélkül nem érthetők meg teljesen, hogy a migránsok kapcsolatait is meg ne vizsgálnáunk. Az, hogy milyen kapcsolatokkal és ezek révén milyen erőforrásokkal rendelkeznek a (potenciális) migránsok a migráció előtt, és hogyan gátolják vagy segítik elő ezek a migrációt, továbbá milyen szerepük van a kapcsolatoknak a migrációt követően, és hosszútávon a migrációs folyamat fenntartásában, megválaszolatlan kérdései a magyarországi migrációs kutatásoknak.

Evtizedekre nyúlik vissza az a felismerés, hogy egy elindult migrációs folyamatot nehéz megállítani. A múlt század '60-as éveiben több nyugat-európai ország vendégmunkás-programok révén külföldi munkakerőt importált alacsonyabb rendű munkákra. Bár 1973 (az első nemzetközi olajkrízis éve) után ez megszűnt, a vendégmunkás-programoknak nem várt – a kapcsolatháló hatásában gyökerező – következményei voltak. Egyfelől – a várakozásokkal ellentétben – a vendégmunkások közül sokan nem tértek haza, hanem letelepedtek, ami további, családgyesítésszerűen alapuló migrációt eredményezett; másfelől a migráns kapcsolathálón keresztül áramló információk, erőforrások következtében a fogadó országba érkezettek újabb munkavállalókat vontak maguk után, és elindult az ún. lánc-migráció, ami már egyre kevésbé volt szabályozható. Így tehát a szigorítások ellenére a családgyesítésszerűen és a kapcsolathálón keresztül zajló migráció folyamatos beáramláshoz vezetett azokból az országokból, amelyek korábban munkaerőt szállítottak.

Mindez tipikus (ám korántsem egyedi) példája annak, ahogyan egy migrációs hullámot a rokoni és baráti kapcsolatháló képesek fenntartani a kezdeti (gazdasági, politikai vagy egyéb) okok megszűnése ellenére is. A *hálózatelmélet* – vagy ahogyan újabban nevezi a szakirodalom: a *társadalmi tőke elmélet* (Massey et al., 1998) – szerint ezek a hálózatok a társadalmi tőke olyan forrását jelentik, amely lehetővé teszi a költségek és kockázatok csökkenését, valamint a várható haszon növekedését minden további migráns számára. Ennek

köszönhetően a migráns hálózatok¹ fokozzák a migráció valószínűségét, az újabb elmozdulások viszont tovább növelik a hálózatot és végül e körkörös folyamat eredményeként a hálózati kapcsolatok száma elér egy kritikus szintet, amikor a migráció önfenntartóvá válik² (Massey et al., 1993, 1998). Ezért van az, hogy a migrációt elindító – egyéni vagy strukturális – tényezők és a migrációt hosszú távon fenntartó tényezők általában nem ugyanazok.

A migráció révén, egyfelől a hálózatok bővülésével, másfelől a migránsokat támogató intézmények létrejöttével és fejlődésével, megváltozik az a társadalmi kontextus, amelyben a migrációra vonatkozó további egyéni döntések születnek, és kialakul az ún. *kumulatív okság* mechanizmusa.³ Bár a migrációs döntéseket egyének (vagy családok/háztartások) hozzák, ezek a döntések nem egy társadalmi vákuumban születnek, hanem egy olyan társadalmi térben, amelynek a migráns hálózatok is részei. De nem csak a hálózatokban rejlő erőforrások segítik elő a további migrációt. A kapcsolatok megléte önmagában is – mint potenciális erőforrás – megkönnyíti a migrációs döntést. Ugyanakkor létrejön egy visszacsatolás: a migráció által oly módon változnak a kibocsátó közeg társadalmi-gazdasági struktúrái, hogy növelik a további migráció valószínűségét. Tehát a migráció saját maga létrehozza azt a társadalmi és gazdasági kontextust, ami a továbbiakban fenntartja, és így öntápláló, dinamikus folyamattá válik (Massey, 1990). A migrációnak köszönhető új feltételek már a későbbi migráció önálló okaként jelennek meg.

Az a felismerés, hogy a kapcsolathálók – amelyek összekötik a migránsokat az otthon maradt barátaikkal, rokonaikkal (és ezáltal a fogadó és a kibocsátó ország népességét is) – az információáramlás, segítségnyújtás és támogatás fontos csatornáit, már az 1960-as évektől jelen van a migrációs szakirodalomban (Tilly – Brown, 1967; Choldin, 1973).⁴ Valójában azonban a '80-as években kezdett egyre jobban elterjedni a network megközelítés a migrációs kutatásokban, és ekkor a

¹ A migráns hálózatok olyan interperszonális kapcsolatokból állnak, amelyek a migránsok, a célországban élő korábbi migránsok és a származási országban élők (potenciális migránsok – G.I.) között szövődnek a rokoni, baráti kötélekeken, valamint az azonos származási közösség szálain keresztül (Massey et al., 1993).

² Természetesen ehhez az is szükséges, hogy a fogadó országban a bevándorlás törvényi feltételei adottak legyenek.

³ A „cirkuláris és kumulatív okság” fogalmát eredetileg Myrdal (1957) vezette be, megállapítva, hogy a migráció maga változást idéz elő a kibocsátó közeg társadalmi és gazdasági struktúráiban, és ezáltal növeli a további migráció valószínűségét (idézi: Massey, 1990).

⁴ Viszont ennél jóval korábban, már a múlt század '20-as éveiben, megfigyelték az amerikai bevándorlás területi sajátosságai kapcsán, hogy bizonyos kibocsátó térségekből meghatározott célterületekre irányul a bevándorlás.

hálózatok vizsgálatának a migráció korábbi mikro- és makro-megközelítéseit összekapcsoló szerepe is megfogalmazódott (Boyd, 1989).

A migráns kapcsolathálókból rejlő tőkét számos tanulmány dokumentálta a különböző migrációs rendszerek vizsgálata során. Már Taylor (1986) is fontosnak tekintette a hálózati kapcsolatokat az ún. „migrációs tőke” létrejöttében, azonban Massey és társai voltak az elsők, akik a migráns hálózatokat kifejezetten a társadalmi tőke forrásaként írták le (Massey et al., 1987). Megítélésük szerint maga a migráció hoz létre olyan változást, amelynek következtében a kapcsolatok erőforrássá alakulnak. Ha a személyes kapcsolathálóból valaki kivándorol, a vele való kapcsolat rögtön kiemelkedő fontosságú lesz a migráció tervezése szempontjából. Azok az emberek, akik kivándorolt vagy korábbi migrációs tapasztalattal rendelkező személyekkel vannak kapcsolatban, olyan társadalmi tőkéhez férnek hozzá, amely jelentősen megnöveli annak a valószínűségét, hogy ők maguk is a migrációt válasszák. Ez a gondolat jelenik meg a Sik Endre által alkalmazott „migrációs burok” fogalomban is, ami azt fejezi ki, hogy a személyes kapcsolatok hálózatában mekkora az egyént (ki)vándorlásra ösztönző kapcsolatok súlya (Sik, 1994).

A migrációs vizsgálatok során társadalmi tőkeként definiált fogalom valójában a személyek közötti kapcsolatokra, illetve e kapcsolatok erőforrás szerepére utal. Már a társadalmi tőke korai definícióiban is megfogalmazódott, hogy az emberek a személyközi kapcsolathálókból való tagság által jutnak társadalmi tőkéhez (Loury, 1977; Bourdieu, 1997 (1983)). Bourdieu azokat az aktuális és potenciális erőforrásokat tekintette társadalmi tőkének, amelyek egy csoporthoz való tartozáson alapulnak és a tagság révén mobilizálhatók: „az egyén által birtokolt társadalmi tőke nagysága egyrészt azon kapcsolatok hálójának kiterjedésétől függ, amelyeket ténylegesen mozgósítani tud, másrészt azon (gazdasági, kulturális vagy szimbolikus) tőke nagyságától, amelyet azok birtokolnak, akikkel kapcsolatban áll” (Bourdieu, 1997).

A témakör másik klasszikusa, Coleman szerint a társadalmi tőke szintén a személyek közötti viszonyokban ölt testet, és „akkor jön létre, amikor az emberek közötti viszonyok úgy változnak meg, hogy elősegítik a cselekvést” (Coleman, 1988). A társadalmi tőke formái közt felsorolja a kötelezettségeket és elvárásokat, valamint az ezek mögött húzódó bizalmat, továbbá a társadalmi viszonyokban rejlő információs potenciált, és végül a hatékony normákat és szankciókat. Ezek alapján rámutat a társadalmi tőke közjóság-jellegére,⁵

⁵ Ez abban nyilvánul meg, hogy a társadalmi tőke legtöbb formája nem csupán azoknak hasznos, akik létrehozzák, hanem mindenki számára, aki része az adott társadalmi struktúrának.

szemben Bourdieuval, aki szerint a társadalmi tőke magánvagyon, amely hozzájárul a vele rendelkező egyének társadalmi státusának növeléséhez. A colemani értelmezésben a társadalmi tőke annak a társadalmi struktúrának a sajátja, amelybe az egyén beágyazódik (Coleman, 1994 (1990)).

Putnam (2000) társadalmi tőke koncepciója ugyancsak kollektív jelleget tükröz: nem csupán egyének közötti személyes kapcsolatokat, hanem erős civil szervezeteket is jelent, továbbá a kölcsönöség, a szolidaritás és a bizalom normáit is magába foglalja. A társadalmi tőke alapvető tétele Putnam szerint az, hogy a kapcsolathálóknak értékük van, amit a belőlük fakadó bizalom, reciprocitás, információ és együttműködés eredményez.

Látható, hogy a különbségek ellenére valamennyi értelmezésben⁶ jelen van, hogy a társadalmi tőke a társadalmi kapcsolathálóban vagy egyéb társadalmi struktúrákban való tagság révén elérhető előnyöket, hasznot jelent. *A hálózati kapcsolatok és a bennük rejlő kapcsolati tőke* (amit olykor hálózati tőkeként is említene) tehát *a társadalmi tőke egyik elemét jelentik*. Ezért a kapcsolati tőke fogalmat nem a társadalmi tőke helyett használjuk, hanem annak részeként.⁷ A migráció-kutatásokban, mint említettük, a társadalmi tőkének éppen erre az elemére – a személyes kapcsolathálóba ágyazódott és a hálózati kapcsolatokon keresztül elérhető erőforrásokra (Lin, 2001) – kerül a hangsúly. Természetesen nem minden kapcsolat jelent tényleges erőforrást, ezért Lin megkülönbözteti az erőforráshoz való hozzáférést és annak bizonyos cél elérése érdekében történő mozgósítását. Ennek fontosságára már Portes (1998) is felhívta a figyelmet, megállapítva, hogy az erőforrások mobilizálásának képessége nem tévesztendő össze az erőforrások meglétével és rámutatva arra, hogy ez a különbségtétel egyértelműen jelen van Bourdieunél, viszont homályos marad Colemannál.⁸

⁶ E tanulmány keretei természetesen nem teszik lehetővé a társadalmi tőke szerteágazó szakirodalmának bemutatását, csupán a legalapvetőbb – a témakör kutatóinak „nagyjaitól” származó – definíciókat ismertettük.

⁷ Sik Andre rossz metaforának nevezve a társadalmi tőke fogalmat, a könnyebben operacionalizálható és jobban mérhető kapcsolati tőke fogalommal való helyettesítést javasolja, rámutatva arra, hogy „a társadalmi tőke-kutatók körében sokan dolgoznak kizárólag a kapcsolatokra összpontosító definícióval” (Sik, 2006). Bár ez utóbbi megállapítás valóban helytálló, a társadalmi tőke fogalma – mint a fentiekben láthatuk – sokkal szélesebb körű, és a kapcsolati tőkén kívül számos más elemet is tartalmaz (kezdve a politikai részvételi hajlandóságtól, a civil szerepvállaláson keresztül egészen az altruizmus, reciprocitás és bizalom jelenlétéig (lásd: Putnam, 2000)), tehát a kapcsolati tőkére való korlátozása mindenképpen a fogalom lecsupaszítását jelentené.

⁸ A kapcsolathálózatok magyarországi kutatói, Angelusz és Tardos (2007), szintén elkülönítik a kapcsolatokhoz való hozzáférést és azok igénybevételét, a *kapcsolathálózati erőforrás* fogalmat javasolva, amennyiben a hozzáférés áll előtérben, és a *kapcsolati tőke* fogalmát, ha instrumentális cselekvésről (azaz a kapcsolat igénybevételéről) van szó.

E tanulmányban a magyarországi bevándorlók migráció előtti kapcsolatait és a migráció során azok révén szerzett előnyöket (információt, segítséget) vizsgálva a kapcsolati tőke fogalmat alkalmazzuk. Lin (2001) funkcionalista megközelítése alapján két típusát különböztetjük meg: a *potenciális kapcsolati tőkét*, amely csupán a kapcsolatok meglétét veszi figyelembe (azaz az erőforráshoz való hozzáférést), és a *mobilizált kapcsolati tőkét*, amely a kapcsolatok igénybevételére (azaz az erőforrás mozgósítására) fókuszál.

Az elemzés a környező országokból Magyarországra érkezett bevándorlók körében 2002-ben végzett kérdőíves felmérés⁹ adataira épül, és a következő kérdéseket vizsgálja:

- Milyen mértékben rendelkeztek potenciális kapcsolati tőkével a bevándorlók, és hogyan változott ez a különböző időszakokban érkezőknél, valamint az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül – figyelembe véve a kapcsolatok jellegét is (családi, rokoni, baráti és ismerősi kapcsolatok); továbbá milyen tényezők határozták meg a potenciális kapcsolati tőkével való rendelkezést?
- Milyen mértékben jelentett tényleges erőforrást a kapcsolati tőke (információt a migráció előtt, illetve segítséget az azt követő első időszakban), és milyen eltérések mutatkoztak e tekintetben az érkezési idő szerint, valamint az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül; továbbá milyen tényezők határozták meg a mobilizált kapcsolati tőkével (információ, segítség) való rendelkezést?

Előtte azonban rövid áttekintést nyújtunk a vizsgált migrációs folyamat főbb sajátosságairól, annak érdekében, hogy egyfelől a kapcsolathálók szerepének történelmi meghatározottságát megvilágítsuk, másfelől a kapcsolati tőke jelenkori szerepét a folyamat egyéb sajátos tényezőinek – mint a vizsgált bevándorló csoportra jellemző szimbolikus, kulturális és emberi tőke – figyelembevételével értelmezzük.

A jelenkori magyarországi bevándorlás főbb sajátosságai

A magyarországi bevándorlást az elmúlt közel két évtizedben a környező országokból – elsősorban Romániából – érkezettek száma és összetétele határozta meg.¹⁰ Ebben az időszakban összességében a

⁹ A *Bevándorlók 2002* c. vizsgálat a 2001-ben Magyarországon bevándorló státust szerzők 1015 fős reprezentatív mintáján készült. A kutatási koncepcióról, a minta-leírásról és a részletes eredményekről lásd: Gödri – Tóth, 2005.

¹⁰ A korábbi folyamatokkal ez a tanulmány nem foglalkozik, mivel a mintába került személyek a rendszerváltás utáni időszakban érkeztek Magyarországra.

bevándorlók mintegy 70 százaléka érkezett a szomszédos országokból¹¹ (több mint 50 százalék Romániából, a többiek a volt Jugoszláviából, Ukrajnából és elenyésző arányban Szlovákiából), zömében magyar nemzetiségűek.

Figyelembe véve a közép-kelet-európai rendszerváltásokat követően megváltozott feltételeket (a határok átjárhatóságát, a politikai és gazdasági struktúrák átalakulását) – amelyek következtében egyfelől jelentősen megnőtt a migráció intenzitása, másfelől új mobilitási formák jöttek létre –, a régió migrációs folyamatait elemzők ezt az időszakot a nemzetközi migráció új szakaszának tekintik (Wallace – Stola, 2001). A régióon belüli mozgások dominanciáját, valamint a térség egészére jellemző migrációs sajátosságokat szem előtt tartva, *új migrációs rendszer* kialakulásáról beszélhetünk (Kaczmarczyk – Okólski, 2005), amelynek Magyarország is részévé vált, és a rövid távú, ismétlődő elmozdulások – amelyek során ún. ál-turisták (Stola, 2001): kiskereskedő árusok, alkalmi munkavállalók, idénymunkások érkeztek – itt is elterjedtek.

Magyarország esetében azonban a strukturális változások mellett a történelmi múlt is jelentősen hozzájárult a migrációs folyamatok alakulásához, aminek következtében a fentiekben említett új típusú migránsokon kívül a hagyományos értelemben vett bevándorlók, azaz letelepedők is érkeztek, többségük a környező országok magyar kisebbségeinek soraiból. A Magyarország határain kívül élő magyarok a régió legnagyobb etnikai kisebbségét alkotják. Létszámuk mellett helyzetük azért is sajátos, mert a szülőföldjükön maradvaként kerültek évtizedekkel korábban – különböző országokhoz csatolva – idegen uralom alá, és ezáltal kisebbségi státusba (és bizonyos területeken azóta többször is változott állampolgárságuk anélkül, hogy elmozdultak volna). Tehát ellentétben más kisebbségekkel, nem ők hagyták el – önszántukból vagy kényszerítve – a hazájukat, hanem a határok mozdultak el „felettük”.

Mindez megteremtette annak a hátterét, hogy amikor a gazdasági és politikai kényszerítő körülmények, vagy a kommunista rezsim bukását követően a megnyílt lehetőségek elmozdulásra készíteték őket, akkor jelentős hányaduk az anyaországot választotta.¹² E

¹¹ Arányuk változott a különböző időszakokban: 1988–90 között 80% körül mozgott, majd az évtized közepére visszaesett 50%-ra, aztán az ezredfordulóra újra elérte a 70%-ot, majd 2004-re a 80%-ot.

¹² Az országhatárok közel kilencven évvel ezelőtti eltolódásából adódó „virtuális migráció”, bár alapot jelentett az azt követő időszak tényleges migrációja számára (Tóth 2003), ez nem tekinthető egyértelműen a migrációs folyamatok okának, ugyanis több elcsatolt területről, ahol a gazdasági, politikai és társadalmi körülmények azt nem indokolták, nem volt számottevő bevándorlás Magyarországra.

migráció természetének és okainak megértéséhez a kibocsátó országok társadalmi, gazdasági és politikai körülményei mellett a történelmi, kulturális és etnikai szempontokat is figyelembe kell venni. A fogadó és kibocsátó népesség ebben az esetben ugyanahhoz a nemzethez tartozik, a bevándorlók – nyelvi és kulturális szempontból – nem egy idegen országba érkeznek, és a migráció számukra (az előbbi szempontokból legalábbis) nem okoz kisebbségi státust a fogadó országban, hanem éppen a kibocsátó országbeli kisebbségi státusból való kilépést jelenti.

Nyilvánvaló, hogy e migrációban – a földrajzi közelség, valamint a kibocsátó országok és Magyarország közötti gazdasági különbségek ösztönző hatása mellett – a bevándorlók és a fogadó társadalom közötti *nyelvi, kulturális azonosság* jelentős tényező. Ez ugyanis olyan *szimbolikus tőkét* jelent a bevándorlók számára, amely csökkenti az elmozdulás és az azt követő integráció költségeit. Ez abban is megmutatkozik, hogy a fogadó társadalom munkaerőpiacán, valamint egyéb – behatárolt – struktúráin belül, az azonos nemzetiség különböző előnyökké konvertálható.¹³ A nyelvi és kulturális akadályok hiánya tehát azok számára is csökkenti a migráció költségeit és kockázatát, akik adott esetben nem rendelkeztek kapcsolatokkal a migráció előtt.

Ugyanakkor az etnikai hovatartozás jelentős *kapcsolati tőkét* is jelent e bevándorlók számára. A történelmi háttér, valamint az azonos nemzetiség és anyanyelv következtében már az első nagyobb volumenű migrációs mozgások megindulása előtt jelentős, határokon átnyúló kapcsolathálózatok működtek a határon túli (főként az erdélyi) magyar közösségek és az anyaország között. Ezeknek szintén szerepük volt a – politikai és gazdasági okok által motivált – migrációs hullámok elindulásában. A migráció révén, valamint a rendszer-váltásokat követő sűrűbb utazások következtében a kapcsolathálóok tovább bővültek, és ez megkönnyítette a további migrációt. Az erdélyi magyarok körében végzett vizsgálatok rámutattak arra, hogy az 1989-es változások után a kapcsolatok megélénkülése, valamint a kapcsolattartási formák és csatornák sokfélesége következtében a Magyarországhoz való egyéni vagy családi igazodási stratégiák eltérbe kerültek (Bíró, 2002), ami szintén a különböző migrációs cselekvések ösztönzőjévé vált. Az *etnicitás* tehát mint fontos *kulturális, szimbolikus és kapcsolati tőke* van jelen a vizsgált migrációs folya-

¹³ A Magyarországra vándorló határon túli magyarok esetében azonban a nemzetiség nem jelent olyan magától értetődően állampolgársággá konvertálható tőkét, mint például a különböző kelet-európai országokból Németországba vándorló németek esetében (Brubaker, 1998).

matban, és ezáltal migrációt ösztönző, illetve szabályozó szerepe van (Brubaker, 1998; Gödri, 2004a, 2004b).

Ha megvizsgáljuk a bevándorlók egyéni szinten megfogalmazott migrációs motivációit, illetve ezek időbeli változását¹⁴, azt tapasztaljuk, hogy az etnicitás közvetlen motiváló szerepe – amely a '80-as, '90-es évek fordulóján a Romániából érkező magyaroknál még jelentős volt – az ezredforduló magyarországi bevándorlóinál már csak egy szűkebb csoport, az ún. etnikai migránsok¹⁵ esetében volt elsődleges. Azonban körükben sem az etnikai konfliktusok, feszültségek, valamint az etnikai diszkrimináció, elnyomás taszító hatásában fogalmazódtak meg az etnikai gyökerű motivációk – mint a korábbi hullám esetében –, hanem elsősorban a kisebbségi lét elutasításában, illetve a kisebbségi státushoz kapcsolódó bizonytalan jövőképben¹⁶ (Gödri, 2005).

A motivációk időbeli változásában a vizsgált migrációs folyamat további – a kapcsolati tőke szempontjából különösen – fontos sajátossága is tükröződik: jelentős növekedés figyelhető meg a családgyesítés miatt bevándorlók arányában (20%-ról 35%-ra), valamint a rokonok, barátok, ismerősök hatásának említésében (7%-ról 28%-ra). Az előbbi arra utal (figyelembe véve a családgyesítés miatt érkezők egyéb jellemzőit is), hogy elindult – elsősorban Románia és Ukrajna felől – az ún. szekunder migráció, amelynek alanyai leginkább az áttelepedett gyermekeik után költöző nyugdíjas szülők. A személyes kapcsolatok nagyobb arányú említése jelzi a kapcsolathálók növekvő szerepét a migrációs döntésekben, és arra enged következtetni, hogy ez a tényező egyre fontosabb ösztönzője a migrációnak (az említett kapcsolatok egyrészt mintát közvetítenek, másrészt – potenciális – erőforrást is jelentenek).

Még egy jellegzetesség, amire tekintettel kell lennünk a vizsgált folyamat esetében: míg a családgyesítés révén érkezők többsége az idősebb korosztályba tartozott (közel 50 százalékuk 60 év feletti volt), a bevándorlók másik csoportja (a minta 65 százaléka) meglehetősen fiatal és képzett személyekből állt: 68 százalékuk 35 év alatti volt, továbbá 33 százalékuk felsőfokú végzettségű és 38 százalékuk érettségizett.

¹⁴ A változást az 1993-ban Magyarországon állampolgársági kérelmet benyújtók körében végzett *Polgár* vizsgálat (lásd: Tóth, 1997), valamint az előbbieken említett *Bevándorlók* vizsgálat által feltárt motivációk összehasonlításával vizsgáljuk.

¹⁵ A *Bevándorlók* vizsgálat alapján a bevándorlók kevesebb, mint egyötöde sorolható az etnikai migráns kategóriába (Gödri, 2005).

¹⁶ Bár e motivációk mögött a kibocsátó országok kisebbségpolitikája, valamint az általános belpolitikai helyzete is meghúzódhat, a politikai helyzetre való hivatkozás a 2002-es vizsgálatban nem jelent meg oly mértékben, mint a '90-es évek elején (kivéve a volt Jugoszláviából érkezettek esetében).

A fentiek alapján a kapcsolati tőke vizsgálata során két sajátos szempontot kell figyelembe vennünk a magyarországi bevándorlás esetében:

1. A határokon átnyúló kapcsolathálóok természete és történelmi meghatározottsága miatt a bevándorlók számára nem csupán a korábbi bevándorlókhoz, hanem a fogadó társadalom tagjaihoz fűződő – migráció előtti – kapcsolataik is (potenciális) erőforrást jelenthetnek.
2. Nemzetközi migráció esetén általában az utazás és a munkakeresés költségeihez hozzáadódnak az új kultúra elsajátításának, az alkalmazkodásnak a költségei is (Massey, 2001). A bevándorlók és a fogadó népesség nyelvi, kulturális azonossága esetén azonban ezek jóval jelentéktelenebbek. Mivel a kapcsolati tőkének nagyobb szerepe van akkor, amikor a migráció költségei nagyobbak és az akadályok jelentősebbek (Massey – Aysa, 2005), felmerül a kérdés, hogy mennyire érvényesül a kapcsolati tőke hatása az általunk vizsgált folyamatban, illetve mennyiben jelent a potenciális kapcsolati tőke egyben mobilizált kapcsolati tőkét is. A magyar nemzetiségű bevándorlókra jellemző szimbolikus és kulturális tőke – amihez sok esetben még jelentős emberi tőke is hozzátevéődik – önmagában olyan erőforrás, amely csökkenti a migráció kockázatát és növeli a várható hasznát. Figyelembe véve, hogy a migráció során azok veszik inkább igénybe a kapcsolati tőkét, akik kevesebb egyéb erőforrással rendelkeznek, feltételezhető, hogy a vizsgált folyamatban a nem magyar nemzetiségűek, valamint az alacsony iskolai végzettséggel és alacsony státussal rendelkezők esetében jut nagyobb szerep a kapcsolati tőkének.

A potenciális kapcsolati tőke

Már az 1980-as évek végén Magyarországra érkező első erdélyi menekülthullámok kérdőíves vizsgálatának eredményei rávilágítottak arra, hogy a menekültek nagy részének volt kapcsolata Magyarországgal a menekülés előtt (68%-uk fogadott az azt megelőző egy-két évben látogatót Magyarországról). A személyes kapcsolatok rendszere már a menekülés előtt működésbe lépett, és mind az információszerezésben, mind a menekülés megszervezésében nagy szerepe volt, akárcsak a későbbiekben a lakás- (illetve szállás-), és a munkahely-szerzésében (Sik, 1990).¹⁷ A kapcsolatokat tehát mobilizált (nem csak potenciális) kapcsolati tőkét is jelentettek a menekülés során.

¹⁷ Az 1987 és 1992 között Erdélyből Magyarországra áttelepedettek körében hólabda-módszerrel végzett 400 fős vizsgálat is megállapítja, hogy a beilleszkedést meg-

A migráció előtt a célországához fűződő kapcsolatok több okból is fontos szerepet játszanak a migrációs döntésben. Egyfelől a korábban kivándorolt kapcsolatszemélyek mintát jelentenek a migrációt fontolgatók számára, másfelől az általuk nyújtott információ, támogatás is megkönnyítheti a döntéshozatalt. Ugyanakkor a célországbeli kapcsolatok megléte, elérhetősége – és ebben az esetben nem csak a migráns kapcsolatoké – akkor is befolyásolhatja a döntést, ha ezek csupán potenciális tőkét jelentenek és sem a migráció előtt, sem a későbbiek során nem nyújtanak tényleges segítséget.

A környező országokból Magyarországra érkezett bevándorlók körében 2002-ben végzett felmérés (*Bevándorlók 2002*) részletesen vizsgálta a bevándorlók kapcsolatrendszerét. Ez alapján a vizsgált csoport esetében a migrációs minta hangsúlyos jelenléte figyelhető meg: a megkérdezettek közel fele (48%) rendelkezett korábban áttelepült családtaggal,¹⁸ több mint egyharmaduk rokonnal (36,4%), illetve baráttal (34,5%), és közel egyharmaduk ismerőssel (31,5%). Összességében a megkérdezettek háromnegyede említett áttelepült közeli kapcsolat-személyt (családtagot, rokont vagy barátot), 35 százalékuk két-három személyt is.

A migráns kapcsolatokban rejlő potenciális kapcsolati tőke mértéke azonban jelentős eltéréseket mutat a különböző társadalmi-demográfiai csoportokon belül. Különösen magas volt a korábban áttelepült családtagot említők aránya az idősebbeknél (a 60 év felettieknél 86%), illetve a nyugdíjasoknál (83%), valamint – az előzőekkel összefüggésben – átlag feletti volt az alacsony iskolai végzettségűeknél is (60%). Ezekbe a csoportokba főként a gyermekeik után költöző nyugdíjas szülők tartoztak. Ezzel szemben a 30 év alattiaknál a migrációs mintát, illetve a potenciális kapcsolati tőkét elsősorban a kivándorolt barátok jelentették, a családtagok közül pedig a testvérek. Ugyancsak az átlagosnál nagyobb arányban rendelkeztek áttelepült baráttal a felsőfokú végzettségűek, valamint a migráció előtt értelmiségi, vezető státusban lévők. A nemek tekintetében is megfigyelhető eltérés: míg a nőknél a családtagok, addig a férfiaknál a barátok jelenléte volt az átlagosnál hangsúlyosabb, de a különbségek nem annyira jelentősek, mint a korcsoport és a végzettség tekintetében.

könnyítette az áttelepülők kapcsolatok iránti nyitottsága és az a sajátos szubkulturális védőháló, amelyet az erdélyi csoportok jelentettek számukra (Szakáts, 1995). A személyes kapcsolatok jelenléte azonban nem volt általános valamennyi migráns típusnál: a '90-es évek első felében Erdélyből Budapestre érkezett vendégmunkásokról készült esettanulmányok például rámutattak arra, hogy idegeneknek érezték magukat, és nem voltak kapcsolataik a helyi közösséggel (Hárs, 1995).

¹⁸ Ha csak a szűkebb családot (házastárs, gyermek, szülő, testvér) tekintjük, ez az arány 43%. Ezeken kívül azonban a vizsgálatban a család kategóriába kerül a gyermek házastársa, az anyós/após, valamint a sógor/sógornő is.

A migráns kapcsolatok valamennyi típusa (családtag, rokon, barát, ismerős) kisebb arányban fordult elő a falvakból érkezőknél, mint a nagyvárosbelieknél, ami jól mutatja, hogy a környező országokból Magyarországra irányuló migráció, illetve annak letelepedéssel járó formája, a nagyvárosokban elterjedtebb.¹⁹

Szembeötlő a migráns kapcsolatoknak az érkezés ideje szerinti változása, ami egyúttal a folyamat jellegének változását is jelzi: a későbbi években érkezettek sokkal nagyobb arányban rendelkeztek korábban áttelepült családtaggal (66%), sőt távoli rokonnal is (41%), mint a '90-es évek elején érkezettek (20%, illetve 25%). Ez arra utal, hogy a '80-as '90-es évek fordulóján elindult migrációs folyamat egyre inkább a családi, rokon kapcsolatokon keresztül zajlik. Bár a barátok és ismerősök említésének arányában is tapasztalható némi növekedés, ez korántsem olyan jelentős, mint a családtagok esetében. Ugyanakkor az áttelepedett családtaggal rendelkezők 60 százaléka családgyejesítés miatt választotta a migrációt, ami azt is jelzi, hogy az esetek többségében az áttelepült családtag nem csupán mintát és potenciális kapcsolati tőkét, hanem közvetlen láncszemet is jelentett a megkérdezett áttelepedéséhez.

A korábban áttelepedett családtagok jelenléte leginkább a Romániából és Ukrajnából érkezetteknel figyelhető meg (51%-uk említette), tehát azon országok esetében, ahonnan korábban indult, illetve nagyobb arányú a migráció Magyarországra. Áttelepedett rokont is e két országból érkezettek említettek legnagyobb arányban (38%). Az áttelepedett barát a Jugoszláviából érkezetteknel sem maradt el az átlagtól, és az ő esetükben fordult elő a legnagyobb arányban az áttelepedett ismerős, ami a migrációnak a közösségen belüli gyakoriságát jelzi. Legkevésbé a Szlovákiából érkezettekre jellemző a migráns kapcsolatok jelenléte: áttelepült családtagot alig egytizedük említett, és áttelepült rokon, barát, ismerős is kevesebb mint egyötödüknel fordult elő.²⁰

Összességében a megkérdezettek mindössze 22 százaléka nem rendelkezett érkezéskor korábban Magyarországra költözött családtag, rokon, barát vagy ismerős egyikével sem. A potenciális kapcsolati tőke e típusával az átlagosnál nagyobb arányban rendelkező csoportokat az 1. ábra mutatja. A mintaközvetítés szempontjából nagyobb relevanciával bíró erős kötések (családi, rokon, baráti kapcsolatok) egynegyedüknel hiányoztak. Az átlagosnál jóval nagyobb ez az arány a Szlovákiából érkezetteknel (több mint 60%), a Jugoszláviá-

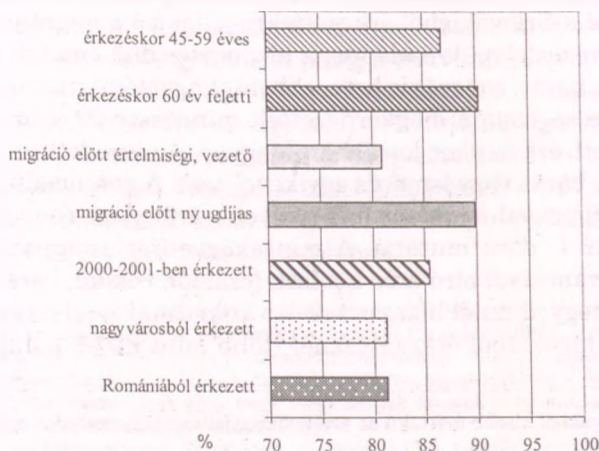
¹⁹ A falvakból kisebb mértékű az elvándorlás, jellemzőbb viszont a magyarországi vendégmunka.

²⁰ Ez azzal függ össze, hogy a Szlovákiából Magyarországra irányuló migráció a '90-es évek során végig kis volumenű volt, 2000-ben érte el először az évi 1000 főt.

ból érkezetteknel (közel 40%), valamint a nem magyar nemzetiségűeknél (közel 50%). Az is megfigyelhető, hogy ez a fajta potenciális kapcsolati tőke leginkább az érkezés ideje szerint változott: míg az 1990–1993 között érkezettek mindössze felének volt korábban áttelepült családtagja, rokona vagy barátja Magyarországon, a 2000–2001 között érkezetteknel ez az arány már 84 százalék.

A magyarországi – nem áttelepült – kapcsolatszemélyek közül azokat vettük figyelembe, akik látogatták a megkérdezettet a migráció előtt, vagy akiket ő látogatott. Ilyen megközelítésben magyarországi rokonnal a megkérdezettek közel egyharmada, baráttal 27 százaléka, ismerőssel pedig egynegyede rendelkezett. Összességében 54 százalékkuk említett magyarországi kapcsolatszemélyt, azonban ebben is eltérések figyelhetők meg az egyes társadalmi-demográfiai csoportokon belül. Az átlagosnál nagyobb arányban rendelkeztek magyarországi kapcsolatokkal a Szlovákiából és az Ukrajnából származók (72%, illetve 61%), a felsőfokú végzettségűek és az érettségizettek (66%, illetve 59%), a migráció előtt értelmiségi, vezető státusban lévők (64%), a 30–44 év közöttiek (61%), valamint az utóbbi egy-két évben érkezettek (58%) (2. ábra). Eltérések mutatkoznak a kapcsolatok jellegét illetően is: magyarországi rokont inkább az idősebbek, illetve a nyugdíjasok említettek, barátot és ismerőst pedig a 30–44 év közöttiek és az értelmiségiek. Ugyanakkor mindhárom kapcsolattípus az átlagosnál nagyobb arányban fordult elő a felsőfokú végzettségűeknél és a későbbi években érkezetteknel.

1. ábra. Migráns kapcsolattal (családtag, rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok

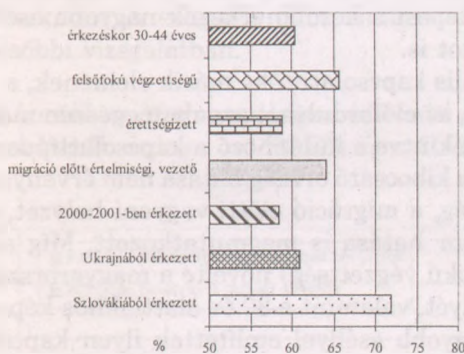

átlag: 77,6%

A migráns és a magyarországi kapcsolatokat egyaránt figyelembe véve, elmondható, hogy a megkérdezettek kis hányada (mindössze 13 százaléka) nem rendelkezett egyáltalán potenciális kapcsolati tőkével (16% ez az arány, ha csupán a közelebbi kapcsolatszemélyeket – családtag, rokon, barát – vesszük figyelembe), 45 százalékuk ugyanakkor mind migráns, mind magyarországi kapcsolatokról beszámolt. Mindez jól mutatja a kapcsolati tőke hangsúlyos jelenlétét a vizsgált bevándorló csoport esetében.²¹

Arra a kérdésre, hogy milyen tényezők valószínűsítik a potenciális kapcsolati tőkével való rendelkezés esélyét, többváltozós elemzéssel, logisztikus regresszió segítségével keresünk választ.²² Mivel a kétváltozós elemzések alapján már láthattuk, hogy a migráns és a magyarországi kapcsolatszemélyek jelenléte nem ugyanazokra a csoportokra jellemző, a logisztikus regressziót külön végeztük a kapcsolati tőke e két típusa esetén, majd ezeken belül a kapcsolat-jelleg szerint is (eredményeket lásd: Melléklet 1. táblázat).

2. ábra. Magyarországi kapcsolattal (rokon, barát vagy ismerős) érkezéskor átlag feletti arányban rendelkező csoportok

átlag: 54,3%

²¹ A Mexikóból az Egyesült Államokba irányuló migráció kapcsán a társadalmi tőke jelentőségét hangsúlyozzák a kutatók mondván, hogy a mexikói felnőtt lakosság felének kapcsolata van valakivel, aki az Egyesült Államokban él, és ez a társadalmi tőke az egyik alapvető erő, ami életben tartja a migrációt a két ország között (Massey – Espinosa, 1997). Ezzel szemben egy 2002-es vizsgálat szerint a környező országokban élő magyarok 80–83%-ának van Magyarországon élő családtagja, rokona, vagy barátja (Örkény, 2003).

²² Ez a módszer lehetővé teszi több tényező egymástól független hatásának elemzését, ugyanis egy-egy magyarázó változó hatását úgy mutatja, hogy közben a többi független változó hatását kontroll alatt tartja. A magyarázó változók hatását a hozzájuk tartozó esélyhányadosok alapján értelmezzük. Az esélyhányadosok ebben az esetben azt fejezik ki, hogy egy adott kategóriába tartozás (pl. 60 év feletti életkor) mennyire növeli, vagy csökkenti a referenciakategóriához (18–29 éves korcsoport) képest a potenciális kapcsolati tőkével rendelkezés esélyét.

Látható, hogy a bevont magyarázó változók (nem, kor, iskolai végzettség, érkezési ideje, kibocsátó ország, migráció előtti településtípus, gazdasági aktivitás és vagyoni helyzet, valamint nemzetiség) közül a migráns kapcsolattal (családtag, rokon, barát) való rendelkezés esélyét leginkább az érkezési ideje növeli. A későbbi években érkezőknek jóval nagyobb (2000–2001 között csaknem négyszeres) eséllyel voltak migráns kapcsolataik, mint az 1990-es évek elején érkezetteknek. Ezenkívül a kibocsátó országnak és a nemzetiségnek volt még szignifikáns hatása: a romániai származás két és félszeresére növelte, a nem magyar nemzetiség pedig egyharmadára csökkentette a migráns kapcsolatok meglétét. Ha a kapcsolat-jelleget is figyelembe vesszük, azt tapasztaljuk, hogy annak az esélyét, hogy a bevándorló korábban áttelepült családtaggal rendelkezzen az idősebb életkor, valamint a későbbi érkezés növelte, míg a szlovákiai származás csökkentette. Ezzel szemben a migráns baráttal való rendelkezés esélyét az idősebb életkor, a migráció előtti tanuló, illetve munkanélküli státusz, valamint a nem magyar nemzetiség csökkentette, a felsőfokú végzettség viszont növelte. Az érkezési idő hatása ez esetben kevésbé szignifikáns, de azért megfigyelhető, hogy a '90-es évek elején érkezettekhez képest a később érkezők nagyobb eséllyel említettek áttelepült barátot is.

A potenciális kapcsolati tőke másik elemének, a magyarországi kapcsolatoknak, az előfordulását azonban egészen más tényezők alakítják. Együtt tekintve a különböző kapcsolattípusokat sem az érkezési idő, sem a kibocsátó ország hatása nem érvényesült, viszont az iskolai végzettség, a migráció előtti vagyoni helyzet, és kisebb mértékben az életkor hatása is megmutatkozott. Míg az iskolázottság (főként a felsőfokú végzettség) növelte a magyarországi kapcsolatok meglétének esélyét, valamint a 30 év alattiakhoz képest a 30–44 évesek is kissé nagyobb eséllyel említettek ilyen kapcsolatot, addig a migráció előtti rossz vagyoni helyzet a felére csökkentette azt.²³ Ha külön vizsgáljuk a magyarországi rokon és ismerős előfordulásának esélyét, látható, hogy a magasabb iskolai végzettség növelő hatása a kapcsolat jellegétől függetlenül érvényesül, a vagyoni helyzet hatása azonban inkább a rokon esetén szignifikáns. A magyarországi rokonnal való rendelkezés esélyét a végzettség mellett a szlovákiai származás, valamint az idősebb (főként a 60 év feletti) életkor is növelte, a nem magyar nemzetiség viszont csökkentette. Ezzel szemben a magyarországi

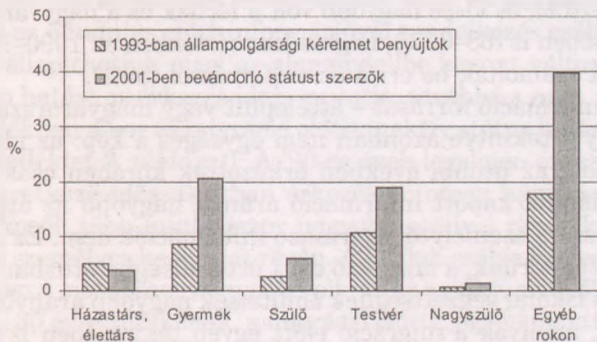
²³ Mint említettük, a magyarországi kapcsolatok esetén csak azokat vettük figyelembe, amelyek – kölcsönös vagy egyirányú – látogatásokat is jelentettek. Ez esetben érthető, hogy a rossz vagyoni helyzet mind a látogatás, mind a látogató fogadása szempontjából hátrányt jelentett.

ismerős meglétének esélyét a végzettség mellett az ukrainai és a romániai származás, valamint a 30–44 éves életkor növelte.

A modellekbe bevont változók közül kettő – a nem és a migráció előtti lakóhely településtípusa – a potenciális kapcsolati tőke egyik elemére sem volt hatással. Ugyanakkor, bár az érkezés ideje a kétváltozós elemzésben fontos differenciáló tényezőnek látszott mind az áttelepült, mind a magyarországi kapcsolatok említésében, látható, hogy valójában csak a migráns kapcsolatok – és ezen belül elsősorban a családtagok – tekintetében érvényesül a hatása. A többváltozós elemzés megerősítette azt a megállapítást, hogy a családi kapcsolatoknak egyre nagyobb szerepük van a Magyarországra irányuló migrációs folyamatban, és főként az idősebb korcsoportok esetében.

Ezt a jelenséget a már említett 1995-ös *Polgár* vizsgálat és a 2002-es *Bevándorlók* vizsgálat eredményeinek összehasonlítása is tükrözi (3. ábra). Megfigyelhető, hogy a 2001-ben bevándorló státust szerzők körében nagyobb a korábban áttelepült családtagokkal, rokonokkal²⁴ rendelkezők aránya, mint azon bevándorlók körében, akik 1993-ban nyújtottak be állampolgársági kérelmet²⁵ (és zömében a '80-as évek végén, '90-es évek elején érkeztek Magyarországra). Főként a korábban Magyarországra költözött gyermek, testvér és egyéb rokon említése volt lényegesen jelentősebb a későbbi vizsgálatban.

3. ábra. A korábban Magyarországra költözött családtaggal, rokonnal rendelkezők aránya az 1995-ös és a 2002-es adatfelvétel alapján

Forrás: *Polgár*, 2005; *Bevándorlók*, 2002.

²⁴ Az összehasonlíthatóság végett itt az „egyéb rokon” kategóriába került a gyermek házastársa, az anyós/após, valamint a sógor/sógornő, amelyeket egyébként a család kategóriába soroltunk.

²⁵ A *Polgár* vizsgálatból is csak a környező országokból érkezetteket véve figyelembe.

A mobilizált kapcsolati tőke: információ, segítség

A kapcsolatok megléte (és rajtuk keresztül az erőforrásokhoz való hozzáférés lehetősége) önmagában is növeli a migráció valószínűségét, azonban a migrációt magát, illetve az azt követő adaptációt jelentősen megkönnyítheti a mobilizált kapcsolati tőke, azaz a kapcsolatok révén nyert információ, támogatás, segítség. De vajon milyen mértékben jelentett tényleges erőforrást a bevándorlók számára az előbbieken bemutatott kapcsolati tőke, amivel már érkezésük előtt rendelkeztek? Mi valószínűsítette a potenciális kapcsolati tőke mozgósítását? Hogyan növelték a migráció előtt kapott információ, valamint az azt követően kapott segítség valószínűségét a potenciális kapcsolati tőke különböző típusai?

Információ a migráció előtt

Arra vonatkozóan, hogy elinduláskor rendelkezett-e a szükséges információkkal a magyarországi lehetőségekről, az átköltözéshez szükséges tennivalókról, a vizsgált csoport 44 százaléka válaszolta, hogy kellően tájékozott volt, és 35 százaléka, hogy csak részben volt tájékozott. Összességében a megkérdezettek közel kétharmada személyes kapcsolat révén jutott információhoz: 52 százalékuk áttelepült személy révén, 35 százalékuk pedig magyarországi személy révén (22 százalékuk mindkét információforrást említette).²⁶ A kapcsolatokon keresztül szerzett információ nagyobb arányban jellemezte az idősebbeket, illetve a nyugdíjasokat, valamint a 2000–2001-ben érkezettek (75–76%), és kissé nagyobb volt a férfiak és a nagyvárosból érkezettek körében is (68–69%). Legkisebb mértékben az 1990–1993 között érkezettek számoltak be erről az erőforrásról (39%).

Az információ forrását – áttelepült vagy magyarországi kapcsolatszemély – tekintve azonban nem egységes a kép: az idősebbek, a nyugdíjasok, az utóbbi években érkezettek körében csak az áttelepült személytől kapott információ aránya nagyobb az átlagnál, a magyarországi személytől származó információé nem. Ez utóbbit főként a középkorúak, a migráció előtt értelmiségi státusban lévők és a magasabb iskolai végzettségűek említették nagyobb arányban. Azok a csoportok, amelyek a migráció előtt egyéb tekintetben is szűkösebb erőforrásokkal rendelkeztek (a legalacsonyabb iskolai végzettségűek, a vagyoni helyzetük alapján a legalsó kvintilisbe tartozók, a munkanélküliek és egyéb inaktívak, valamint a nem magyar nemzetiségűek),

²⁶ Ezen kívül a teljes minta közel egynegyede személyes tapasztalat révén, 15%-a pedig a médiából (tévé, rádió, sajtó) szerzett információról is beszámolt.

a szükséges információhoz is az átlagosnál kisebb arányban jutottak hozzá mind áttelepült, mind magyarországi személytől. A származási ország szerint is mutatkoznak különbségek: korábbi migránstól kapott információról leginkább a Romániából és Ukrajnából érkezettek számoltak be, míg magyarországi személytől származó információról főként a Szlovákiából érkezettek.

A személyes kapcsolatok révén nyert információ tehát többnyire azoknál a csoportoknál volt hangsúlyosabban jelen, amelyeknél a potenciális kapcsolati tőke is nagyobb mértékben fordult elő, azonban arányát tekintve rendre elmaradt attól. Az áttelepült kapcsolatszeméllyel rendelkezők mindössze 62,3 százaléka számolt be arról, hogy áttelepült személy nyújtott számára információt az elindulás előtt, a magyarországi kapcsolatszeméllyel rendelkezőknek pedig csupán 45,4 százaléka tett említést magyarországi személytől kapott információról. Ez alapján úgy tűnik, hogy a potenciális kapcsolati tőke csak részben mobilizálódott a migráció előtt, és nagyobb arányban mobilizálódtak az információ-szolgáltatás tekintetében a migráns kapcsolatok, ami nyilvánvalóan abból adódik, hogy az áttelepüléssel kapcsolatos tennivalókról, lehetőségekről és buktatókról több ismerettel rendelkeztek azok, akik maguk is végigjárták már ezt az utat.

Összességében a legnagyobb eltérés az információval rendelkezők arányában az érkezés ideje szerint mutatkozott: a '90-es évek elején érkezettekhez képest a később érkezők jóval nagyobb hányada számolt be személyes kapcsolatok – elsősorban áttelepült személyek – révén szerzett információról.

Többváltozós elemzéssel vizsgálva azt, hogy milyen tényezők valószínűsítik az elindulás előtt információval rendelkezés esélyét, a következőket állapíthatjuk meg: az alapmodellbe bevont változók közül a legerősebb hatást az érkezés ideje mutatja, továbbá a nem, valamint kisebb mértékben a kor és migráció előtti inaktív státus hatása is szignifikáns (Melléklet 2. táblázat). A '90-es évek legelején érkezettekhez képest a következő időszakokban érkezők mintegy háromszor, sőt a 2000-től érkezők több mint ötször nagyobb eséllyel rendelkeztek információval személyes kapcsolat révén. A férfiak esélye az ilyen jellegű tájékozottságra másfélszer nagyobb volt, mint a nőké, a 45–59 éveseké kétszerese a 30 év alattiakénak, a migráció előtti „egyéb inaktív” státus viszont az alkalmazottakéhoz képest közel felére csökkentette a tájékozottságot.

Jellegzetes eltéréseket tapasztalunk, ha külön vizsgáljuk az esélyhányadosokat az információ forrása alapján. Az áttelepült személytől szerzett információ esélyét a későbbi érkezés, a 45–59 éves kor, valamint a migráció előtti tanuló státus növelte, és az alapfokú végzett-

ség, valamint a migráció előtti munkanélküliség csökkentette. A magyarországi személytől származó információ esélyére azonban az érkezés ideje nem volt hatással, a középső életkor mellett főképp a szlovákiai és kisebb mértékben a romániai származás növelte, valamint a migráció előtti vállalkozói státus és a legrosszabb vagyoni helyzet csökkentette. Ugyanakkor mindkét forrásból származó információ nagyobb eséllyel fordult elő a férfiaknál, mint a nőknél.

Ahhoz, hogy megvizsgáljuk a potenciális kapcsolati tőke hatását az információval való rendelkezés valószínűségére, különböző típusait építettük be a modellekbe. Ez alapján látható, hogy az alapmodellben megmutatkozó hatások mellett (amelyek közül az életkoré eltűnt, az érkezési időe kissé mérséklődött), a személyes kapcsolaton keresztül szerzett információ esélyét több mint háromszorosára növelte a migráns és kétszeresére a magyarországi kapcsolatszemély megléte. Ugyanakkor a migráció előtti tanuló státus hatása is megjelent (közel kétszeresére növelve az esélyt). Az információ forrását, valamint a kapcsolatok jellegét is figyelembe vevő modellekben megfigyelhető, hogy az áttelepült személytől származó információ esélyét leginkább a korábban áttelepült családtag megléte növelte (közel négyszeresére), míg a magyarországi személytől származó információét a magyarországi barát (több mint kétszeresére).²⁷ Az érkezés idejének hatása az áttelepült személytől szerzett információ esélyére a kapcsolati tőke változók beépítése után is érvényes maradt, ami azt jelzi, hogy a '90-es évek elején érkezettekhez képest a későbbi években érkezők nem csupán nagyobb eséllyel tájékozódtak a korábbi migránsok révén, hanem nagyobb eséllyel mozgósították is erre a célra a meglévő kapcsolataikat.²⁸

Ha együtt tekintjük a potenciális kapcsolati tőke és az információforrást jelentő mobilizált kapcsolati tőke alakulását az érkezés ideje szerint (4. ábra), láthatjuk, hogy az áttelepült személytől kapott információ aránya nagyobb mértékben növekedett, mint az áttelepült kapcsolatszeméllyel rendelkezők aránya, míg a magyarországi személytől kapott információ a '90-es évek közepétől stagnált, a magyarországi kapcsolatokban megfigyelhető enyhe növekedés ellenére.

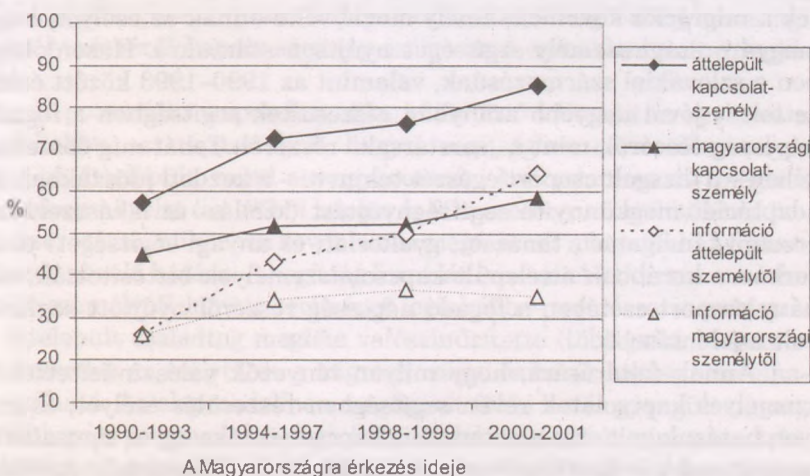
A mobilizált kapcsolati tőke másik mutatója az átköltözéskor, illetve a migrációt követő első időszakban kapott segítség. Az eredmények azt mutatják, hogy a vizsgált bevándorló csoport túlnyomó többsége (89%-a) részesült valamilyen segítségben a migráció során és közvetle-

²⁷ Ugyanakkor mindkét esetben a potenciális kapcsolati tőke valamennyi típusa szignifikánsan növelte az információval való rendelkezés esélyét.

²⁸ Elképzelhető, hogy ebben az információáramlás nagyobb (gyorsabb és szélesebb körben hozzáférhető) lehetőségei is szerepet játszottak.

nül a Magyarországra érkezését követően: 58 százalékuk áttelepült személy, 42 százalékuk magyarországi születésű személy részéről (16 százalékuk mindkét forrásból), továbbá 11 százalékuk otthoni (a származási országában élő) személy részéről is.²⁹

4. ábra. Áttelepült és magyarországi kapcsolatokkal és a személyes kapcsolatok révén nyert információval rendelkezők aránya az érkezés ideje szerint

Segítség a migráció után

Az áttelepült személytől kapott segítség főként az idősebbeknél (a 60 év felettiek 88%-ánál), a nyugdíjasoknál (84%), a 2000–2001-ben érkezetteknekél (71%), valamint az alacsony iskolai végzettségűeknél (69%) fordult elő nagyobb arányban, de az átlagnál magasabb volt a Budapesten letelepedőknekél (65%), valamint a Romániából és a nagyvárosokból érkezetteknekél is (64%). A magyarországi személytől kapott segítség ezzel szemben főként a szlovákiai származásúakra (72%), a '90-es évek elején érkezőkre (59%), továbbá a falvakból érkezőkre (51%), a fiatalokra (a 18–29 évesek 51%-ára), a felsőfokú végzettségűekre (47%), és a vá-

²⁹ Itt eltekintünk a különböző intézmények – szervezet, egyesület, önkormányzat, politikai párt vagy egyház – részéről kapott segítségtől, amely egyébként sem volt túl jelentős, a bevándorlók 2-6%-a említette (segítségítüstől függően).

rosokban letelepedőkre (49%) volt az átlagosnál nagyobb mértékben jellemző.³⁰

Megfigyelhető hogy, míg a migráns személytől kapott segítség az átlagosnál kisebb arányban fordult elő a migráció előtt munkanélküli, önálló vállalkozó, valamint tanuló státusban lévőknel, a magyarországi személytől kapott segítség ugyanezen csoportoknál az átlagosnál elterjedtebb volt. A munkanélküliek és a vállalkozók esetében ez abból adódik, hogy eleve kisebb arányban rendelkeztek áttelepült kapcsolatszeméllyel, a tanulók pedig – akiknek közel fele Magyarországra is továbbtanulás miatt érkezett – olyan közegbe kerültek a migrációt követően, amely megnövelte annak az esélyét, hogy magyarországi személy segítséget nyújtson számukra. Hasonlóképpen a szlovákiai származásúak, valamint az 1990–1993 között érkezettek is jóval nagyobb arányban részesültek segítségben a fogadó népesség részéről, mint a „sorstársak” részéről. Tehát míg összességében – a vizsgált csoport egészét tekintve – a kezdeti időszakban az adaptációt megkönnyítő segítségnyújtást (szállás- és lakásszerzést, érzelmi támogatást, tanácsot, gyakorlati és anyagi segítséget) elsősorban a korábban áttelepült kapcsolatszemélyek biztosították, néhány csoport esetében a fogadó népesség részéről nyújtott segítség volt a jelentősebb.

Annak feltárására, hogy milyen tényezők valószínűsítették a személyes kapcsolatok révén segítségben részesülés esélyét, és milyen hatásuk volt erre a potenciális kapcsolati tőke egyes típusainak, megint csak a logisztikus regresszió módszerét alkalmaztuk. Az alapmodellben szereplő változók közül ebben az esetben is az érkezés ideje hatott leginkább, azonban a referenciakategóriához viszonyítva egyedül a 2000–2001-ben érkezetteknel mutatkozott szignifikáns hatás: négy és félszer nagyobb eséllyel részesültek segítségben, mint a '90-es évek elején érkezettek (Melléklet 3. táblázat). A férfiakhoz képest a nők másfélszer nagyobb eséllyel számoltak be segítségről, a 30 év alattiakhoz képest viszont a 30–44 év közöttiek esélye majdnem felére csökkent, és a migráció előtt legjobb anyagi helyzetben lévők is kisebb eséllyel kaptak segítséget.

Figyelembe véve a segítség forrását is – azt, hogy áttelepült vagy magyarországi kapcsolatszemélytől érkezett-e –, meglehetősen markáns eltéréseket tapasztalunk. Az áttelepült személytől kapott segítség esélyét a 60 év feletti életkor és a későbbi érkezés jelentősen növelte, továbbá a budapesti, illetve megyeszékhelyi lakóhely, a ro-

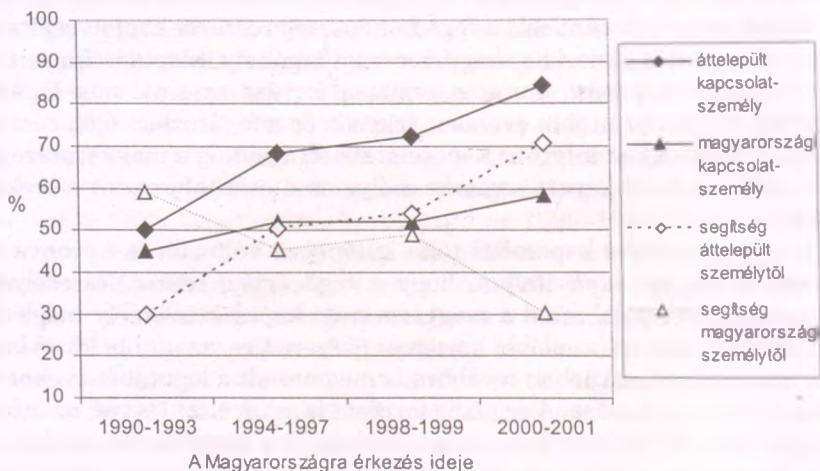
³⁰ A migrációt követő első időszakban kapott segítség kapcsán figyelembe vettük a magyarországi lakóhely településtípusát is, feltételezve, hogy a kapcsolati tőke mozgósítása eltérő lehet a különböző nagyságú településeken.

mániai származás, valamint az alapfokú végzettség is nagyobb esélyt jelentett rá. Ezzel szemben a magyarországi kapcsolatszemélytől érkezett segítség esetében sem az életkor, sem az iskolai végzettség nem mutatott szignifikáns hatást. Viszont a későbbi érkezés és a fővárosi, illetve megyeszékhelyi lakóhely, valamint a nyugdíjas státusz is csökkentette, és egyedül a szlovákiai származás növelte annak az esélyét, hogy a bevándorló a fogadó népesség részéről kapjon segítséget. Az érkezés ideje és a magyarországi lakóhely településtípusa tehát ellentétes hatást mutat a segítség forrása szerint: míg legnagyobb eséllyel az utóbbi években érkezők és a fővárosban élők részesültek segítségben migráns kapcsolataik által, addig a magyarországi személy részéről kapott segítség esélye az ő esetükben volt a legkisebb.

A potenciális kapcsolati tőke különböző változóit is bevonva a modellekbe, azt tapasztaljuk, hogy a segítségben részesülés esélyét mind az áttelepült, mind a magyarországi kapcsolatszemély megléte jelentősen növelte (az előbbi három és félszeresére, az utóbbi közel háromszorosára), miközben továbbra is megmaradt a legutóbbi években érkezés növelő hatása. A segítség forrását is szem előtt tartva: az áttelepült személytől kapott segítséget leginkább – természetes módon – az áttelepült családtag megléte valószínűsítette (több mint hatszorosára növelve az esélyt), de a migráns rokon és barát hatása sem elhanyagolható. Az alapmodellben megfigyelt többi hatás gyengült ugyan, de többnyire megmaradt – leginkább az érkezési idő és a jelenlegi településtípus hatása. Ez azt jelenti, hogy a későbbi években érkezők és a fővárosban letelepedők nemcsak azért részesültek több segítségben áttelepült személy részéről, mert a potenciális kapcsolati tőkéjük nagyobb volt (azaz több migráns kapcsolatuk volt), hanem azért is, mert nagyobb mértékben mozgósították azt. A magyarországi személytől kapott segítség esetében az alapmodellben látható hatások megmaradása mellett a magyarországi rokon és ismerős megléte (mintegy másfélszeresére) növelte a segítség esélyét, a magyarországi barát hatása azonban nem érvényesült.

A potenciális kapcsolati tőke és a segítségforrást jelentő mobilizált kapcsolati tőke érkezési idő szerinti alakulását tekintve (5. ábra), látható, hogy az áttelepült személytől kapott segítség aránya egy darabig követte az áttelepült kapcsolatszeméllyel rendelkezők arányának növekedését, majd 2000–2001-re kissé meredekebben növekedett, a magyarországi személytől kapott segítség viszont a kezdeti csökkenés után stagnált, majd újra meredek csökkenés következett.

5. ábra. Áttelepült és magyarországi kapcsolatokkal és a személyes kapcsolatok által nyújtott segítséggel rendelkezők aránya az érkezés ideje szerint

Az áttelepült személy részéről segítségben részesülők arányának időbeli növekedése egyfelől a kapcsolatháló bővülését jelzi, másfelől – mint az előzőekben láthattuk – a kapcsolati tőke nagyobb mozgósítását. A magyarországi személytől kapott segítség csökkenése a lakosság fogadókészségének és a bevándorlókkal szembeni rokonszenvének csökkenésére utal (ugyanakkor részben abból is adódhat, hogy a nagyobb és jobban működő migráns kapcsolatháló miatt a bevándorlók nem is igényelték magyarországi személy segítségét).

Összegzés – következtetések

Az évtizedeken át korlátozott magyarországi bevándorlást a rendszerváltásokkal egy időben elindító társadalmi, gazdasági és politikai feltételek az azóta eltelt közel két évtizedben jelentősen megváltoztak. Ennek ellenére a folyamat – az 1990-es évek közepén megfigyelhető hanyatlás ellenére – nem állt meg, sőt az ezredforduló táján újra fellendült. Ebben a kumulatív okság, a migráció – az általa megváltoztatott társadalmi, gazdasági kontextus révén – öntápláló jellege

fontos szerepet játszik. A migráns kapcsolatháló (mint potenciális kapcsolati tőke) és a rajtuk keresztül áramló információ és segítség (mint mobilizált kapcsolati tőke) a migráció kumulatív okságának az alapját jelentik.

A kapcsolati tőke konvertibilitása más erőforrásokkal magyarázza annak fontos szerepét a migráció során. A várakozásokkal ellentétben azonban a környező országokból Magyarországra irányuló migráció kapcsán nem mondható el, hogy főként azok a bevándorlók vesznek részt a migráns kapcsolathálóban, akik egyébként kevés erőforráshoz férnek hozzá – az iskolai végzettség, a gazdasági aktivitás, a vagyoni helyzet tekintetében. Mindezek a tényezők nem mutatnak hatást a migráns kapcsolatokkal való rendelkezés esélyére, a nem magyar nemzetiség pedig – ami a magyarok esetében feltételezett (a nyelvi, kulturális azonosságból fakadó) szimbolikus tőke hiányát jelenti – még csökkenti is azt.

A magyarországi kapcsolatok tekintetében sem rendelkeznek több kapcsolati tőkével azok, akik egyéb erőforrásokban szegények. A rossz vagyoni helyzet még csökkenti is a magyarországi kapcsolatok esélyét, és a magasabb iskolai végzettség (ami amúgy is több tőkét jelent) növeli azt.

Összességében az érkezési idő szerint tapasztalható a legnagyobb eltérés: a '90-es évek elején érkezettekhez képest az ezredforduló környékén érkezők közel négyszeres eséllyel számoltak be migráns kapcsolatról, és főként az áttelepült családtag vonatkozásában érvényesült ez a hatás, ahol az érkezés ideje mellett az idősebb életkor is növelte az esélyhányadost. Ez alapján úgy tűnik, hogy a láncmigráció, és főként annak családi kapcsolatokon keresztül zajló változata, a magyarországi bevándorlásban is egyre nagyobb teret kap. A szűkebb családon belül elsősorban valamely gyermek migrációját követi a szülő(k), illetve a testvér(ek) migrációja.

A korábban áttelepült kapcsolatszemélyek nem csupán migrációs mintát közvetítettek, hanem tényleges erőforrást is jelentettek: általuk az utóbbi években érkezett bevándorlók sokkal nagyobb arányban rendelkeztek információval a migráció előtt és részesültek segítségben közvetlenül a migráció után. Adataink is igazolták azt a szakirodalomból ismert összefüggést, hogy kapcsolati tőke hatásának mértéke nem egyforma, hanem változik a kapcsolat erősségével és közelségével (Espinoza – Massey, 1998; Curran et al., 2005). Az áttelepült személytől kapott információt és segítséget leginkább az áttelepült családtag nyújtotta, a magyarországi személytől nyert információt pedig barát, a segítséget rokon és ismerős. Ez utóbbi összefüggésben feltehetően a granovetteri gyenge kapcsolatok hatása érvényesült (Granovetter, 1988), an-

nál is inkább, mert az ismerősöknek főként a magyarországi munkahelytalálásban volt szerepük.

Az egyéb erőforrásokban (végzettség, státus, vagyon) szegényekre a kapcsolati tőkének a migráció előtti tájékozódás céljából történő mozgósítása sem volt jellemző. Leginkább a férfiak és a középkorúak szereztek információkat a lehetőségekről személyes kapcsolatok révén (mind áttelepült, mind magyarországi személyektől). Közvetlenül érkezés után azonban nagyobb valószínűséggel vették igénybe a migráns kapcsolataikat (segítséget kaptak tőlük) az idősek és az alacsony iskolai végzettségűek, ami arra utal, hogy ők azok, akik inkább integrálódtak a meglévő migráns networkbe.

Fontos eredménye a bemutatott elemzésnek, hogy a Magyarországra érkezés ideje az a tényező, amelynek szignifikáns hatása a mobilizált kapcsolati tőke mindkét formájánál (információ és segítség) érvényes maradt a potenciális kapcsolati tőke változók bevonása után is. Azonban ez a hatás nem volt egységes a kapcsolati tőke forrását tekintve. Az áttelepült személyekben megtestesülő kapcsolati tőke mozgósításának esélyét az érkezési idő növelte: a migráns kapcsolatok révén nyert információ és segítség egyaránt nagyobb volt azoknál, akik később érkeztek, ami egyszerre jelzi a migráns hálózatok bővülését és intenzívebb működését. A magyarországi kapcsolat-személyek révén szerzett információt tekintve azonban az érkezési idő hatása nem volt szignifikáns, az általuk nyújtott segítséget tekintve pedig fordított hatás mutatkozott: a későbbi években érkezők kisebb eséllyel kaptak segítséget a fogadó népesség részéről, mint a '90-es évek elején érkezők. Ez egyrészt a magyarországi népesség bevándorlókkal szembeni attitűdjében bekövetkezett változás következménye lehet, de egyben a migráns kapcsolatháló intenzívebb működésének is tulajdonítható.

A migráns kapcsolatok által nyújtott segítséget az érkezési idő mellett a magyarországi település típusa is meghatározta, és ez a hatás szintén megmaradt a kapcsolati tőke változók bevonása után is. Ez azt mutatja, hogy a fővárosban élő bevándorlók nemcsak azért kaptak több segítséget más bevándorlóktól, mert több migráns kapcsolatuk volt, hanem azért is, mert nagyobb mértékben mozgósították ezeket a kapcsolatokat. Ez alátámasztja azt a feltételezést, hogy minél jelentősebbek a migráció költségei, minél idegenebb az új közeg, a bevándorlók annál inkább támaszkodnak a korábbi migránsok tapasztalataira, segítségére. A nagyvárosokban ezért nagyobb a valószínűsége annak, hogy a bevándorlók a saját (szintén bevándorló) csoportba integrálódnak.

A településtípus hatása a magyarországi személy részéről kapott segítségben is megmutatkozott – és szignifikáns maradt a kapcsolati tőke változók bevonása után is –, de fordított irányban: a fővárosban és a megyeszékhelyeken fele akkora esélyük volt a bevándorlóknak segítséget kapni a fogadó népesség részéről, mint a falvakban.

Mindezek az eredmények alátámasztják nem csupán a kapcsolati tőke jelenlétét a magyarországi bevándorlásban, hanem egyre növekvő szerepét a későbbi években érkezett migráns kohorszoknál. Bár a migráns kapcsolatok szerepe jóval jelentősebb, nem elhanyagolható az a kapcsolati tőke sem, amelyet a magyarországi kapcsolat-személyek jelentenek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2007): Hálózatok a magyar társadalomban. In: *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. (szerk. Kovách Imre), Napvilág Kiadó, Budapest
- Bíró A. Zoltán (2002): „Csúcsok” és hétköznapok. Szempontok a magyar-magyar reláció társadalomtudományi elemzéséhez. In: *Magyarország és a magyar kisebbségek (Történeti és mai tendenciák)*, MTA, Budapest: 135–144. p.
- Bourdieu, Pierre (1997 (1983)): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In: *A társadalmi rétegződés komponensei. Válogatott tanulmányok*. (szerk. Angelusz R.), Új Mandátum, Budapest: 156–177. p.
- Boyd, Monica (1989): Family and Personal Networks in International Migration: Recent Developments and New Agendas. In: *International Migration Review*, Vol. 23, No. 3: 638–670. p.
- Brubaker, Rogers (1998): Migrations of Ethnic Unmixing in the „New Europe”. In: *International Migration Review*, Vol. 32. No. 4: 1047–1065. p.
- Choldin, Harvey M. (1973): Kinship Networks in the Migration Process. In: *International Migration Review*, Vol. 7: 163–176. p.

- Coleman, S. James (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. In: *American Journal of Sociology* 94: 95–120. p.
- Coleman, S. James (1994 (1990)): Társadalmi tőke. In: *A gazdasági élet szociológiája* (szerk. Lengyel Gy. – Szántó Z.), BKE, Budapest: 99–129. p.
- Gödri, Irén (2004): A Special Case of International Migration: Ethnic Hungarians Migrating from Transylvania to Hungary, In: *Yearbook of Population Research in Finland*, XL 2004, Helsinki: 45–72. p.
- Gödri Irén (2004): Etnikai vagy gazdasági migráció? Az erdélyi magyarok kivándorlását meghatározó tényezők az ezredfordulón. In: *Erdélyi Társadalom* 2. évf. 1. szám, Kolozsvár: 37–54. p.
- Gödri Irén (2005): A bevándorlók migrációs céljai, motivációi és ezek makro- és mikrostrukturális háttere. In: Gödri I. – Tóth P. P.: *Bevándorlás és beilleszkedés*. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest: 69–131. p.
- Gödri Irén – Tóth Pál Péter (2005): Bevándorlás és beilleszkedés. A szomszédos országokból Magyarországra irányuló bevándorlás az ezredfordulón. KSH NKI Kutatási Jelentések 80. 2005/3, Budapest, 213 p.
- Granovetter, Mark (1988): A gyenge kötések ereje. A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: *Szociológiai Figyelő*, IV. évf. 3., Budapest
- Hárs Ágnes (1995): Migration and the Labour Market (Evidence, Misinterpretations, Lessons). In: *Refugees and Migrants: Hungary at a Crossroads* (ed. by Fullerton, M., Sik, E. and Tóth J.), Budapest, Institute for Political Science of the Hungarian Academy of Sciences
- Kaczmarczyk, Pawel and Marek Okólski (2005): International Migration in Central and Eastern Europe – Current and Future Trends. United Nations Expert Group Meeting on International Migration and Development, New York, 6–8 July 2005

- Lin (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge. Cambridge University Press
- Loury, Glenn C. (1977): A dynamic theory of racial income differences. In: *Women, Minorities and Employment Discrimination* (ed. by P. A. Wallace and A. M. LaMond), Lexington
- Massey, Douglas S. et al. (1987): *Return to Aztlan: The Social Process of International Migration from Western Mexico*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press
- Massey, Douglas S. (1990): Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. In: *Population Index*, 56 (1): 3–26. p.
- Massey, Douglas S. et al. (1993): Theories of International Migration: A Review and Appraisal. In: *Population and Development Review*, Vol. 19, No. 3: 431–466. p.
- Massey, Douglas S. – Kristin E. Espinosa (1997): What's Driving Mexico-U.S. Migration? A Theoretical, Empirical, and Political Analysis. In: *American Journal of Sociology*, Vol. 102, No. 4 (January 1997): 939–999. p.
- Massey, Douglas S. et al. (1998): *Worlds in Motion. Understanding International Migration at the end of the Millennium*, Oxford: Clarendon Press
- Massey, Douglas S. et al. (2001): A nemzetközi migráció elméletei: áttekintés és értékelés. In: *A migráció szociológiája* (szerk. Sik Endre), Szociális és Családügyi Minisztérium, Budapest.
- Massey, Douglas S. – Aysa, Maria (2005): *Social Capital and International Migration from Latin America*. Paper presented at *Expert group meeting on international migration and development in Latin America and the Caribbean*, Population Division United Nations, Mexico City, 30 November – 2 December 2005

- Örkény Antal (2003): A migrációs potenciál szociodemográfiai okai a Kárpát-medencei magyarok körében. In: *Menni vagy maradni? Kedvezménytörvény és migrációs várakozások* (szerk.: Örkény A.), Budapest
- Portes, Alejandro (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in modern Sociology. In: *Annual Review of Sociology*, Vol. 24: 1–24. p.
- Putnam (2000): *Bowling Alone*. New York: Simon and Schuster.
- Sik Endre (1990): Erdélyi menekültek Magyarországon. In: *Társadalmi riport 1990* (szerk. Andorka R., Kolosi T., Vukovich Gy.) TÁRKI, Budapest: 516–533. p.
- Sik Endre (1994): (Ki)Vándorlási szándékok Magyarországon 1993-ban. In: *Jönnek? Mennek? Maradnak?* MTA Politikai Tudományok Intézete Nemzetközi Migráció Kutatócsoport Évkönyve, 1993, Budapest, 1994: 40–49. p.
- Sik Endre (2006): Tőke-e a kapcsolati tőke, és ha igen mennyiben nem? In: *Szociológiai Szemle 2006/2*: 72–95. p.
- Stola, Dariusz (2001): Two Kinds of Quasi-Migration in the Middle Zone: Central Europe as a Space for Transit Migration and Mobility for Profit. In: *Patterns of Migration in Central Europe* (ed. by C. Wallace and D. Stola), Palgrave, 2001: 84–104. p.
- Szakáts Mara (1995): Az Erdélyből áttelepült magyarok társadalmi integrációja. In: *Társadalmi Szemle* 50. évf. 5. sz. 69–79. p.
- Taylor, J. Edward (1986): Differential Migration, Networks, Information and Risk. In: *Migration theory, Human Capital and Development* (ed. by O. Stark), Greenwich, JAI Press: 147–171. p.
- Tilly, Charles – Brown, C. Harold (1967): On Uprooting, Kinship, and the Auspices of Migration. In: *International Journal of Comparative Sociology*, Vol. 8: 139–164. p.

Tóth Pál Péter (1997): Haza csak egy van? Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon (1988–1994). Budapest, 1997, Püski Kiadó, 238 p.

Tóth Pál Péter (2003): Nemzetközi vándorlás – magyar sajátosságok. In: *Demográfia* 16. évf. 4. szám, Budapest

Wallace, Claire – Dariusz Stola (2001): Introduction: Patterns of Migration in Central Europe. In: *Patterns of Migration in Central Europe* (ed. by Wallace, C. and Stola, D.), Palgrave, 2001: 3–44. p.

A roma népesség iskolázottságának területi alakulása: tények és becslések

Regional Variation of the Roma Population's Education: Facts and Estimations

On the one hand masses of young Rom complete their elementary studies (8th grade) and vocational school according to calculations. The number of prior was 125 thousand in 1991 and 185 thousand in 2000 while the latter increased from 43 thousand to 70-110 thousand. On the other hand the recent state of affairs is still very far from the labour market requirements and the level of education and mobility is significantly different according to region.

Ez a tanulmány egy nagyobb összefoglaló munka része, amelynek témája a roma népesség területi munkaerő-kínálata. A vizsgálat a Szociális és Munkaügyi Minisztérium, továbbá a Miniszterelnöki Hivatal támogatásával folyt, és célja a hazai roma népesség demográfiai jellemzőinek, iskolázottságának és gazdasági aktivitásának vizsgálata, projekciók készítése.¹

A kutatási feladat a népszámlálási és a szociológiai adatfelvételekben alkalmazott definíciók szerinti roma népesség demográfiai, iskolázottsági és aktivitási jellemzőinek területi – első megközelítésben régiós és megyei szintű – különbségei alakulásának bemutatása 1990–2001 között, valamint kísérleti előrebecslés 2021-ig. A végterméke egy lekérdezhető adatbázis létesítése volt:

- nemek,
- azon belül összevont korcsoportok,
- azon belül iskolai végzettségi szintek,
- azon belül aktivitási kategóriák szerint az 1990 és 2021 közötti időszakra nézve.

A tanulmány népességi és népmozgalmi részét nemrég közölte a *Demográfia* folyóirat.² Jelen tanulmány, amely a roma lakosság iskolázottságát taglalja, az említett kutatás eredményeit felhasználta.

¹ *Hablicsek László – Gyenei Márta – Kemény István: Kísérleti számítások a roma lakosság munkaerő-kínálati jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Tanulmány. Készült a Foglalkoztatáspolitikai és Munkaügyi Minisztérium megbízásából. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest, 2005. Hablicsek László – Gyenei Márta – Kemény István: A roma lakosság területi jellemzőinek alakulása és előrebecslése. Készült a Miniszterelnöki Hivatal. Aktív Társadalom Alapítvány, Budapest, 2006.*

² *Hablicsek László: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Demográfia, 2007. L. évf. 1. sz. 7–54. p.*

1. Adatok és módszerek

A roma népesség statisztikai meghatározására, a nem roma népességtől való megkülönböztetésére lényegében négy módszert alkalmaznak. Lehet szólni 1) cigány anyanyelvű népességsoporról, 2) cigány nemzetiségű résznépességről. Ezek az információk általában csak önbevallásból származhatnak. Lehet – de csak szigorúan statisztikai célokra, egyének (hátrányos, pejoratív) megkülönböztetésére nem – valakiket cigánynak minősíteni: 3) statisztikai adatfelvétel során a kérdezőbiztos véleménye alapján, vagy 4) az illető egyének, háztartások lakókörnyezetének véleménye alapján. A minősítés (besorolás) mindkét esetben történhet a kérdezettel együttműködve, vagyis rákérdezve, hogy ez a besorolás elfogadható-e számára. A négyféle adatfelvételi eljárás nem ad összehasonlítható eredményeket, a roma népesség létszámában többszörös különbségek vannak aszerint, melyik értelmezés alapján vesszük számba a résznépességet.

Ebben a tanulmányban a hazai roma népességet kétféle értelmezés szerint fogjunk tárgyalni: a magukat roma nemzetiségűnek mondókat és a lakókörnyezetük által romákhoz soroltakat. Vizsgálunk célja kettős:

- A roma nemzetiségű népesség jellemzőinek vizsgálata.
- A besorolás szerinti roma népesség jellemzőinek becslése és előreszámítása.

Nyilvánvaló, hogy a kutatás politikai hasznosulása szempontjából ez utóbbi terület kiemelt fontossággal bír. Ha igazolódik az az előfeltevés, hogy a besorolás szerinti roma népesség egészében hátrányos helyzetű, akkor a roma nemzetiségű népességhez képest (ahol ez a hátrányos helyzet „ab start” fennáll az elemi statisztikai mutatószámok alapján) a politikának egy jóval nagyobb, mintegy háromszor akkora népességsoporttal kell foglalkoznia.

1.1. A népszámlálási roma nemzetiségi népesség

Nézzük meg visszamenőlegesen a roma/cigány nemzetiségű népesség létszámának alakulását! Ilyen kérdés 1941-től szerepelt a népszámlálásokban, és az adatsort az *1. ábra* mutatja be.

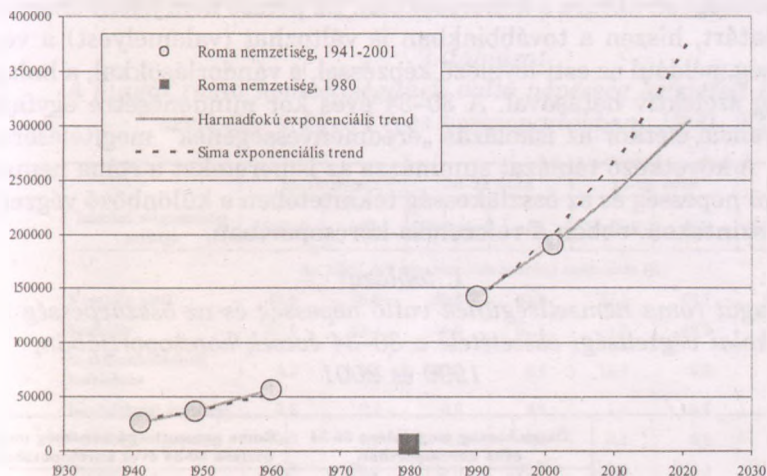
A táblázat szerint a roma nemzetiségű lakosság száma hétszeresére nőtt 1941 és 2001 között. A növekedés mindazonáltal nem teljesen exponenciális, a harmadfokú trend-illesztés sokkal jobb eredményeket ad (miután a paraméterek száma is több). Ha elfogadjuk a kétféle trend közötti intervallumot a jövőbeli létszám becslésének, akkor azt mondhatjuk, hogy 2011-ben 242–274 ezer fő, 2021-ben 306–378 ezer fő között lehet a magát roma nemzetiségűnek vallók

száma. Az ismert hármas szorzóval tehát tizenöt-húsz év múlva 900 és 1 millió 100 ezer fő közötti romának minősített lakost becsülhetnénk!

Mitől emelkedett és emelkedhet a jövőben ilyen gyors ütemben és ilyen nagymértékben a roma nemzetiségű népesség? Világos, hogy a demográfiai tényezők (magas természetes szaporodás) adják a növekedés fő forrását, de emellett szóba kerülhet a nemzetközi vándorlás és az identitás-vállalás mértékének változása (emelkedése) is.³

1. ábra

A roma/cigány nemzetiségű népesség száma a népszámlálásokban, 1941-2001

Népszámlálás éve	1941	1949	1960	1980	1990	2001
Roma nemzetiségűek száma	27033	37598	56121	6404 (?)	142683	189984

Forrás: KSH Népszámlálás, saját számítás.

³ Hosszabb távon a halandóság csökkenés is a növekedés tényezője lehet.

A roma nemzetiségű népesség (befejezett) iskolai végzettsége 1990–2001 között

A kutatáshoz rendelt népszámlálási adatfeldolgozás az iskolai végzettségre is kiterjedt. A szokásos befejezett iskolai végzettségi szintek szerinti létszámokat is feldolgoztuk, mégpedig a demográfiai szemléletet követve, nemek és életkor (ötéves korcsoportok) szerint.

A roma nemzetiségű népesség jellegzetesen alacsony iskolai végzettségű, ezt már az adatok ránézésre mutatják. A teljes (roma és nem-roma) népességben, beleértve a kisgyermekeket is, a 8 osztályt el nem végeztek aránya 23–27 százalék a férfiaknál és a nőknél, a roma nemzetiségű népességben 57–65 százalék. A 15 éves és idősebb népességben, ugyancsak a 8 osztállyal sem rendelkezőket vizsgálva, a roma és nem-roma népességben arányuk 8–14% (férfiak és nők), a roma nemzetiségű népességben 31–48%.

Az iskolai végzettség szintje az életkorral emelkedik, de egy bizonyos életkor után a változások erősen lelassulnak. Azt mondhatjuk, hogy a 30–34 éves kor az, amikor kialakul a „végső” iskolai végzettségi struktúra a kohorszokban. Ez persze nem jelent abszolút korhatárt, hiszen a továbbiakban is változhat (valamelyest) a végzettség, például az esti-levelező képzéssel, a vándorlásokkal, a halandóság szelektív hatásával. A 30–34 éves kor mindenesetre egyfajta referencia-életkor az iskolázás „eredményességének” megítélésére.

A következő táblázat summázza az ismereteket a roma nemzetiségű népesség és az összlakosság tekintetében a különböző végzettségi szinteken, ebben a referencia-korcsoportban.

1. táblázat

A magát roma nemzetiségűnek valló népesség és az össznépesség iskolai végzettségi összetétele a 30–34 évesek korcsoportjában, 1990 és 2001

Iskolai végzettség szintje	Összlakosság megoszlása 30-34 éves korcsoportban				Roma nemzetiségű népesség megoszlása 30-34 éves korcsoportban			
	1990		2001		1990		2001	
	férfiak	nők	Férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
8 osztály alatt	3,4	4,0	2,0	2,3	41,3	66,1	21,6	34,7
8 osztály	22,7	31,8	20,4	21,7	48,0	30,9	62,8	58,1
Szakk munkásképző, szakiskola	41,9	18,2	40,1	23,5	9,3	2,0	13,2	5,2
Középisikolai érettség	20,3	31,1	24,1	35,1	1,2	0,8	1,8	1,7
Felsőfokú végzettség	11,6	14,8	13,3	17,4	0,2	0,2	0,5	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Látható, hogy a roma nemzetiségű népesség még egy korábbi fázisában van az iskolai végzettségi struktúra átalakulásának. Ebben a résznépességben az alapfokú végzettség megszerzése, és az arra épülő szakképzés terjedése van napirenden, szemben az összlakossággal (azon belül a nem-roma népességgel), ahol a középfokú végzettség expanziója, és az arra épülő felsőfokú végzettség megnövelt aránya kezd jellemzővé válni.

Figyelembe véve az iskolai végzettség szerinti termékenységi és halandósági különbségeket, a roma és nem-roma népesség demográfiai magatartása közötti különbségek (egy része) az iskolai végzettség szerinti különbség mentén magától értetődő.

A 30 évesnél fiatalabb roma nemzetiségű népességben az előző táblázatban tapasztaltnál jelentősebb változások figyelhetők meg. Továbbra is jellemző azonban, hogy az alapfokú végzettség megszerzését követően nem sikerült tömeges továbbtanulást biztosítani. A legfeljebb alapfokú végzettséggel rendelkező aránya a fiatalok között minden korcsoportban 80% felett van! Ez egyben előrevetíti a gyenge munkaerő-piaci pozíciót is.

2. táblázat

A magát roma nemzetiségűnek valló népesség befejezett iskolai végzettsége a 15–34 éves korcsoportokban, 1990, 2001

Iskolai végzettség szintje	15–19 éves		20–24 éves		25–29 éves		30–34 éves	
	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők	férfiak	nők
Az 1990. évi népszámlálás szerinti megoszlás (%)								
8 osztály alatt	45,2	45,5	32,8	43,3	32,5	53,7	41,3	66,1
8 osztály	50,5	52,1	55,2	51,1	54,6	42,2	48,0	30,9
Szaktanulmányok, szakiskola	4,1	2,2	10,9	4,4	11,7	3,2	9,3	2,0
Középsiskolai érettség	0,2	0,2	0,9	1,2	1,1	0,8	1,2	0,8
Felsőfokú végzettség	0,0	0,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2	0,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Az 2001. évi népszámlálás szerinti megoszlás (%)								
8 osztály alatt	39,9	36,4	25,2	28,2	24,3	30,3	21,6	34,7
8 osztály	53,9	57,9	57,8	57,5	60,9	58,8	62,8	58,1
Szaktanulmányok, szakiskola	4,9	4,5	14,0	10,6	12,7	8,1	13,2	5,2
Középsiskolai érettség	1,3	1,3	2,8	3,6	1,7	2,2	1,8	1,7
Felsőfokú végzettség	0,0	0,0	0,2	0,2	0,4	0,5	0,5	0,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az iskolai végzettség területi különbségei a 6. táblázat szerint a demográfiai jellemzőkhöz hasonlóan igen markánsak. Kiugróan a legkedvezőbb helyzetben van Budapest, mind a 8 osztályt el nem végzettek arányát, mind a legalább középfokú végzettséggel rendelkezők arányát tekintve. Ezek az arányok azonban csak a roma népességben belül számítanak kiugró értékeknek, hiszen a főváros lakosságához képest a roma nemzetiségű népesség iskolázottsága legalább olyan mértékben marad el, mint országos szinten. A legkedvezőtlenebb helyzetben lévőknek Bács-Kiskun és Zala megyék roma nemzetiségű lakossága mutatkozik, ahol a 30–34 évesek közel fele nem fejezte be az általános iskolát.

3. táblázat

A 30–34 éves roma nemzetiségűek megoszlása befejezett iskolai végzettség szerint, 2001 (%-ban)

Területi egység	8 osztály alatt	8 osztály	szakmunkás-képző	középfokú végzettség	felsőfokú végzettség	összesen
Budapest	8,6	65,3	15,7	7,8	2,6	100,0
Baranya	24,7	61,8	11,6	1,5	0,4	100,0
Bács-Kiskun	45,3	48,1	5,2	1,4	0,0	100,0
Békés	24,5	62,3	11,0	1,9	0,3	100,0
Borsod-Abaúj-Zemplén	31,0	59,2	8,6	1,3	0,0	100,0
Csongrád	17,0	66,3	12,2	3,3	1,1	100,0
Fejér	28,9	57,8	10,7	2,3	0,3	100,0
Győr-Moson-Sopron	20,3	69,5	10,2	0,0	0,0	100,0
Hajdú-Bihar	33,0	60,4	5,7	0,5	0,4	100,0
Heves	27,8	63,2	8,5	0,6	0,0	100,0
Komárom-Esztergom	26,5	56,4	16,0	1,1	0,0	100,0
Nógrád	22,4	65,2	10,7	1,2	0,5	100,0
Pest	26,7	60,2	9,3	2,9	0,9	100,0
Somogy	34,0	53,1	12,4	0,5	0,0	100,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	33,3	60,5	5,5	0,6	0,1	100,0
Jász-Nagykun-Szolnok	22,9	66,8	9,2	1,0	0,1	100,0
Tolna	20,6	63,8	13,0	2,1	0,5	100,0
Vas	11,8	72,8	11,0	3,7	0,7	100,0
Veszprém	29,3	59,1	9,9	0,6	1,1	100,0
Zala	44,5	49,3	5,4	0,5	0,3	100,0
Közép-Magyarország	16,3	63,2	13,0	5,8	1,9	100,0
Közép-Dunántúl	28,4	57,8	11,9	1,5	0,4	100,0
Nyugat-Dunántúl	32,8	58,2	7,5	1,1	0,3	100,0
Dél-Dunántúl	27,9	58,5	12,2	1,2	0,3	100,0
Észak-Magyarország	29,1	60,8	8,9	1,1	0,1	100,0

Területi egység	8 osztály alatt	8 osztály	szakmunkás-képző	középfokú végzettség	felsőfokú végzettség	összesen
Észak-Alföld	30,9	61,9	6,4	0,7	0,1	100,0
Dél-Alföld	32,0	57,0	8,7	2,0	0,4	100,0
Magyarország összesen	27,9	60,5	9,4	1,8	0,4	100,0

Forrás: KSH Népszámlálás, saját számítás.

A roma nemzetiségű népesség gazdasági aktivitása 1990–2001 között

A rendkívül alacsony iskolai végzettséggel bíró roma nemzetiségű népesség gazdasági aktivitása is igen alacsony szintű. Sajnos, az 1980-as népszámlálás roma (cigány) nemzetiségű adatai használhatatlanok⁴, emiatt nincs megfelelően részletes képünk az 1990 előtti foglalkoztatottságról. Az mindenesetre jelzésértékű, hogy 1980-ban a mintegy 4000 fős roma (cigány) nemzetiségűnek kimutatott 15–64 éves népességből 2540 fő, 64% volt gazdaságilag aktív. 1990-ben ez az arány 56 százalék volt, 2001-ben pedig 36 százalék. Eszerint a roma nemzetiségű népesség kiszorulása a (legális) munkaerőpiacról már jelentős mértékű volt az 1980-as években, és a folyamat erőteljesen folytatódott az 1990-es években. Összehasonlításul: a 15–64 évesek körében a gazdaságilag aktívak aránya Magyarország 15–64 éves összlakosságához viszonyítva így alakult: 73 százalék 1980-ban, 68 százalék 1990-ben és 59 százalék 2001-ben.

4. táblázat

A 15–64 évesek gazdasági aktivitása befejezett iskolai végzettség szerint, 1990, 2001 (%)

Befejezett iskolai végzettség	1990. évi népszámlálás		2001. évi népszámlálás	
	roma nemzetiség	összlakosság	roma nemzetiség	összlakosság
8 osztály alatt	44.0	30.1	22.3	17.6
8 osztály	68.2	58.8	40.1	38.5
szakmunkás	89.9	91.6	61.0	76.0
középfokú végzettség	82.9	78.1	55.9	64.7
felsőfokú végzettség	88.9	84.7	83.2	83.5
összesen	55.8	67.7	35.6	59.0

Forrás: KSH Népszámlálás, saját számítás.

⁴ Nem szerepelt cigány nemzetiségre vonatkozó kérdés.

A 7. táblázat bemutatja, hogyan alakult (át) a gazdasági aktivitás az 1990-es években iskolai végzettség szerint.

A gazdasági aktivitás visszaesése igen különböző iskolai végzettség szerint. A 8 osztályt sem végeztek aktivitása csaknem feleződött, az alapfokú végzettségűeké 50 százalékkal csökkent. Ugyanakkor a felsőfokú végzettségűeké lényegében szinten maradt. Szembetűnő a középfokú végzettségűek és a szakmunkások aktivitás-csökkenése. A roma nemzetiségű népesség körében a visszaesés minden iskolai végzettség esetében jóval erősebb, mint az összlakosságnál. A számok értékelésénél figyelembe kell venni a továbbtanulást, ez a fő magyarázata annak, hogy a két legalacsonyabb végzettségi szintnél a roma nemzetiségű lakosság mutat magasabb aktivitást. A táblázat két sora arra a jelenségre utalhat, amit összefoglalóan a roma kisebbséget érintő munkaerő-piaci diszkriminációval jellemezhetünk. A szakmunkások és a legalább középfokú végzettségűek körében a romák aktivitás-csökkenése sokkal nagyobb mértékű volt, mint az összlakosságé. Figyelemre méltó viszont, hogy a felsőfokú végzettségűek körében a roma népesség és az összlakosság gazdasági aktivitási rátája lényegében azonos, 83 százalék.

Az aktivitás-csökkenés területileg már 1990-ben erősen differenciált volt, a csökkenés egyenlőtlenül ment végbe, a különbségek 2001-ben is igen nagyok. A roma és az összlakosság aktivitása között szétnyílt az olló minden területi egységben.

1.2. A szociológiai (besorolás szerinti) roma népesség

A roma nemzetiségű népesség, mint az az előző fejezetből márkánsan látható, számos tekintetben igencsak eltérő jellemzőket mondhat magáénak, mint a népesség többi része. Ezek a jellemzők hátrányos, sőt halmozottan hátrányos helyzetre utalnak, indokolt tehát annak a résznépességnek a teljes számbavétele, amelyre ez a helyzet vonatkozik, *függetlenül attól, hogy milyen nemzetiségűnek vallja önmagát.*

Általános szakmai vélemény, hogy a teljes roma népességet leginkább a lakókönyvezete által romának besorolt személyek csoportjával lehet megközelíteni. A környezeti vélemény számbavételekor, a kutatás jellegéből adódóan a besorolást különböző személyek, szervezetek végezhetik: vagy a kérdezőbiztosok, vagy az adatfelvételi minta összeállításában segédkező kisebbségi önkormányzatok, pedagógusok, egészségügyi dolgozók, önkormányzati tisztviselők, vagyis az illető szűkebb-tágabb (lakó)könyvezete.

5. táblázat
A 15-64 évesek gazdasági aktivitása a területi egységekben,
1990, 2001 (%)

Területi egység	1990. évi népszámlálás		2001. évi népszámlálás		Változás 1990-2001 között (százalékpont)	
	roma nemzetiség	összlakosság	roma nemzetiség	összlakosság	roma nemzetiség	összlakosság
Budapest	70.5	69.9	46.8	64.4	-23.7	-5.5
Baranya	57.3	65.1	38.6	55.2	-18.8	-9.9
Bács-Kiskun	58.2	68.4	40.8	58.4	-17.4	-10.0
Békés	51.3	66.6	27.7	54.8	-23.7	-11.8
Borsod-Abaúj-Zemplén	54.0	65.6	32.0	52.9	-21.9	-12.7
Csongrád	59.2	67.2	34.8	57.4	-24.4	-9.8
Fejér	55.0	69.7	38.3	62.7	-16.7	-7.0
Győr-Moson-Sopron	55.0	68.7	37.3	63.8	-17.7	-4.9
Hajdú-Bihar	50.6	65.1	32.8	55.0	-17.8	-10.0
Heves	57.6	66.6	38.0	57.1	-19.6	-9.6
Komárom-Esztergom	57.5	66.8	40.0	60.9	-17.6	-5.9
Nógrád	61.6	67.0	40.4	56.9	-21.3	-10.1
Pest	59.9	69.3	38.9	60.4	-21.0	-8.9
Somogy	58.9	66.4	39.3	56.6	-19.6	-9.8
Szabolcs-Szatmár-Bereg	46.7	62.8	27.8	49.9	-19.0	-12.8
Jász-Nagykun-Szolnok	55.7	67.1	33.0	56.1	-22.8	-11.0
Tolna	63.1	68.7	36.9	58.4	-26.2	-10.3
Vas	64.5	69.7	36.8	65.4	-27.8	-4.3
Veszprém	60.2	69.3	38.1	61.4	-22.1	-7.9
Zala	57.1	68.9	39.6	63.0	-17.5	-5.8
Közép-Magyarország	66.1	69.7	43.3	62.9	-22.8	-6.8
Közép-Dunántúl	57.3	68.7	38.7	61.8	-18.6	-7.0
Nyugat-Dunántúl	58.7	69.0	38.5	64.0	-20.2	-5.0
Dél-Dunántúl	58.9	66.4	38.5	56.5	-20.4	-10.0
Észak-Magyarország	55.7	66.1	34.5	54.6	-21.2	-11.5
Észak-Alföld	49.5	64.8	30.2	53.4	-19.3	-11.4
Dél-Alföld	56.3	67.5	35.0	57.0	-21.3	-10.4
Magyarország összesen	55.8	67.7	35.6	59.0	-20.3	-8.7

Forrás: KSH Népszámlálás, saját számítás

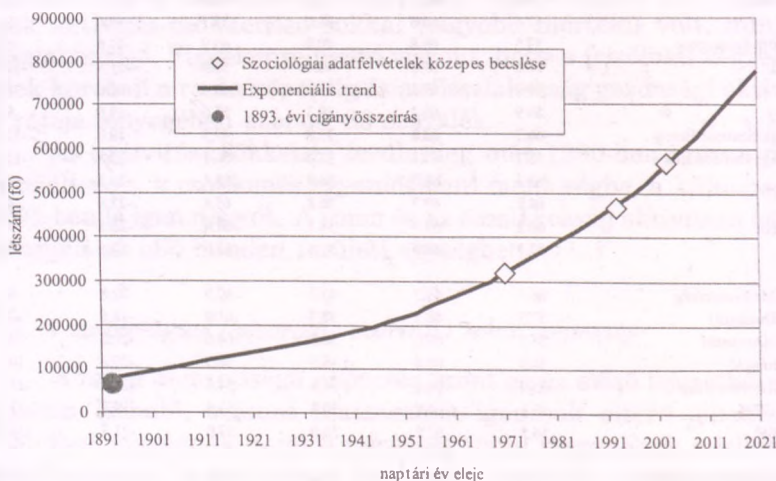
A roma népesség jellemzőinek meghatározására szolgáló (representatív) szociológiai adatfelvételek olyan lakossági megkeresések, amelyekben komplex környezeti besorolást valósítanak meg. Ilyen ismert adatfelvételek az 1971-es, 1993-as és 2003-as, *Kemény István* és társai nevéhez fűződő vizsgálatok. A továbbiakban szociológiai adatfelvételeknek ezt a három representatív vizsgálatot nevezzük. Megismételjük, hogy az adatfelvételek elsődleges célja a roma lakosság „tényleges” (a lakókörnyezet minősítése által meghatározott) létszámának, szocio-demográfiai jellemzőinek becslése.

A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben

A szociológiai adatfelvételek által kimutatott roma népesség létszáma jóval több, mint a magukat roma nemzetiségűeknek valló lakosság nagysága. A szociológiai adatfelvételek közepes becslése szerint 1971-ben 320 000 főt, 1993-ban 467 000 főt, 2003-ban 569 000 főt számlál a roma résznépesség. A növekedés üteme gyakorlatilag exponenciálisnak mondható, mint azt a következő ábra mutatja.

2. ábra

A roma népesség száma a szociológiai adatfelvételekben, 1971–2003
Exponenciális trend és az 1893. évi cigányösszeírás adata

Forrás: KSH Népszámlálás, Kemény adatfelvételei, saját számítás.

Az ábra eléggé érdekes képet mutat. Egyfelől az 1971–2003 közötti létszámbecslésekre illesztett trend egészen a XIX. század végéig visszamenően „érvényes”, hiszen az 1893. évi országos cigány-összeírás adatát is csaknem pontosan reprodukálja.

Ha összehasonlítjuk a 2. és az 5. ábrát, akkor a trendfüggvények segítségével képet alkothatunk a minősített roma lakosság és a roma nemzetiségű résznépesség arányáról.

	1941	1949	1960	1980	1990	2001
Roma nemzetiségű népesség a népszámlálások szerint	27033	37598	56121	6404	142683	189984
Besorolás szerinti roma népesség exponenciális trend alapján	186639	215295	62016	374461	447659	544805
A besorolás szerinti és a nemzetiségi roma népesség aránya	6,9	5,7	4,7		3,1	2,9

A táblázat szerint fokozatosan csökken a különbség a roma nemzetiségű és a besorolás szerinti roma népesség között, hiszen az 1941. évi csaknem hétszeres szorzóból már 3,0 alá került az arány.

1.3. A (besorolás szerinti) roma népesség demográfiai jellemzői, 1991–2001

A besorolás szerinti, a következőkben: teljes roma népességre vonatkozó létszámbecslésekhez felhasználtuk a szociológiai adatfelvételek adatait, valamint egy nagymintás adatfelvétel, a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” adatait is, ahol a kérdezőbiztos sorolta be az interjúalanyokat. Az így kapott létszámbecsléseket egy területi demográfiai számítással tettük teljesebbé. Ehhez kiindulunk az 1991., 1996. és 2001. évre becsülhető létszámokból. Elvégezzük a létszámok felbontását terület (megyék, régiók), nemek és öt éves korcsoportok szerint, felhasználva a nemzetiségi népességről szóló információkat. Feltételeztük a roma népesség (országos szinten közelítő) zárttságát, ennek megfelelő termékenységi és halandósági hipotéziseket alkalmaztunk. Szabályos népesség-továbbszámítást hajtottunk végre, és az előre megadott népességszámok, továbbá a termékenységgel, halandósággal továbbszámított létszámok közötti „rést” tekintettük a vándorlási különbözet becsülésének.

Az országos népességre vonatkozó komplex demográfiai számítás 448 100 főtől indul (1991) és 549 700 főhöz érkezik (2001).

Az első időszakban, 1991–1995 között az átlagos gyermekszám 3,3, a második időszakban, 1996–2000 között ennél kevesebb, 3,0.

A születéskor várható élettartamok a '90-es évek első felében a férfiaknál 61,2, a nőknél 68,6 évet tesznek ki. A második időszakban a halandóság kismértékben javult, a két élettartam 62,0 és 69,3 évre becsült.

Ezek a jellemzők, összevetve a fiatal korösszetétellel, magas születésszámokat eredményeznek. 1991–2001 között összesen csaknem 135 ezer gyermek született a roma népességben, míg a halálozások száma kevesebb mint 35 ezer fő. A két tényező együtt több mint 100 ezer fős természetes szaporodást jelent.

A roma népesség korösszetétele az 1990-es években *idősebbé vált*. Az átlagos kor majdnem egy évet emelkedett, 25,0 évről 25,9 évre. A fiatalok, a 0–19 évesek roma népességen belüli aránya 48 százalékról 44 százalékra mérséklődött, a 20–59 éveseké ugyanennyivel, 47 százalékról 51 százalékra emelkedett. Az idősek, 60 felettiék aránya lényegében változatlan maradt, miközben létszámuk 23 ezerről 29 ezerre nőtt.

A területi sajátosságok alakulását a nagy demográfiai különbségek és a jelentős mértékű területi mozgás egyaránt jellemzi. A régiók szerinti népességváltozásokat a 6. táblázat jelzi.

6. táblázat

A (besorolás szerinti) roma népesség létszáma régióként,
1991–2001

Területi egység	Létszám az év elején			Változás 1991-2001 között (%)
	1991	1996	2001	
Közép-Magyarország	65800	80400	97000	47,4
Közép-Dunántúl	22800	26900	31000	36,0
Nyugat-Dunántúl	22200	24500	26400	18,9
Dél-Dunántúl	63500	68300	72400	14,0
Észak-Magyarország	123800	137300	151500	22,4
Észak-Alföld	114500	122200	129600	13,2
Dél-Alföld	35500	38900	41800	17,7
Magyarország összesen	448100	498500	549700	22,7

Forrás: Saját számítás a Kemény-féle adatfelvételek és a KSH NKI „Életünk fordulópontjai” adatfelvétele alapján.

A létszámváltozást a következő tényezők befolyásolták: a születszámok jóval meghaladják a halálozásokét minden területi egységben, más szóval mindenütt természetes szaporodást mérhetünk. Jelentős összetevője a változásoknak a belső vándorlás is. A 7. táblázat szerint elsősorban Közép-Magyarország és Közép-Dunántúl részesedik abból a kibocsátásból, ami Észak-Magyarországról és Észak-Alföldről származik.

7. táblázat

A népességváltozás összetevői régióként, 1991–2001

Területi egység	Természetes szaporodás	Vándorlási egyenleg	Összes változás
Közép-Magyarország	16100	15100	31200
Közép-Dunántúl	4600	3600	8200
Nyugat-Dunántúl	3400	800	4200
Dél-Dunántúl	8600	300	8900
Észak-Magyarország	34200	-6500	27700
Észak-Alföld	27300	-12200	15100
Dél-Alföld	6400	-100	6300

Megjegyzés: A táblázat becslés eredménye, és azzal a feltevéssel számol, hogy a roma népességnél nincs számottevő nemzetközi vándorlási nyereség. Ez természetesen csak feltételezés.

Forrás: Saját számítás.

A régiókban igen eltérő a termékenység színvonala, és ugyan-csak jellemző különbségek becsülhetők az élettartamokban is. Általában érvényesül a „magasabb gyermekszám – alacsonyabb élettartam” elve, de az összefüggés nem egyértelmű. Közép-Magyarországon a gyermekszám „elég” magas, miközben az élettartam kiemelkedik a többi régió közül. Igen figyelemreméltó a termékenység változása az 1990-es években. Észak-Magyarországon alig csökkent az átlagos gyerekszám. Becslésünk szerint Közép-Magyarországon is csak minimálisan csökkent az átlagos gyermekszám, amiben szerepet játszhatott a magasabb termékenyséű térségekből történő bevándorlás is. Az élettartamokat mindenütt a növekedés jellemzi, de hozzá kell tenni, hogy ez bizonytalanabb becslések eredménye.

A területi örösszetételek alakulását a lassan kibontakozó öregedés jellemzi. Egyelőre azonban a fő jellemző az, hogy magas és növekvő az aktív korosztályok aránya, az az idő, amikor az idősek aránynövekedése tempósan megkezdődik, még távol van.

Két régióban egyáltalán nem is idősödött a roma népesség, ha csak az átlagos korokat nézzük. Észak-Magyarországon és az Észak-Alföldön az 1990-es évek elején és végén is nagyjából ugyanazok az átlagos életkorok becsülhetők. Általános tendencia a fiatalok arányának csökkenése, mégpedig jókora csökkenést figyelhetünk meg, különösen a dunántúli régiókban. Viszont itt a legnagyobb a középső korcsoport

súlyarányának emelkedése is. Sajátos, részben a vándorlásnak betudható összetétel-változásról van tehát szó, ami viszont távlatban felgyorsuló öregedést okoz.

8. táblázat

*Termékenység és halandóság a roma népességben régióként,
1991–2001*

Területi egység	Átlagos gyermekszám		Várható élettartam	
	1991-1995	1996-2001	1991-1995	1996-2001
Közép-Magyarország	2.78	2.63	69.6	69.9
Közép-Dunántúl	3.11	2.34	63.9	64.6
Nyugat-Dunántúl	2.84	2.23	62.1	62.9
Dél-Dunántúl	2.48	2.10	67.0	67.2
Észak-Magyarország	3.80	3.72	66.9	66.8
Észak-Alföld	3.72	3.41	60.6	62.1
Dél-Alföld	3.12	2.73	64.1	64.7
Magyarország összesen	3.29	3.00	64.8	65.6

Forrás: Saját számítás.

A magas termékenységgű észak-magyarországi és észak-alföldi régióban a korfa változásai sokkal szerényebbek. Miközben a népességszám ütemesen emelkedik, alig módosul a korösszetétel. Egy ilyen helyzet állandósulása stabil növekedést eredményez, és ha hozzászámítjuk az elvándorlásokat is, akkor az ezekben a régiókban élő, illetve innen származó roma lakosság száma exponenciális növekedést mutathat a következő időszakban (is).

1.4. A (teljes) roma népesség iskolázottsága

A Kemény-féle releváns szociológiai felmérések következetes képet mutatnak a roma népesség iskolai végzettségének alakulásáról. Eszerint fokozatosan emelkedik a végzettség szintje, de az országos trendeket a roma népesség csak igen távolról követi.

9. táblázat

A roma népesség korösszetételének jellemzői régióként, 1991–2001

Területi egység	Átlagos kor (év)	0-19	20-59 évesek aránya (%)	60+
<i>1991-ben</i>				
Közép-Magyarország	25.2	44.4	52.0	3.6
Közép-Dunántúl	23.8	50.9	44.3	4.8
Nyugat-Dunántúl	24.9	49.1	45.5	5.4
Dél-Dunántúl	27.3	41.9	52.0	6.1
Észak-Magyarország	24.6	48.8	46.0	5.3
Észak-Alföld	23.7	51.4	43.6	5.0
Dél-Alföld	25.3	46.2	49.0	4.8
<i>Magyarország összesen</i>	<i>24.9</i>	<i>47.8</i>	<i>47.2</i>	<i>5.0</i>
<i>2001-ben</i>				
Közép-Magyarország	27.2	39.2	56.3	4.5
Közép-Dunántúl	26.3	42.6	52.9	4.5
Nyugat-Dunántúl	27.6	39.4	54.2	6.4
Dél-Dunántúl	29.8	35.8	57.0	7.2
Észak-Magyarország	24.9	47.9	46.5	5.6
Észak-Alföld	24.2	48.9	46.3	4.8
Dél-Alföld	26.9	41.9	53.1	5.0
<i>Magyarország összesen</i>	<i>26.1</i>	<i>43.8</i>	<i>50.8</i>	<i>5.4</i>

Forrás: Saját számítás a Kemény-féle adatfelvételek alapján.

A szociológiai felvételek iskolázottsági adatai

A kutatáshoz a szociológiai felmérésekből demográfiai részletezettségű, azaz korcsoportos iskolai végzettségi adatokat vizsgáltunk a szokásos befejezett iskolai végzettségi szinteken (nincs 8 osztály, elvégzett 8 osztály, szakmunkás, középiskola, felsőfok).

A számításokhoz országos trendeket veszünk alapul, miután az elemszámok nem teszik lehetővé a háromdimenzió (kor, végzettség, terület) szerinti bontásokat. A megyei, régiós adatokat „rábecsléses” módszerrel közelítettük.

A teljes roma népesség iskolai végzettség szerinti 2003. évi országos adatait a 10. és a 11. táblázat mutatja be.

10. táblázat

A 15 évesnél idősebb (teljes) roma népesség iskolai végzettség szerinti arányai korcsoportonként, 2003

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakt munkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Korcsoporton belüli arányok 2003-ban (%)</i>					
15-19	47.0	49.3	2.6	1.1	100.0
20-24	17.2	57.5	20.2	5.1	100.0
25-29	21.1	56.2	19.5	3.2	100.0
30-34	20.2	56.9	19.0	3.9	100.0
35-39	21.8	62.3	13.6	2.3	100.0
40-44	27.2	56.8	12.1	3.9	100.0
45-49	37.2	52.4	8.6	1.8	100.0
50-54	39.1	50.6	9.1	1.2	100.0
55-59	46.1	40.9	9.2	3.8	100.0
60-64	68.7	25.3	6.0	0.0	100.0
65-69	75.0	20.3	3.1	1.6	100.0
70-	86.8	7.5	5.7	0.0	100.0
Összesen	43.1	41.2	13.8	1.9	100.0
Kontroll	32.7	51.8	12.7	2.8	100.0

Forrás: A Kemény-féle 2003. évi adatfelvétel alapján.

A táblázat szerint a roma népességben mind a mai napig az alapfokú végzettség az uralkodó. Ezen belül legtöbben az általános iskolát fejezik be. Ritkább a szakt munkás-végzettség, bár a fiatalabb korcsoportokban arányuk növekvőben van. Elenyésző a legalább középfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Összehasonlítva a nemzetiségi népesség iskolai végzettségével (2. táblázat), feltűnő, hogy a teljes roma népességben lényegesen magasabb a szakt munkások aránya.

Ha felhasználjuk az előző szakaszokban bemutatott létszámbebecsléseinket 2003-ra, és az arányokkal felszorozzuk a korcsoportos

létszámokat, megkapjuk a roma népességben a különböző iskolai végzettségűek létszámát. Ezt mutatja be a 11. táblázat.

11. táblázat

A 15 évesnél idősebb (teljes) roma népesség iskolai végzettség szerinti létszámai korcsoportonként, 2003

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Létszámok 2003-ban</i>					
15-19	24900	26200	1400	600	53100
20-24	9100	30500	10700	2700	53000
25-29	11500	30500	10600	1700	54300
30-34	8600	24500	8200	1700	43000
35-39	7400	21100	4600	800	33900
40-44	9600	20200	4300	1400	35500
45-49	12000	17000	2800	600	32400
50-54	9600	12400	2200	300	24500
55-59	7100	6300	1400	600	15400
60-64	8000	3000	700	0	11700
65-69	6000	1600	200	100	7900
70-	8900	800	600	0	10300
Összesen	122700	194100	47700	10500	375000

Forrás: A Kemény-Janky 2003. évi adatfelvétel alapján.

Az 569 ezer fős népességből 375 ezer fő tartozik a 15 év feletti korcsoportjába. A 194 ezer főnyi 15 évesnél fiatalabbakkal kiegészítve a roma lakosságban a 8 osztályt nem végzettek létszáma 317 ezer fő, a népesség több mint fele. A 15 év feletti között a legnagyobb, a teljes roma lakosságban a második legnagyobb csoport a 8 osztályt végzettké, 194 ezer fő. 48 ezer fő mondta magáról, hogy szakmunkás-végzettségű, 10 ezer főnek pedig érettségije, illetve egyetemi, főiskolai diplomája van.

Hogyan alakul a roma népesség iskolázottságának időbeli trendje? Ez roppant lényeges kérdés a perspektívák megítéléséhez is. Ehhez bemutatjuk a 1993-as szociológiai adatfelvétel hasonló adatait (12. és 13. táblázat).

12. táblázat

A 15 évesnél idősebb (teljes) roma népesség iskolai végzettség szerinti arányai korcsoportonként, 1993

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Korcsoporton belüli arányok 1993-ban (%)</i>					
15-19	34.0	55.2	10.4	0.4	100.0
20-24	23.2	59.7	15.6	1.5	100.0
25-29	25.0	59.4	13.2	2.4	100.0
30-34	29.9	50.0	17.2	2.9	100.0
35-39	45.5	44.4	7.4	2.7	100.0
40-44	44.4	44.7	8.5	2.4	100.0
45-49	57.9	34.8	5.6	1.7	100.0
50-54	71.9	24.8	2.1	1.2	100.0
55-59	78.0	14.9	5.6	1.5	100.0
60-64	91.6	7.8	0.6	0.0	100.0
65-69	90.8	4.6	3.8	0.8	100.0
70-	91.3	7.7	1.0	0.0	100.0
Összesen	42.3	45.5	10.4	1.8	100.0
Kontroll	42.6	45.5	10.2	1.7	100.0

Forrás: Kemény-Janky 2003. évi adatfelvétel alapján.

A 15–19 éves korcsoport kivételével a trendek eléggé egyértelműek: 1993 és 2003 között jelentősen csökkent a végzettség nélküliek aránya a fiatalabb munkavállalási korcsoportokban, és nőtt a szakmunkás- és a magasabb végzettségek súlyaránya. A 15 év felettiek népességben 10 év alatt 10 százalékponttal csökkent a 8 osztály alattiak, 6 százalékponttal nőtt a pontosan 8 osztályt végzettek aránya. A szakmunkás végzettségűek 2–3 százalékponttal, a legalább érettségizetteké 1 százalékponttal lett magasabb.

A létszámokat összehasonlítva megállapíthatjuk, hogy a jelentős arányváltozásokhoz képest az összlétszám növekedése következtében a létszámok némileg más súlypontokkal változnak. 1993-ban a 15 év felettiek között 129 ezer főnek nem volt meg a befejezett 8 osztálya, 2003-ban 123 ezer főnek. Tehát csökkenés alig érvényesül, mindössze 6 ezer főt tesz ki.

Az éppen 8 osztályt végzettek száma 137 ezer fő volt 10 évvel ezelőtt, 2003-ra 194 ezer főt becsülhetünk, a változás itt jelentős. Már itt szükséges kiemelni, hogy a roma népesség növekedése első-

sorban ebben a kategóriában figyelhető meg, a létszámbővülés tehát leginkább a szakképzettséggel nem rendelkezők számát gyarapította. Igazi létszám-boom látszik a szakmunkásoknál: 30 ezerről közel 50 ezerre növekedett a számuk. Arányában jelentős, de létszámban nagyon is csekély a növekedés a legalább érettségizett roma lakosságban: 5200-ról 10500 főre.

13. táblázat

A 15 évesnél idősebb (teljes) roma népesség iskolai végzettség szerinti létszámai korcsoportonként, 1993

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Létszámok 1993-ban</i>					
15-19	18800	30400	5700	200	55100
20-24	10200	26200	6800	700	43900
25-29	8800	20800	4600	800	35000
30-34	11200	18700	6400	1100	37400
35-39	16000	15500	2600	900	35000
40-44	12300	12300	2300	700	27600
45-49	10600	6300	1000	300	18200
50-54	10700	3700	300	200	14900
55-59	8700	1700	600	200	11200
60-64	8500	700	100	0	9300
65-69	5900	300	200	100	6500
70-	6800	600	100	0	7500
Összesen	128500	137200	30700	5200	301600

Forrás: A Kemény-Kertesi-Havas 1993. évi adatfelvétel alapján.

A tízéves távlat lehetőséget ad arra, hogy nyomon kövessük a születési kohorszok (az azonos időszakban született személyek) iskolai végzettségének változását.

A 11. és a 13. táblázat összehasonlításából adódik például, hogy 1993-ban a 25–29 éves évszabványban, a 8 osztályos nem rendelkezők kategóriájában 8800 fő található, 10 év múlva viszont 2003-ban, a 35–39 éves korcsoportban 7400-an vannak. Tehát egy kisebb halálozás mellett néhány száz fő felnőtt korban is megszerzi az alapfokú végzettséget, ami biztató jelenség. Kevésbé biztató, hogy a magasabb életkorokban erősen csökken az alacsony végzettségű kohorszok létszáma. 1993-ban a 40–44 évesek száma, akiknek nincs 8 osztályos végzettségük, 12300 fő, a 2003-as becslés az 50–54 éveseknél 9600 fő, amiből akár egy 22 szá-

zalékos halálzási valószínűséget is becsülhetnénk, ilyen arányban halnának meg 10 év alatt a 40–44 éves roma emberek. Ugyanezek a számok és arányok a 45–49 éveseknél: 1993-ban 10600 fő, 2003-ban 7100 fő, becsülhető halandóság 33 százalék. Vegyük a 60 év felettieket 1993-ban és a 70 év felettieket 2003-ban, ugyancsak a 8 osztály alattiak körében: 21200 főről 8900 főre csökken a kohorsz létszáma, a halálzási rizikó 58 százalék (14. táblázat).

A 8 osztály alattiakhoz képest lényegesen kedvezőbbnek tűnik a 8 osztályt elvégzettek helyzete, bár itt a halandóságra nem igazán következtethetünk, miután a kohorszokat táplálja a felnőtt korban az általános iskolát befejezettek csoportja. Emiatt a fiatalabb kohorszokban a 2003. évi létszámok némileg magasabbak, mint az 1993. éviéik.

14. táblázat

Azonos születési évjáratokba tartozók létszámainak összehasonlítása, 1993 és 2003

Korcsoport	Nincs 8 osztály			8 osztályt végzett		
	Létszám 1993-ban	Létszám 2003-ban	Továbblépés aránya (%)	Létszám 1993-ban	Létszám 2003-ban	Továbblépés aránya (%)
20-24	10200	8600	84.3	26200	24500	93.5
25-29	8800	7400	84.1	20800	21100	101.4
30-34	11200	9600	85.7	18700	20200	108.0
35-39	16000	12000	75.0	15500	17000	109.7
40-44	12300	9600	78.0	12300	12400	100.8
45-49	10600	7100	67.0	6300	6300	100.0
50-54	10700	8000	74.8	3700	3000	81.1
55-59	8700	6000	69.0	1700	1600	94.1
60+	21200	8900	42.0	1600	800	50.0

Megjegyzés: Továbblépési arányon a 2003. és 1993. évi létszám hányadosát értjük.

Forrás: Saját számítás a Kemény-féle adatfelvételek alapján.

Az iskolai végzettség szintje az életkorral emelkedik, de egy bizonyos életkor után a változások erősen lelassulnak. Azt mondhatjuk, hogy a 30–34 éves kor az, amikor kialakul közel végső iskolai végzettségi struktúra a születési kohorszokban, bár a későbbiekben valamelyest emelkedhet még a végzettség a felnőttképzés révén, az eltérő halandósági viszonyok miatt és esetleg a vándorlás következtében is.

Ezen az alapon azt mondhatjuk, hogy a 2003. évi 30–34 évesek (tehát az 1968–1972-ben születettek) körében 20 százalék az általános iskolát be nem fejezettek, 57 százalék a 8 osztályt végzettek aránya. 19 százalékuk szakmunkás végzettségű, 4 százalékuk legalább érettségizett.

1993-ban ugyanakkor a 30–34 éveseknél (1958–1962-ben születettek) még 30 százalék a 8 osztály alatti, 50 százalék a 8 osztályos végzettségű, a 17 százaléknyi szakmunkás és a 3 százaléknyi érettségizett mellett. Ezek a változások iránymutatóak a jövőre nézve is, hipotéziseink szintén az itt megnyilvánuló trendekre épülnek.

A roma népesség iskolai végzettségének becslése 1991-re és 2001-re

A (teljes) roma népesség részletesebb jellemzőit a demográfiai helyzet felmérésénél és előrebecslésénél is a népszámlálási roma nemzetiségi adatokat felhasználva becsültük, ezt tesszük az iskolai végzettségénél is. Ehhez két előkészítő lépést tettünk. Becslést adtunk az országos roma népesség 1991. évi és 2001. évi iskolai végzettség szerinti arányaira korcsoportonként és nemenként.

Első lépésként korrigáltuk a szociológiai adatfelvételek arányait, egyfelől a legfiatalabb korcsoportban (15–19 évesek), másfelől a szakmunkás és a magasabb végzettségűeknél. A 15–19 évesek körében a szociológiai adatfelvételekben 1993-ról 2003-ra erősen nőtt a 8 osztályt sem végzettek aránya, ami nem magyarázható sem az iskolázásban történő részvétel növekedésével, sem a túlkorosság terjedésével. Ezért ehelyett a nemzetiségi népesség megfelelő adatait használtuk.

Másfelől a szakmunkás végzettséget közelítettük a népszámlálási definícióhoz, és 1991-ben 50 éves kor felett, 2001-ben 60 éves kor felett nem vettünk figyelembe ilyen bevallást. Végül a kis esetszámokból adódó bizonytalanságokat korrigáltuk grafikusán a magasabb végzettségűeknél.

Második lépésben az azonos korcsoportokba tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlását lineárisan kivetítettük 2001-re és 1991-re.

Utolsó lépésként kisebb kézi korrekciókat hajtottunk végre, figyelembe véve a szakmunkások speciális életkori jellemzőit (50 éves kor felettiek). Az eredményt a 15. táblázat mutatja be.

15. táblázat
A (teljes) roma népesség iskolai végzettsége korcsoportok szerint,
1991 és 2001

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Korrigált létszámok 1991-ben</i>					
15-19	22900	25900	1600	100	50500
20-24	9900	24200	5900	300	40300
25-29	300	21600	4300	800	36000
30-34	11600	17800	6200	1000	6600
35-39	16200	13200	2000	900	62300
40-44	11600	10200	1900	500	24200
45-49	10800	5400	900	200	17300
50-54	10700	3200	0	100	14000
55-59	9400	1600	0	100	11100
60-64	8400	400	0	100	900
65-69	5900	300	0	0	200
70-	6800	500	0	0	7300
Összesen	133500	124300	22800	4100	284700

<i>Korrigált korcsoporton belüli arányok 1991-ben (%)</i>					
15-19	45,5	51,2	3,1	0,2	100,0
20-24	24,4	60,1	14,7	0,8	100,0
25-29	25,8	60,0	11,9	2,2	100,0
30-34	31,8	48,6	16,8	2,7	100,0
35-39	50,2	41,0	6,2	2,6	100,0
40-44	47,8	42,3	7,8	2,1	100,0
45-49	62,4	31,3	5,0	1,3	100,0
50-54	76,6	22,6	0,0	0,8	100,0
55-59	84,2	14,6	0,0	1,2	100,0
60-64	95,2	4,1	0,0	0,7	100,0
65-69	94,6	4,7	0,0	0,6	100,0
70-	92,2	7,3	0,0	0,5	100,0
Összesen	46,9	43,7	8,0	1,4	100,0

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakmunkás	Érettségi és magasabb	Összesen
<i>Korrigált létszámok 2001-ben</i>					
15-19	20200	29600	2500	700	53000
20-24	9900	31000	10300	2300	53500
25-29	10900	28300	9100	1500	49800
30-34	8700	21900	7400	1500	39500
35-39	9300	20300	4300	1000	34900

Korcsoport	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szaktunskás	Érettségi és magasabb	Összesen
40-44	10600	19000	4000	1300	34900
45-49	11900	14700	2400	1000	30000
50-54	9900	9600	1600	600	21700
55-59	7900	5400	1100	400	14800
60-64	8300	2500	0	300	11100
65-69	6500	1400	0	100	8000
70-	9400	800	0	100	10300
Összesen	123500	184500	42700	10800	361500

Korrigált korcsoporton belüli arányok 2001-ben (%)

15-19	38,3	55,8	4,7	1,3	100,0
20-24	18,4	57,9	19,3	4,4	100,0
25-29	21,9	56,8	18,2	3,0	100,0
30-34	22,1	55,5	18,6	3,7	100,0
35-39	26,5	58,2	12,4	2,9	100,0
40-44	30,6	54,4	11,4	3,6	100,0
45-49	39,8	48,9	8,0	3,3	100,0
50-54	45,7	44,1	7,3	3,0	100,0
55-59	53,3	36,8	7,4	2,5	100,0
60-64	75,0	22,6	0,0	2,4	100,0
65-69	80,4	18,1	0,0	1,4	100,0
70-	91,1	8,0	0,0	0,9	100,0
Összesen	34,2	51,0	11,8	3,0	100,0

Terrületi egység	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szaktunskás	Közép- és felsőfok	Összesen
Budapest	22961	24723	7328	4587	59599
Közép-Magyarország	43939	37339	10299	5422	96999
Közép-Dunántúl	16570	10804	2966	660	31000
Nyugat-Dunántúl	14968	9223	1910	299	26400
Dél-Dunántúl	38629	25913	6800	1058	72400
Észak-Magyarország	92535	47225	10303	1437	151500
Észak-Alföld	81515	40038	6908	1139	129600
Dél-Alföld	23591	14051	3398	760	41800
Magyarország összesen	311747	184593	42584	10775	549699

Forrás: Saját számítás a szociológiai adatfelvételek alapján

Az iskolai végzettség területi becslése 1991-re és 2001-re

A megyék, régiók roma lakosságának iskolai végzettségi arányait azzal a megfontolással számítjuk, hogy a nemzetiségi és teljes roma népesség iskolai végzettsége országosan hasonló (de nem ugyanaz), és ez alapot ad arra, hogy feltételezzük a hasonlóságot a területi népességnél is.⁵

A rendelkezésre álló információ az előzőekben bemutatott 1991. és 2001. évi országos iskolai végzettségből, a roma népesség területi korcsoportos létszámaiból és a nemzetiségi népesség nem, korcsoport, iskolai végzettség szerinti arányaiból állt. Ebből egy lineáris szétoosztással származtattuk a területi adatokat.

A 2001. évre a 16. táblázat szerinti iskolai végzettségi létszámokat tudtuk meghatározni a fenti módszerek alkalmazásával. Itt említjük meg, hogy a nemek szerinti bontás már nem fért be a kutatás kereteibe.

A roma népesség területi és iskolai végzettség szerinti eloszlására is az egyenlőtlenség jellemző. Szembetűnő, mennyivel alacsonyabb Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön a roma népesség iskolázottsága, milyen magas (kétszeres) a 8 osztályt nem végzett népesség aránya a pontosan 8 osztályt végzetthez képest.⁶ Az is szembeötlő, mennyire tömörülnek a magasabb iskolai végzettségűek Közép-Magyarországon: az egyhatodnyi népességben található a szakmunkások negyede és a legalább középfokú végzettségűek fele. A részletesebb becslésekből kiderül, hogy Közép-Magyarországon található a felsőfokú végzettségűek 61 százaléka, és Budapesten lakik 54 százaléka.

⁵ A módszer a következő. Jelölje az i iskolai végzettségű (minősített) roma népesség országos létszámait $R_x^{ország}$, a t terület x éves korú roma lakosságának létszámát R_x^t , ennek i iskolai végzettséggel bíró részét $R_x^{t,i}$. Az i végzettségű, x korú nemzetiségi népesség a t területi egységben legyen $N_x^{t,i}$. Olyan $\lambda_x^{t,i}$ szorzószámokat keresünk, amivel $R_x^{t,i} = N_x^{t,i} \cdot \lambda_x^{t,i}$ és teljesül a következő két feltétel: $\sum R_x^{t,i} = R_x^{ország}$ és $\sum R_x^{t,i} = R_x^t$. Az egyértelműség kedvéért feltételezzük, hogy a $\lambda_x^{t,i}$ szorzószámok felbonthatóak sor- és oszlop-összetevőkre, $\lambda_x^{t,i} = \alpha_x^t \cdot \beta_x^i$. Ez utóbbiak megkeresése a legegyszerűbben iterációval történhet. Kiindulva a csupa 1,0-s szorzókból, és helyettesítve azokat a feltételekből kapott korrekciós arányokkal, néhány lépés után megkapjuk a végleges becsléseket.

⁶ Aminek korösszetételből származó okai is vannak, tekintettel arra, hogy a 8 osztály alattiak oszlopa magában foglalja a 0–14 éveseket is.

16. táblázat
A roma népesség becsült létszámai iskolai végzettség
és terület szerint, 2001

Területi egység	Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakk munkás	Közép- és felsőfok	Összesen
Budapest	22961	24723	7328	4587	59599
Baranya	13937	10625	2658	480	27700
Bács-Kiskun	10104	5150	971	175	16400
Békés	8971	5418	1415	296	16100
Borsod-Abaúj-Zemplén	59972	27805	6200	823	94800
Csongrád	4516	3483	1012	289	9300
Fejér	5324	3455	825	196	9800
Győr-Moson-Sopron	3008	2260	527	105	5900
Hajdú-Bihar	19568	9481	1679	372	31100
Heves	16777	9013	1909	201	27900
Komárom-Esztergom	5691	3620	1107	182	10600
Nógrád	15786	10407	2194	413	28800
Pest	20978	12616	2971	835	37400
Somogy	16400	9149	2548	303	28400
Szabolcs-Szatmár-Bereg	41605	19231	2801	363	64000
Jász-Nagykun-Szolnok	20342	11326	2428	404	34500
Tolna	8292	6139	1594	275	16300
Vas	3099	2983	616	102	6800
Veszprém	5555	3729	1034	282	10600
Zala	8861	3980	767	92	13700
Közép-Magyarország	43939	37339	10299	5422	96999
Közép-Dunántúl	16570	10804	2966	660	31000
Nyugat-Dunántúl	14968	9223	1910	299	26400
Dél-Dunántúl	38629	25913	6800	1058	72400
Észak-Magyarország	92535	47225	10303	1437	151500
Észak-A l f ö l d	81515	40038	6908	1139	129600
Dél-A l f ö l d	23591	14051	3398	760	41800
Magyarország összesen	311747	184593	42584	10775	549699

2. Hipotézisek a roma népesség iskolai végzettségének alakulására

2.1. Iskolázás, iskolai végzettség hipotézisei

Az iskolai végzettség előrebecslési módszerének megfelelően a korcsoportos végzettségi arányokra mondtunk feltételezéseket. A hipotézisek mind az öt végzettségi szintet érintik, és három változatot alakítottunk ki. Ezek: Alap, Felzárkózó és Lemaradó változatok. Megfogalmazásuk:

Iskolázottsági alaphipotézis

- A legalább középfokú végzettségűek aránya a 20–24 évesek között a 2001. évi 4,4 százalékról 20,0 százalékra emelkedik.
- A szakmunkás végzettségűek aránya a 25–29 évesek között a 2001. évi 18,2 százalékról 30,0 százalékra változik.
- Az érettségizettek 52,5 százaléka szerez diplomát a későbbiekben.
- A legalább szakmunkás-végzettségűek súlyarányának növekedése arányosan csökkenti a pontosan 8 osztályt végzettek és a 8 osztályt el nem végzettek csoportját.

Iskolázottsági felzárkózó hipotézis

- A legalább középfokú végzettségűek aránya a 20–24 évesek között a 2001. évi 4,4 százalékról 30,0 százalékra emelkedik.
- A szakmunkás végzettségűek aránya a 25–29 évesek között a 2001. évi 18,2 százalékról 40,0 százalékra változik.
- Az érettségizettek 70 százaléka szerez diplomát a későbbiekben.
- A legalább szakmunkás-végzettségűek súlyarányának növekedése arányosan csökkenti a pontosan 8 osztályt végzettek és a 8 osztályt el nem végzettek csoportját.

Iskolázottsági lemaradó hipotézis

- A legalább középfokú végzettségűek aránya a 20–24 évesek között a 2001. évi 4,4 százalékról 10,0 százalékra emelkedik.
- A szakmunkás végzettségűek aránya a 25–29 évesek között a 2001. évi 18,2 százalékról 20,0 százalékra változik.
- Az érettségizettek 35 százaléka szerez diplomát a későbbiekben.
- A legalább szakmunkás-végzettségűek súlyarányának növekedése arányosan csökkenti a pontosan 8 osztályt végzettek és a 8 osztályt el nem végzettek csoportját.

A három hipotézisnek megfelelően három iskolázottsági előrebecslés készült úgy, hogy párosítottuk a népesség-előreszámítás megfelelő változatával. Az így kialakuló változatok:

Iskolázottsági alapváltozat:

Népességi alapváltozat + Iskolázottsági alaphipotézis

– Iskolázottsági felzárkózó változat

Népességi alacsony változat + Iskolázottsági felzárkózó hipotézis

– Iskolázottsági lemaradó változat

Népességi magas változat + Iskolázottsági lemaradó hipotézis

Az iskolázottsági projekciók „alatti” demográfiai (nemek és életkori csoportok szerint bontott) előreszámításokból kiemeljük a termékenységi hipotézist mint a roma demográfiai népesség jövőjét leginkább meghatározó faktort.

Három termékenységi hipotézist alkalmaztunk, amelyek az 1996–2000 időszak 3,0-es átlagos gyermekszámához képest kisebb-nagyobb csökkenést feltételeznek:

Alapváltozat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,6-ra csökken, a területi különbségek pedig 25 százalékkal mérséklődnek.

Alacsony változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 2,2-re csökken, a területi különbségek 50 százalékkal mérséklődnek.

Magas változat

Az átlagos gyermekszám országos szintje a 2016–2020 időszakig 3,0-es szinten marad a területi különbségek változatlansága mellett.

A következő táblázat az iskolázottsági alaphipotézist és az ezzel előálló előrebecsült létszámokat tartalmazza.

17. táblázat

Alaphipotézis a roma népesség iskolai végzettség szerinti arányaira és az ennek nyomán előálló népességszámok, 2001–2021

Nincs 8 osztály	8 osztályt végzett	Szakk munkás	Érettségi	Felsőfok	Összesen
<i>Létszámok</i>					
17480	46710	5340	3660	0	73190
8580	29160	19070	11690	2510	71010
9100	25710	19580	7730	3130	65250
7670	27020	11770	4280	2190	52930
8200	31880	7750	2700	1590	52120
9030	34840	6150	2470	1070	53560
9140	34260	6540	2050	740	52730
6090	21400	3780	1310	450	33030
5520	16660	2910	1210	320	26620
7390	17170	3190	2190	660	30600
7620	10130	2190	1750	280	21970
9950	10590	1770	900	290	23500
105770	305530	90040	41940	13230	556510
<i>Korcsoporton belüli arányok (%)</i>					
23,9	63,8	7,3	5,0	0,0	100,0
12,1	41,1	26,9	16,5	3,5	100,0
14,0	39,4	30,0	11,8	4,8	100,0
14,5	51,0	22,2	8,1	4,1	100,0
15,7	61,2	14,9	5,2	3,1	100,0
16,9	65,0	11,5	4,6	2,0	100,0
17,3	65,0	12,4	3,9	1,4	100,0
18,4	64,8	11,4	4,0	1,3	100,0
20,7	62,6	10,9	4,6	1,2	100,0
24,1	56,1	10,4	7,2	2,2	100,0
34,6	46,1	10,0	8,0	1,3	100,0
42,3	45,1	7,5	3,8	1,2	100,0
19,0	54,9	16,2	7,5	2,4	100,0

Forrás: Saját számítás

3. A roma népesség előreszámítása: eredmények

A létszámok alakulása: gyors emelkedése

A roma népesség létszáma 1991-ben 448 ezer fő, 2001-ben becslésünk 550 ezer főről szól, 2021-ben pedig az előreszámítás 745 és 825

ezer fő közötti számot ad, 784 ezer fős középtérrel. 2001-hez képest az Alapváltozatban a növekedés 41 százalék, a Magas változatban csaknem 50 százalék, az Alacsony változat szerint pedig „csak” 33 százalék.

18. táblázat
A roma lakosság létszáma, 1991–2021

Területi egység	1991	2001	2011	Alap	Alacsony	Magas
				2021		
Budapest	40400	59600	80500	103200	95900	110600
Közép-Magyarország	65800	97000	132700	173000	159600	186700
Közép-Dunántúl	22800	31000	39800	49500	45900	53200
Nyugat-Dunántúl	22200	26400	30200	33700	31900	35400
Dél-Dunántúl	63500	72400	79300	84900	82700	86800
Észak-Magyarország	123800	151500	181900	215500	204300	226500
Észak-Alföld	114500	129600	145000	161300	155200	166700
Dél-Alföld	35500	41800	48700	56300	53500	59000
Magyarország összesen	448100	549700	657600	774200	733100	814300

Forrás: Saját számítás

19. táblázat.
A természetes szaporodás alakulása a roma lakosságban 1996–2020

Területi egység	1996-2000	2006-2010	Alap	Alacsony 2016-2020	Magas
Budapest	4800	5000	4800	3400	6100
Közép-Magyarország	8800	9600	10300	7400	13100
Közép-Dunántúl	2100	2600	2300	1500	3100
Nyugat-Dunántúl	1500	1300	900	600	1500
Dél-Dunántúl	3900	3400	2500	1400	3700
Észak-Magyarország	17600	18400	20900	15300	26500
Észak-Alföld	13600	14000	14300	10000	18400
Dél-Alföld	3000	3600	3600	2300	4700
Magyarország összesen	50500	52900	54800	38500	71000

Legnagyobb a növekedés Közép-Magyarországon, ahol a létszám közel 80 ezer fővel és 80 százalékkal bővül. Nem sokkal kisebb a budapesti gyarapodás: 44 ezer fő, 73 százalék. A gyarapodás arányában ezt követi Közép-Dunántúl (60%). A létszám abszolút bővülését tekintve Észak-Magyarország áll a második helyen 64 ezer fővel (18. táblázat).

Mindhárom változat szerint Budapest roma lakossága eléri, meghaladja a százezer, Észak-Magyarország a kétszázezer főt.

20. táblázat

A természetes szaporodás népességhez viszonyított aránya, 1996–2020 (ezrelék)

Területi egység	1996-2000	2006-2010	Alap	Alacsony 2016-2020	Magas
Budapest	22.0	16.6	12.3	9.2	14.8
Közép-Magyarország	24.8	19.4	15.8	12.1	18.9
Közép-Dunántúl	18.1	17.3	12.2	8.4	15.5
Nyugat-Dunántúl	14.7	11.1	6.8	4.8	11.0
Dél-Dunántúl	13.9	11.0	7.5	4.3	10.9
Észak-Magyarország	30.5	26.4	25.3	19.3	30.7
Észak-Alföld	27.0	24.8	22.8	16.4	28.5
Dél-Alföld	18.6	19.2	16.5	11.0	20.8
Magyarország összesen	24.1	21.0	18.4	13.5	22.9

A magas és csak lassan csökkenőnek feltételezett gyermekszám, továbbá a javulóknak tételezett mortalitás együttes hatása jelentős természetes szaporodást vált ki. 1996–2000 között a roma népesség 50 ezer főt meghaladóan gyarapodott a születési többlet miatt, és ez a mérték az előttünk álló időszakban is irányadó. Vagyis évtizedenként több mint 100 ezer fős a természetes szaporodás. Figyelmet érdemel a Magas változat, ahol 2016–2020 között 70 ezer főt közelít a természetes szaporodás, a lényegében változatlanul feltételezett termékenység hatására. A roma népesség annyira fiatal, hogy még erősen csökkenő gyermekszám esetén is fennmarad az évi közel 8 ezer fős gyarapodás.

A területi szinten a természetes szaporodás erősen változó mértékű. Csökken a reprodukció a Dunántúlon, növekszik, stagnál a Dunán innen. Egyértelmű viszont, hogy a szaporodás relatív nagyságai mérséklődnek. A természetes szaporodás arányszáma országosan 26 ezrelékről 11–21 ezrelékre csökken. Az Alapváltozatban minden területi egység csökkenést mutat. Budapesten csaknem felére mérséklődik az arányszám, Nyugat-Dunántúlon ennél is kevesebbre. Számításaink szerint viszont fennmarad a magas, 20 ezrelék feletti gyarapodás Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön.

4. A roma népesség előreszámítása iskolai végzettség szerint: eredmények

Emlékeztetünk arra, hogy három változatban: Alap, Felzárkózó és Lemaradó változatokban készítettük el az iskolai végzettségi létszámok előreszámítását a roma népességben. Arra is felhívjuk a figyelmet, hogy ezeket a változatokat egy-egy népességi előreszámításra építettük rá, mégpedig az iskolázottsági Alapváltozatot a népességi Alapváltozatra, a Felzárkózó változatot a népességi Idős változatra, a Lemaradó változatot pedig a népességi F fiatal változatra.

A hipotézisek ilyen párosítása viszonylag konzisztens jövőképet tárhat elénk. Az Idős változatban alacsonyabb a gyermekszám, de magasabb az élettartam, reflektálva az iskolai végzettség erőteljes emelkedésére. A F fiatal változatban viszont a kevésbé változó iskolázottság mutat összhangot a stagnáló termékenységgel és a csak kissé javuló halandósággal.

Az iskolázottsági hipotézisek minden iskolai végzettségben kedvező változásokat, a jelenlegi szintekhez képest a magasabb végzettségek nagy arányú elérését feltételezik, de mégsem biztos, hogy ezek kielégítőnek mutatkoznak a résznépesség egészére nézve, hiszen azt mindenképp az alacsony iskolai végzettségűek számának (*a gyermekeknek*) a növekedése jellemzi.

A 15 év feletti népesség száma 1991-ben 285 ezernek, 2001-ben 362 ezernek, 2021-ben 545–554 ezer fő között becsülhető, a növekedés 2001-hez képest 180–190 ezer fő. Kétséges, hogy ezt a létszámnövekedést a kialakult iskolai végzettségi arányok reális módosulása mellett a roma népesség végzettségben követni tudja.

A számítások szerint nagy eredménynek könyvelhető el, hogy a 8 osztály alattiak száma valamelyest mérséklődik minden változatban. Nem sokkal, hiszen 2001-ben 124 ezer, 2021-ben 100–110 ezer főre számíthatunk. Arányaiban azonban a csökkenés sokkal nagyobbak látszik: a 2001. évi 34 százalékról 17–21 százalékra.

A számítások szerint tömegesen végzik el a 8 osztályt a roma fiatalok, és ez a továbbélőkkel együtt masszív létszámnövekedést vált ki. A pontosan 8 osztályt végzettek száma 1991-ben 125 ezer, 2001-ben 185 ezer fő. 2021-ben egyrészt 270–330 ezer fő lehet ebben a csoportban, vagyis 90–150 ezerrel több mint 2001-ben. Másrészt hozzá kell számítani a magasabb iskolai végzettségűek növekményét is: 50–130 ezer főt. Ez együtt azt jelenti, hogy 2001-hez képest az általános iskolát (legalább) elvégzettek száma 200 ezer fő körüli növekményt mutat, ami mindenképpen pozitív fejleménynek értékelhető.

Más oldalról viszont azt kell látni, hogy a 8 osztályos végzettség tömeges megszerzésétől még hosszú út vezet az iskolázottsági szintnek a munkaerő-piaci követelményeknek megfelelő növeléséig. Ezért a legfeljebb 8 osztályt végzettek mostani 300 ezer főről 370–440 ezer főre növekvő csoportja igen komoly szociális és foglalkoztatási probléma-növekedést jelez a következő két évtizedben.

21. táblázat

A 15 év feletti roma népesség előreszámítása iskolai végzettség szerint

Befejezett legmagasabb iskolai végzettség szintje	1991	2001	Alap	Felzárkózó	Lemaradó
			változat szerint 2021-ben		
<i>15+ éves népességben (fő)</i>					
Nincs 8 osztálya	133450	123740	104930	97040	112320
8 osztályt végzett	124290	184590	301390	273740	327140
Szaktanácsos végzettségű	22700	42590	88670	113150	67180
Érettségizett	3490	9110	41050	51080	29340
Felsőfokú végzettségű	670	1660	13090	18060	8530
<i>Összesen</i>	284600	361690	549130	553070	544510
<i>15+ éves népességben (%)</i>					
Nincs 8 osztálya	46.9	34.2	19.1	17.5	20.6
8 osztályt végzett	43.7	51.0	54.9	49.5	60.1
Szaktanácsos végzettségű	8.0	11.8	16.1	20.5	12.3
Érettségizett	1.2	2.5	7.5	9.2	5.4
Felsőfokú végzettségű	0.2	0.5	2.4	3.3	1.6
<i>Összesen</i>	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Forrás: Saját számítás

Mindeközben a roma népesség modernizációs folyamatai a lehetőségekhez képest jelentősen előrehaladnak – ez a számítások alapfeltevése. A szakmunkás végzettségűek száma 43 ezer főről 70–110 ezerre emelkedhet, a középfokú végzettségűeké 9 ezerről 30–50 ezerre. A felsőfokú végzettségűek valóságos boomja látszik a számításokból, 1700 főről 9–18 ezer főre.

22. táblázat

A 15 év feletti roma népesség létszámának területi előrebecslése iskolai végzettség szerint, 2001, 2021 (Alapváltozat)

Terület	2001-ben			2021-ben az Alapváltozat szerint		
	legfeljebb 8 osztálya van	legalább szakmunkás	együtt	legfeljebb 8 osztálya van	legalább szakmunkás	együtt
Budapest	32051	11915	43966	50116	30678	80794
Baranya	17798	3138	20936	18494	6223	24717
Bács-Kiskun	9927	1146	11073	10623	2442	13065
Békés	8805	1711	10516	13631	5363	18994
Borsod-Abaúj-Zemplén	48444	7023	55467	62703	20220	82923
Csongrád	5532	1301	6833	6034	2523	8557
Fejér	5702	1021	6723	10128	3545	13673
Győr-Moson-Sopron	3630	632	4262	4755	1296	6051
Hajdú-Bihar	16940	2051	18991	21403	5732	27135
Heves	15581	2110	17691	18696	5550	24246
Komárom-Esztergom	5808	1289	7097	8630	3744	12374
Nógrád	17212	2607	19819	25344	8098	33442
Pest	20670	3806	24476	35962	12814	48776
Somogy	17366	2851	20217	19903	6685	26588
Szabolcs-Szatmár-Bereg	35150	3164	38314	42720	9689	52409
Jász-Nagykun-Szolnok	19050	2832	21882	21108	6621	27729
Tolna	10026	1869	11895	11825	4425	16250
Vas	4211	718	4929	6469	2271	8740
Veszprém	6217	1316	7533	8226	2793	11019
Zala	8210	859	9069	9560	2102	11662
Közép-Magyarország	52721	15721	68442	86078	43492	129570
Közép-Dunántúl	17727	3626	21353	26984	10082	37066
Nyugat-Dunántúl	16051	2209	18260	20784	5669	26453
Dél-Dunántúl	45190	7858	53048	50222	17333	67555
Észak-Magyarország	81237	11740	92977	106743	33868	140611
Észak-Alföld	71140	8047	79187	85231	22042	107273
Dél-Alföld	24264	4158	28422	30288	10328	40616
Magyarország összesen	308330	53359	361689	406330	142814	549144

Természetesen ezek számítási eredmények, a hipotézisek következményei, de mint ilyenek, át is fordíthatók megvalósulási „követelményrendszerre”. Ehhez biztosítani kell – az öregedési és halandósági tényezőket leszámítva – a következő 20 évben 40–60 ezer szakmunkás képzését, 30–40 ezer roma fiatal számára az érettségi vizsga letételét, 15 ezer főnél a diploma megszerzését. Ne feledkezzünk meg az általános iskola befejezéséről sem, amely 150 ezer fiatalt érint a következő időszakban.

A területi változásokat a differenciált javulás jellemzi. Országosan a 15 év feletti roma népesség létszáma 52 százalékkal emelkedik 2021-ig (az Alapváltozat szerint), ezen belül 32 százalékkal a legfeljebb 8 osztályt végzettek és 170 százalékkal a legalább szakmunkás végzettségűek száma.

Régiók szerint a 15 év felettiak száma 27 százalék (Dél-Dunántúl) és 89 százalék (Közép-Magyarország) között változik 2001–2021 között. A változás mértéke a legfeljebb 8 osztály végzeteknél 11 százalék és 63 százalék között van, ugyancsak az előbbi két régióban. A legalább szakmunkás végzettségűek létszámváltozásának intervalluma 121 százalék (Dél-Dunántúl) és 188 százalék (Észak-Magyarország), tehát a létszám mindenütt legalább megduplázódik a 22. táblázat szerint.

A megyék közötti eltérések természetesen meghaladják a régiók szintjén megfigyelteteket. A 15 év feletti népesség létszámváltozása 18 százalék és 103 százalék között, a legfeljebb 8 osztályt végzetteké 4 százalék és 78 százalék között, a legalább szakmunkás végzettségűeké 94 százalék és 247 százalék között mutatkozik.

Az természetesen nyitott kérdés, hogy a létszámában megnövekvő képzettebb népesség megmarad-e az adott területi egységben. Előreszámításunk a roma népesség jelentős belső mozgásával számol ugyan, de nem tettünk közvetlen feltételezést a költöző népesség iskolai végzettség szerinti összetételére. Pontosabban: miután a népesség-előreszámításra építettük rá az iskolázottsági előrebecsléseket, ezért *implicit módon* feltételeztük, hogy a vándorló népesség nemcsak a befogadó népesség demográfiai paramétereit veszi fel, hanem iskolai végzettsége is megegyezik azzal. Éppen ezért eredményeink úgy értendők, hogy azokban benne van a magasabb képzettségű népesség – nem exodus jellegű – mérsékelt elvándorlása is. Ennél azonban jóval „drasztikusabb” scenáriók is elképzelhetők.

Az előreszámítást úgy is lehet értelmezni, hogy megállapítjuk: milyen elmozdulások mutatkoznak, és ezek milyen követelményeket támasztanak az iskolázással szemben.

Országosan a legalább szakmunkás végzettségűek száma 89 ezer fővel emelkedik, ebből Közép-Magyarország 28 ezer, Észak-Magyarország 22 ezer, Észak-Alföld 14 ezer fővel részesedik. Ez nagyjából megfelelhet a végzettek számának a következő időszakban, vagyis ilyen kapacitások (tárgyi, személyi, támogatásbeli) biztosítása indokolt a szak- és a magasabb szintű képzésben a roma fiatalok részére.

IRODALOM

- Gábos András – Tóth István György: A gyermekvállalás támogatásának gazdasági motívumai és hatásai. Századvég. 2000, 4. sz., 77–114. p.
- Gyenei Márta: Létminimum alatt – Jajhalom I. Statisztikai Szemle 1993. Január. 16–31. p.
- Gyenei Márta: Létminimum alatt – Jajhalom II. Statisztikai Szemle 1993. Február 130–146. p.
- Gyenei Márta: A 'stratégiai gyerek' Népszabadság. 1998. november 14.
- Gyukits György: Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalkorú roma nők körében Szociológiai Szemle 2003, 2. sz., 59–83. p.
- Hablicsek László: A magyarországi demográfiai átmenet vizsgálata. KSH NKI Kutatási Jelentések 42. sz. 1992/2.
- Hablicsek László: Kísérlet a roma népesség előreszámítására 2050-ig. In: Horváth Ágota et al (Szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok.* Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó. Budapest, 2000. 243–276. p.
- Hablicsek László – Gyenei Márta – Kemény István: Kísérleti számítások a roma lakosság területi jellemzőinek alakulására és 2021-ig történő előrebecslésére. Aktív Társadalom Alapítvány. Budapest, 2005.
- Havas Gábor: A kistelepülések és a cigányok In.: Kemény István (szerk): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón.* MTA Budapest, 1999. 163–204. p.
- Havas Gábor – Kemény István – Kertesi Gábor: A relatív cigány a klasszifikációs küzdőtéren. Kritika, 1998. március.
- Havas Gábor – Kemény István – Liskó Ilona: *Cigány gyerekek az általános iskolában* Oktatáskutató Intézet – Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest 2002.

- Horváth Ágota – Landau Edit – Szalai Júlia (Szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó. Budapest, 2000.
- Janky Béla: *Cigányok munkaerőpiaci helyzete a hetvenes, nyolcvanas és a kilencvenes években*. Kézirat, 1998.
- Janky Béla: Lakóhely-változtatások a cigányok körében. In.: Kemény István (szerk): *A cigányok Magyarországon. Magyarország az ezredfordulón*. MTA Budapest, 1999a, 175–203. p.
- Janky Béla: A cigány nők helyzete In. Pongrácz Tiborné - Tóth István György (szerk): *A nők helyzete*. Munkaügyi Minisztérium - TÁRKI, Budapest, 1999b, 217–238. p.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció*. KSH Népeségtudományi Intézet. Budapest, 2004.
- Kemény István: *Az alacsony jövedelmű népesség életkörülményei Magyarországon*. Kézirat. Budapest, 1972.
- Kemény István: A magyarországi cigány lakosság Valóság. 1974. január 63–72. p.
- Kemény István: A budapesti cigányokról Budapest, 1975. 5. szám
- Kemény István (szerk): *Beszámoló a magyarországi cigányok helyzetével foglalkozó, 1971-ben végzett kutatásról*. MTA Szociológiai Kutató Intézet, Budapest, 1976.
- Kemény István: A romák és az iskola Educatio 1996. Tavasz
- Kemény István: A magyarországi roma (cigány) népességről Magyar Tudomány 1997, 6.sz., 641–655. p.
- Kemény István: Tennivalók a cigányok/romák ügyében In: Kemény István (szerk): *A cigányok Magyarországon* MTA. Budapest, 1999b. 229–256. p.
- Kemény István (szerk): *A magyarországi romák*. Press Publica. Budapest, 2000a.
- Kemény István: Foglalkoztatás, munka, munkanélküliség In: Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk): *Cigánynak lenni Magyarországon*. EÖKP. Budapest, 2000d, 25–31. p.
- Kemény István: A munkaerőpiaci és a jövedelmi helyzet változásai. A települési és a lakásviszonyok változásai. In: Kállai Ernő – Törzsök Erika (szerk): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2002*. EÖKK. Budapest, 2003. 35–43. p.
- Kemény István: Válság után. Szegények, munkanélküliek, cigányok, versenyképtelenek. Esély. 2003, 2.sz. 66–74. p.

- Kemény István – Janky Béla: A cigány nemzetiségi adatokról. Kisebbségkutatás 2003a, 2. sz., 309–315. p.
- Kemény István – Janky Béla: A 2003. évi cigány felmérésről. – Népesedési, nyelvhasználati és nemzetiségi adatok. Beszélő. 2003b. Október, 64–76. p.
- Kemény István - Janky Béla: A cigányok foglalkoztatottságáról és jövedelmi viszonyairól. Esély 2003c, 6. sz., 58–73. p.
- Kertesi Gábor: Cigány foglalkoztatás és munkanélküliség a rendszerváltás előtt és után. Esély 1995b, 4. sz. 19–63. p.
- Kertesi Gábor: Az empirikus cigánykutatások lehetőségéről Replika, 1998, 29:
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: Cigányok és iskola. Eucatio Füzetek 3. Budapest, 1996.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-typo. Budapest, 1998.
- Kertesi Gábor – Kézdi Gábor: A cigány népesség lélekszáma Magyarországon a kilencvenes évek elején. In: Kemény István (szerk) *A cigányok Magyarországon* MTA. Budapest, 1999. 45–72. p.
- Kocsis Károly – Kovács Zoltán: *A magyarországi cigány népesség társadalom földrajza* MTA-PTI, Budapest, 1991.
- Ladányi János – Szelényi Iván: Ki a cigány? Kritika. 1997b, December.
- Ladányi János – Szelényi Iván: Az etnikai besorolás objektivitásáról. Kritika. 1998a, Március.
- Ladányi János – Szelényi Iván: Még egyszer az etnikai besorolás objektivitásáról. Replika. 1998b, 30.
- Ladányi János – Szelényi Iván: *A kirekesztettség változó formái*. Napvilág. Budapest, 2004.
- Liskó Ilona: *Cigány tanulók a középfokú iskolákban*. Oktatáskutató Intézet. Budapest, 2002.
- A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei*. Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. IX. kötet. 1985.
- Népszámlálás. A magát roma (cigány) nemzetiségűnek vallók statisztikai adatai: népesség, iskolázottság, gazdasági aktivitás és inaktivitás, 1980, 1990, 2001 (adatfeldolgozás)
- Spéder Zsolt (szerk): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés*. KSH-Népességtudományi Intézet. Budapest, 2002.

Szalai Júlia: Az elismerés politikája és a cigánykérdés In: Horváth Ágota et al (Szerk.): *Cigánynak születni. Tanulmányok, dokumentumok*. Aktív Társadalom Alapítvány & Új Mandátum Kiadó. Budapest, 2000. 531–572. p.

Kolláth Anna

Akkor hogyan is beszélünk?...

(A ht adatbázis muravidéki elemei és használati gyakoriságuk)¹

So How Do We Speak?...

The author – teacher of the Hungarian Department of the Maribor University – researches the Hungarian mother tongue version of the Hungarian students in Slovenia as part of the “deborderisation” linguistic program. As the survey shows students have difficulties in making their company except that the state language is not an error resource of the mother tongue but it is a natural surrounding factor and contacts can have positive linguistic results.

1. A nyelvi határtalanítás ma

A *határtalanítás*nak, amely fogalmon a határon túli adatbázis építésén kívül a külső régiók írott és beszélt nyelvi korpuszának gyűjtése és fejlesztése, a Word szövegszerkesztő program határtalanítása, s legújabb munkaként a határon túli helynevek kodifikációja értendő, napjainkban nemcsak tematikája szélesedik, hanem gyarapszik a róla szóló és a vele foglalkozó szakirodalom is, aláhúзва a folyamat nyelvtudományi hasznát és jelentőségét.² A hét külső régióban működő magyar nyelvi kutatóhálózatot 2007 májusa óta hivatalos megállapodás köti a Magyar Tudományos Akadémiához.³ A most már Temini Kutatóhálózat névre keresztelt kutatócsoport munkája nyomán eddig három szótarban – a Tolcsvai Nagy Gábor szerkesztette *A magyar nyelv kézi-*

¹ Köszönöm Lanstyák Istvánnak a tanulmány első változatához fűzött észrevételeit.

² A magyar nyelvterület hét külső régiója (Erdély, Felvidék, Kárpátalja, Vajdaság, Drávaszög, Muravidék, Órvidék) nyelvészeinek közös munkája által jött létre az államnnyelvi eredetű kölcsönszavakat és -kifejezéseket tartalmazó határon túli lista (erről bővebben lásd az alább felsorolt irodalomban), amelyet 2007 tavaszától a folyamatos bővítés, továbbfejlesztés, finomítás és átalakítás következtében határon túli online adatbázisként (ht adatbázis) tartunk számon. A határtalanítás témakörében eddig megjelent tanulmányok felsorolását lásd: Lanstyák 2006: 59. Ezen kívül még: Kolláth 2006a, b, Maticsák szerk. 2007: 5–206.

³ A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete és a Magyar Tudományos Akadémiának a külső régiókban működő kutatóállomás-hálózata, a hét régió kutatói szakmai együttműködési megállapodást kötöttek, az okiratot – ünnepélyes keretek között – Kenesei István és Péntek János írta alá 2007. május 8-án, az Akadémia közgyűlésén. Az együttműködés különböző formái a gyakorlatban az aláírás előtt is megvoltak, a megállapodás révén azonban ezek tartóssá, hivatalossá válnak, megjeleníthetővé mind az Akadémia testületei számára, mind a más intézményekkel és testületekkel való kapcsolatokban (Együttműködési megállapodás).

könyvtára sorozat első két darabjában: az *Osiris Helyesírásban* (Laczkó-Mártonfi 2004), az *Idegen szavak szótárában* (Tolcsvai Nagy 2007), ezen kívül az *Értelmező szótár*+ -ban (Eöry 2007) és a *Word helyesírás-ellenőrző* programban (Prószéky Gábor) – jelentek meg a magyar nyelv határon túli változatainak jellegzetes elemei, az államnyelvi eredetű közvetlen és közvetett kölcsönszavak, egyetemessé, összmagyarra téve ezzel a magyar nyelvtudomány alapvető kézikönyveit. A hálózat nyelvészei a VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) „saját” szimpóziumon számoltak be az aktuális kutatások eredményeiről, a továbblépés lehetőségeiről.⁴ A székelyföldi Illyefalván szervezett találkozókat folytatta a 2007. szeptemberi tanácskozás Debrecenben, a DAB székházában, ahol a további tervekről, a bővülés és a bővítés lehetőségeiről, a ht adatbázis (Lanstyák István) és a ht online (Juhász Tihamér) fejlesztéséről, a helynév-határtalanítás folyamatának lépéseiről (Péntek János, Szabó-mihály Gizella), s a közös honlap kialakításáról volt elsősorban szó. Mindezek ellenére még mindig az a tapasztalatom, hogy a (szakmai) közvélemény nincs teljesen tisztában a határtalanítás szemléletével és lényegével. Írásommal szeretnék hozzájárulni az egészséges szakmai diskurzushoz. Ahhoz, hogy egyre több legyen azoknak a száma, akik nyelvi tények legitim tükröztetésének tartják a nyelvi határtalanítást, amely a kodifikáció kiterjesztésével a nyelvi egységesülést szolgálja.

2. A vizsgálat miértje

A határtalanítás muravidéki visszhangjából levont tanulságok kész-tettek elsősorban arra, hogy megvizsgáljam a ht szavak gyakoriságát, szociális érvényét. Tizenötéves passzív megfigyelésem alapján ugyanis meggyőződésem, hogy a ht szavak a muravidéki beszélt nyelvi regiszterek szerves elemei. A kérdőíves vizsgálat eredménye – az adatok jelenlegi, nem teljes feldolgozottsága alapján – igazolni látszik a feltevésemet. Továbbá pedig az, hogy a gazdag dialektológiai kutatások mellett most már megfelelő hangsúly essék a magyar nyelv szlovéniai változataiban található kölcsönszavak kutatására. Tanulmányomban e kutatás első eredményeiről számolok be, a középpontban most az adatközlők államnyelvi eredetű *kölcsönszó-közmagyar szó*, illetve a *közmagyar szó-államnyelvi* eredetű kölcsönszó típusú helyettesítéseiben realizálódott nyelvi változók, maguk a szavak állnak, a független változókat egyelőre nem

⁴ A kongresszus 14. szimpóziuma *A határtalanítás programja és az újabb magyar nyelvi tervezés* címet viselte, szervezői Péntek János és Kolláth Anna voltak. A téma a hálózat közvetlen kutatóin kívül más, elsősorban a kétnyelvűséggel (is) foglalkozó szakembereket is vonzott. A 16 elhangzott előadás írott változatát tartalmazó kötet 2007 augusztusában megjelent (Maticsák Sándor szerk.: 2007).

érintem. Elemzésem csupán egy mozaikszem abban a folyamatban, amelynek célja a magyar nyelv muravidéki *kontaktusváltozatainak* minél pontosabb és hitelesebb feltérképezése.

3. A kérdőív összeállítása és vázlatos elemzése a kutatás első eredményeinek tükrében

3. 1. A ht szavak gyakoriságának megállapításához a szociolingvisztikában, az élőnyelvi vizsgálatokban általánosnak mondható *kérdőíves módszer* választottam. Az anyaggyűjtés *aktív direkt* módja természetesen beszédhelyzet (tesztszituáció) messze nem felel meg az ideális gyűjtési körülményeknek, pontosan ellentéte a labovi elvnek, hiszen úgy figyeljük (kérdézzük!) adatközlőinket, hogy ők nagyon is észreveszik, hogy figyeljük őket. Sőt, azt kérjük tőlük, hogy a mondatokra mint nyelvi elemekre tekintsenek, azaz metanyelvi módon gondolkodjanak róluk. A szókészleti egységek ismertsége és használatsága fokának megállapításához – ha az nem már meglévő élőnyelvi korpuszra, hanem közvetlen diskurzusra támaszkodik – mégis ez a leoptimalisabb „műfaj”, mert viszonylag rövid gyűjtési idő alatt nagy számú beszélőt képes szóra bírni az adott témában. A helyzetet két szempontból próbáltam „enyhíteni”, „adatközlőbarátabbá” tenni (hiszen a cél mindig a minél hitelesebb adatok felgyűjtése, az esetlegességek kiküszöbölése): az egyik a kérdőív összeállításában, a másik a gyűjtő személyiségének meghatározásában mutatkozik meg, mindkét folyamatban hallgatóimé volt a kulcsszerep. Feltétlenül hangsúlyozni szeretném, hogy a kérdőívet kísérleti jellegűnek tekintettem, tapasztalatainak segítségével gondoltam kialakítani a véglegeset, az optimálisat, amelyet aztán a lehető legszélesebb beszélői körben alkalmazni lehet majd. A vizsgálat első szakaszában felgyűjtött korpusz alapján azonban megállapítható, hogy kísérleti kérdőívünk nem is olyan rossz sem a teremtett nyelvi helyzet, sem pedig a kapott korpusz szempontjából, ezért egyelőre ezzel folytatjuk a vizsgálódást, kiterjesztve az adatközlők körét fokozatosan (amennyiben erőnk és időnk engedi) a kétnyelvű terület egészére, mindhárom generációban. S azt sem mellékes megjegyezni, hogy az így nyert adatok a célvizsgálat mellett többféle, más szempontú nyelvi elemzés alapjául is szolgálhatnak (nyelvjárási jelenségleírások, attitűdvizsgálatok, a nyelvválasztás-nyelvismeret-nyelvhasználat összefüggései stb.).⁵

⁵ A lexikalitási ítéletnek is nevezhető helyettesítéssel módosított jellegéből adódóan, a kérdőív utasítását követve a tudatos beszélő nemcsak a kölcsönszókra, hanem a helyi nyelvjárási alak- és ejtőváltozatokra is rámutathatott, ezzel az adatközlők többsége élt is.

3. 2. A muravidéki szókészleteti egységek használati gyakoriságának, *szinkron társadalmi érvényének* megállapítására szánt kérdőív megalkotásában az első lépés a benne szereplő 100 szó kiválasztása volt. A *ht adatbázis* 420 szót tartalmazó muravidéki korpuszát első és másodéves, valamint lektori hallgatóim – a szemináriumi órák határtalanítás témájának lezárásaként – gyakorisági mutatóval látták el saját és közvetlen környezetük nyelvhasználata alapján,⁶ így alakult ki a vizsgálatban szereplő *ht* szavak listája. A kiválasztás mint módszer – jóllehet mindig tartalmaz egyfajta véletlenszerűséget, a hallgatók ismereteiből és „foglalkozásából”, szociokulturális helyzetéből adódó fogalomkörü és regiszterbeli meghatározottságot – felhívja a figyelmet néhány fontos dologra, sejtet pl. egyfajta rétegzettséget a kölcsönszavakon belül. Az is bebizonyosodott, hogy ez az osztályozós módszer jól kiegészíthet egy másikat, pl. a lexikalitási vagy grammatikalitási ítéletekre, mondatkiegészítésekre, szinonimák keresésére alapozó vizsgálatokat. Nem beszélve arról, hogy a hallgatók egyben ellenőrizték az írásformát, állást foglaltak az alakváltozatok kérdésében (kiderült pl., hogy a *profeszorica* mellett gyakori a *profeszorca*, a farmernadrágra pedig inkább a *kovbojkát* használják az adatbázisban szereplő másik két változat – *kavbojka*, *kobbojka* – helyett, a *prsut* írását senki nem „szlovénesítette”, a *racsunálnik* és a *szesztra* is gyakoribb magyarosan írva stb.). A szavakkal ugyancsak a hallgatók (valamennyien muravidékiek) alkottak mondatot, s nem én, hogy minél hitelesebbek, autentikusabbak legyenek, hogy a lehető legjobban elkerüljük a csináltság, az „állatorvosi ló” eseteit. S a kérdezők, a gyűjtők is ők voltak, hogy a 65 adatközlővel minél közvetlenebb, familiárisabb beszédhelyzetet teremtsenek az optimális adatok reményében. Erre a feladatra természetesen megfelelő előlélesztést kaptak a szemináriumokon, valamennyien szívvel-lélekkel vettek részt az adatgyűjtésben. Tapasztalataikat szemináriumi dolgozat formájában összegezték.

3. 3 Az adatközlők kiválasztása egyelőre véletlenszerű volt, általában családtagjaik, rokonaik, ismerőseik, barátaik »töltötték ki« a kérdőívet. Mivel e tanulmányban az adatok szociolingvisztikai rétegzettségével nem foglalkozom, az adatközlők csoportjának összetételét nem részletezem. Csupán két adat: 10 kutatóponton (Csente/Čentiba, Dobronak/Dobrovnik, Felsőlakos/Gornji Lakos, Göntérháza/Genterovci, Hármasmalom/Trimlini, Hosszúfalu/Dolga vas, Kapca/Kapca, Lendva/Lendava, Radamos/Radamoš és Völgyifalu/Dolina) 15 fiatal (35 évesig), 30 középkorú

⁶ Az Értelmező kéziszótár második kiadásának gyakorlata szerint 1-től 5-ig „osztályozták” a szavakat, az egyes jelentette a leggyakoribbat, az ötös a legkevésbé használatos. A gyakorisági lista első száz szava szerepel a kérdőívben.

rú (65 évesig) és 20 idős magyar anyanyelvű beszélő vett részt a vizsgálatban. Az adatközlők módszeres kiválasztása, a reprezentatív mintavétel a kutatás további fázisaiban elengedhetetlen lépés lesz.

3. 4. A kérdőív egészét – terjedelmi okok miatt – nem tudom közölni, ezért csak a mai elemzésem alapjául szolgáló 13 példamondatot adom meg a kérdőívben szereplő sorszámukkal együtt, valamint az adatközlőknek szóló utasítást.⁷

Kedves Asszonyom, Uram!

A muravidéki magyar nyelv szókincsének vizsgálatához készült ez a kérdőív. Kérjük, hogy olvassa el a mondatokat, s ha talál bennük *olyan szót vagy kifejezést, amelyet Ön általában másképp vagy más szóval mond*, azt húzza alá, és írja a vonalra azt a formát vagy szót, ahogyan Ön használja!

Közreműködését nagyon köszönjük!

6. Nem tudtam pénzt felvenni, mert nem működött a bankomát. **13.** Egy-egy student csak 20 étkezési bont vehet egy hónapban. **18.** A kórházban a nővérek mind coklát hordanak. **21.** Diszketára vettem át minden anyagot a számítógépről. **70.** A kocsmában a sanknál kellett fizetni. **71.** Gyerekkoromban a smarnicát szüretkor úgy szedtem, hogy megráztam a tőkét. **72.** Elmentem spricázni, mert nem volt kedvem végigülni a nyelvtanórát. **73.** A pékek strájkolnak, mert elégük van a kifizetetlen túlórákból. **74.** A bátyám student, ezért neki megy a legjobban a családban. **75.** A nővérem studentka, mert egyetemre jár. **76.** Van, aki csak a stipendiu miatt studéroz. **86.** A piros ruhámhoz piros sminkát vettem. **93.** A fagylaltosnál mindig skufkába kérem a fagylaltot.

3. 5 A kérdőív példamondatait általában a standard norma szerint íródtak, bennük egy, néha két ht szóval.⁸ A feladat megfogalmazása

⁷ A tanulmány mellékleteként megadom a kérdőívben szereplő összes szót, betűrendbe szedve, a közmagyar szinonimájukkal együtt. A kérdőívet minden kedves érdeklődőnek elküldöm e-mailben, ha erre igényt tart (anna.kollath@uni-mb.si).

⁸ A mondatok legtöbbször közvetlen kölcsönszó fordul elő, illetve – néhány esetben – a kölcsönszó honosított alakváltozata (pl. *garanció, bolnisku, stipendiu, studéroz* a *garancija, bolniško, stipendija* szlovén etimonok, valamint a közmagyar – de más jelentésű – *studíroz* ige helyett). Ezen „kivételek”, azaz a hiperkorrekt alakok és a nyelvjárási ejtészavaltatok létjogosultságáról korábbi vizsgálatok eredményei győztek meg, az a tény,

elég sok dilemmát vetett fel (mit akarunk, hogyan kaphatunk optimális eredményt, mi az optimális eredmény stb.). Kérdőívünk helyettesítési (és nem javítási) feladatokból áll, az adatközlőt „*lexikálitási*” ítéletet vár. A helyettesítések nem a helyes–helytelen dichotómiájára épülnek, hanem a beszélő saját (esetleg a közvetlen környezet) nyelvhasználatára. A feladatban még a gyanúját is el akartuk kerülni annak, hogy az adatközlő úgy érthesse: a mondatban található helytelen szót kellett mással, a helyessel helyettesítenie. A „másképp, más szóval” megfogalmazásban szinonimákat kértünk, s abból, hogy az adatközlő más formát használt, semmiképp se következtek arra, hogy a tényformát helytelennek tartja.

Kezdetben az a lehetőség is felmerült, hogy a mondatokba ne a kölcsönszó, hanem a közmagyar forma kerüljön, s a beszélő által minden nap használt megfelelőt kérjük tőlük (pl. a 86. számú mondatban nem a *sminkát*, hanem a *rúzs*t adnánk meg). Ez a megoldás egyelőre lekerült a napirendről, ugyanis az adott nyelvi helyzet ismeretében (a magyar anyanyelvűek identitástartalmainak átrendeződése, a szlovén szavak használatát intim szférának, belügynek, tabu témának tartják: *így beszélünk, sajnos*, ezt az attitűdöt a gyűjtés tapasztalatait összegző hallgatói elemzések is alátámasztják) félő volt, hogy nem akarják vagy nem merik bevallani az adatközlők, hogy használják a megbélyegzett formákat.⁹

A feladat megfogalmazásában arra is ügyeltünk, hogy ne a Muravidéken általánosan használt formát kérjük (azt a formát, amit sok muravidéki magyar embertől lehet hallani, és amit a magyarországiak nem ismernek), e szembeállítással ugyanis sokak szemében azonnal stigmatizáltak volna a nem magyarországi, azaz a helyi változatot, jóllehet inkább hízelgő, az anyanyelvváltozat presztízsét emelő tényként hangozhatna a megfogalmazás hiteles interpretációja, az, hogy az ő nyelvhasználatukban is vannak „többletek”, amelyeket fel lehet és fel is kell kínálni a magyar beszélőközösség egészének.

Az utasításban általánosan fogalmaztunk, nem hívtuk fel az adatközlők figyelmét a kölcsönszókra. Ennek oka az a tapasztalat, hogy a közvetett kölcsönszókat és -kifejezéseket nem észlelik más-

hogy ezeknek a szavaknak a köznyelviessített változata nem is létezik. Ezért akartam most is „provokálni” az adatközlőket, vajon történt-e változás azóta, felbukkan-e már a helyettesítésekben a kölcsönszó (helyi) standard változata (*garancia, bolnisko, stipendió, studíroz*).

⁹ A kapott korpuszban mégis többször éltek az adatközlők azzal a lehetőséggel is, hogy a közmagyar tényszót helyettesítették a szlovén eredetű kölcsönszóval. Erre az egyes mondatok elemzésekor kitérek. Pontosan ezek a megoldások késztetnek arra, hogy a vizsgálatot egy „ellenkérdőívvel” is elvégezzük majd, tehát a tényszó a közmagyar szó lesz, s a kölcsönszó célszóvá helyettesítésének eseteit a mostani adatokkal összevetve kialakulhatnak azok a metszéspontok, amelyeknek alapján még hitelesebb kép rajzolódhat ki a kölcsönszók állapotáról és mozgásáról (hányszor helyettesítik pl. a *rúzs*t a *sminkával*).

nak, „rossznak, helytelennek” magyar nyelvhasználatukban (azok magyar szavak és szerkezetek), viszont a közvetlen kontaktusjelenségekről mint kerülendő, szükségtelen rosszról beszélnek (azok nem magyar, hanem szlovén szavak), jóllehet következetesen és természetesen használják őket szinte minden nyelvi helyzetben.

A helyettesítések különböző eseteiben összefüggés van a nyelvismeret és a nyelvhasználat között. Ha nem tudja az adatközlő a közmagyar változatot, vagy abban a pillanatban az nem jut eszébe, akkor nem is tudja helyettesíteni a közmagyar változattal, még ha akarná is. Ilyenkor aláhúzza a lexémát a feladatnak megfelelően, illetve a fogalom tartalmának, használati körének ismeretében körülírásokkal él (*emocionális helyettesítés*, azaz a megoldás érzelmi/identitásbeli motivációja nagyobb a nyelvi/mentálisnál), amelyek legtöbbször elmondhatjuk, hogy alkalmi szerkesztmények, a beszélt nyelvben aligha fordulnak elő (pl. bágerlik : *kiásott gödör*, flomaszter : *színezett írószer*; studentka : *magas fokú iskolába jár*, garanció : *minősítés papír*, emso : *önazonosító szám* stb.)

A helyettesítésekben – ahogy ez várható volt – felszínre került néhány hapax is (alkalmi interferenciajelenségek, kódváltásnak látszó elemek, mint pl. a *neplácsánik* ’kifizetetlen túlóra’, *nadura* ’túlóra’, *izgovor* ’argumentum’,¹⁰ *szlácsilnica* ’öltöző’, *volitva* ’választás’), ezek ugyan csak fontos adatok, de az adatbázistól elkülönítve rögzítődnek, hogy további sorsukat figyelni tudjuk.

4. Néhány mondat elemzése: mi rejlik a számok mögött?

4. 1 A kiválasztott 13 mondatból most csak hétnek a vázlatos elemzését közlöm, közülük ötben legalább két lehetőség volt a helyettesítésre. Bennük ritkítva szedtem a szlovén eredetű kölcsönszót (ez a kérdőívben természetesen nem így van). A mondatok után megadom a *helyettesít – aláhúz – meghagy* esetek számát,¹¹ a százalékos arányt a két táblázat tartalmazza. A példamondatok alatt felsorolom a kapott

¹⁰ Az *argument* kölcsönszó *izgovor* kölcsönszóval való helyettesítése minden bizonnyal arra utal, hogy a beszélő nem ismeri a tényszó jelentését (emocionális helyettesítés, több ilyen eset is van a korpuszban). Az *izgovor* ugyanis ’ürügy, kifogás’ értelemben használatos a szlovénban. Ez azonban csak az én szempontom, hiszen ezt a kontextust éltem bele a példamondatba. De elvileg tökéletes az adatközlő logikája is, mert a mondat túlságosan általános, nem kontextusspecifikus (Nincs egy igazi argumentem se.), ez az eset rámutat a kérdőív hibáira, ezeket a következőkben javítani fogom.

¹¹ Pl. a 6 – 3 – 54 számhármast (6. mondat) azt jelenti, hogy a 65 adatközlőből hatan helyettesítették a *bankomát* kölcsönszót közmagyar lexémával, hárman aláhúzták ugyan, annak jeléül, hogy ők nem így mondják, de nem írtak más lexémát (virtuális helyettesítés), 54 beszélő pedig »érintetlenül« hagyta a mondatot, illetve az adatközlők többsége kipipálta (holott ezt külön nem kértük tőlük), megerősítve azt, hogy ő is így használja az adott tényszót.

válaszokat (utánuk zárójelben a helyettesítések számát). A célszó különböző típusait (ha egyáltalán vannak) virgulával választom el egymástól, ezek rendje a következő: a kettős virgula előtti adatokat most nem tekintetem helyettesítésnek, mert vagy a tényszó írás- vagy ejtészváltozatai, vagy más kölcsönszóval történt a helyettesítés. A kettős és az egyes virgula közé került lexémák *hibrid alakulatok*, olyan összetett szavak, amelyeknek egyik tagja a tényszó, a másik pedig valamilyen közmagyar szó, ezek a mostani elemzési szempontból „fél-helyettesítések”, a következő elemzések tárgyát képezik majd. A virgulák utáni adatok a közmagyar változatok, ezeket tekintem *konkrét helyettesítésnek*, itt a hiteles kép érdekében minden fonolexikai változatot közlök. Végezetül, a nyíl után a helyettesített lexémák következnek az előfordulás számával (a változatok vagy a különböző ragos szóalakok összevonásával keletkeztek, ahol nincs nyíl, ott nincsenek alakváltozatok egy lexémán belül), az egyenlőségjel után álló római szám pedig azt mutatja, hányféle közmagyar lexémával helyettesítették az adatközlők a kölcsönszót. A két táblázat (5.1, 5.2) viszont mind a 15 „közmagyar szó irányú” helyettesítés adatait tartalmazza, s megadja a közvetlen kölcsönszók gyakoriságának sorrendjét.

4. 2 Az elemzésben most csak az „első pillanat” adta legszembetűnőbb lehetőségeket használom ki, a keletkezett korpusz gazdagsága miatt nem törekedhetek teljességre sem az értékelés lehetséges szempontjai, sem pedig annak mélysége tekintetében sem. Úgy tűnik, hosszú időre meghatározza munkámat a szóhatártalanítás.

6. Nem tudtam pénzt felvenni, mert nem működött a bankomát. 6 - 3 - 54

bankomat (1), *bankautomát* (1), *autumat* (1) || *fal* (1), *bankautomata* (3), *pénzautomata* (1), *bank automatta* (1) ? *fal*: 1, *bankautomata*: 4, *pénzautomata*: 1 = III

A mondat *pénzt felvenni* szerkezete a helyi nyelvváltozatban nagyon gyakran a *pénzt felemelni* alakot tartalmazó szó szerkezetben jelentkezik (*dvigniti denar*). Az egész anyagban csak egy helyettesítés történt ebben a szerkezetben (közvetett kölcsönszerkezet irányú helyettesítés), a miértekre két válasz lehetséges mostani ismereteim szerint: vagy abszolút kihalóban van a kölcsönigés szó szerkezet (nyelvi kiegyenlítődés), vagy pedig a mondat közvetlen kölcsönszava elvonta az adatközlők figyelmét az összes többről. Valószínű, hogy a két szempont kontaminációjának következménye ez az eredmény, de ennek kiderítése más hangsúlyú mondatot, kérdőívet kíván. A *fal* megoldás teljesen meglepett, nem találkoztam még vele ebben a kontex-

tusban. A metonimikus szócsere valószínűleg a bankomát helyét jelöli (falra van szerelve, tehát a fal ad pénzt). Hapax, a vizsgálat további fázisaiban fokozott figyelmet szentelünk neki.

18. A kórházban a nővérek mind *coklát* hordanak.

coklát: *fapapucsot* (3), *facipőt* (2), *fatalput* (1), *fatalpu* (1), *papucsot* (1), *papucsban* (1), *klumpát* (1), *egészségügyi cipű* (1) › *fapapucs*: 3, *facipő*: 1, *fatalpú*: 2, *papucs*: 1, *egészségügyi cipő*: 1, *klumpa*: 1 = VI 11 - 0 - 54

nővérek: *szesztrák* (10), *szesztra* (2), *sestrák* (2), *sestrak* (2) || *nővérök* (1) = I 16 - 0 - 49

Ebben a mondatban a közvetlen kölcsönszó irányú helyettesítés jóval nagyobb arányú, mint a közmagyar irányú (az utóbbi esetben a kettős virgula előtti adatok mutatják a változtatás aktuális eseteit), oka valószínűleg a *szesztra* nagyon gyakori használata, s az a tény, hogy a kórházban, az orvosnál többnyire szlovénul beszél az ember. Nem tartom valószínűnek, hogy a *nővér* poliszémiája játszik közre a helyettesítésben, ugyanis a helyi vernakuláris nyelvváltoztatban – tudomásom szerint – a *testvér* a használatos szinte minden esetben e vérségi kapcsolat jelölésére (nincs öcs, báty, hóg, nővér). Mindenesetre ezt a lehetőséget is feltétlenül meg kell vizsgálnunk.

15. Diszketára vettem át minden anyagot a számítógépről.

diszketára: *lemezre* (3), *hanglemezre* (2), *Cd* (1), *CD-re* (1), *diszkre* (1), *flopíra* (1) = VI 9 - 2 - 54

számítógépről: *racsunálnikru* (2), *racsunálnikról* (2), *rácsunálnikról* (1), *rácsunálnikru* (1) = I 6 - 0 - 59

A példamondatban a *diszketa* helyettesítése az esetek felében nem megfelelő jelentésű közmagyar szóval történt (emocionális helyettesítés), a *racsunálnik* kölcsönszó viszont erősen él, a lexéma szintjén alakváltozatok sincsenek, különbség csak a rag nyelvjárási és köznyelvi alakjainak váltakozásában van.

A következő két mondatot (13., 74.) a kölcsönszók fogalomköri rokonságán kívül a *student* kétszeri, de más-más környezetben való szerepeltetése fűzi össze. Ez lehetőséget ad annak összehasonlítására, befolyásolja-e – s ha igen, milyen mértékben – a helyettesítést a mondatkörnyezet (előfeszítés). A 13. mondatban két kölcsönszó található, s ez elvileg megoszthatja (fókuszálhatja) az adatközlő figyelmét. A má-

sikban a „klasszikus” eset látható, a kölcsönző közmagyar környezetben van.

13. Egy-egy student csak 20 étkezési bont vehet egy hónapban.

student: egyetemista (8), *egyetemi hallgató* (1), *diák* (1) = III 10 – 0 – 55

bont: *étkezési bont* (5) | | *uzsonabont* (1) | *jegy* (2), *kupont* (1),¹² *kajajegy*(1) = IV 4 – 1 – 60

A *studentet* két és félszer többen helyettesítik közmagyar szóval, mint a *bont*. Oka lehet egyrészt, hogy a *bon* szótárzott idegen eredetű magyar szó (más jelentésekben), s az adatközlők nem érzik azt csak szlovén eredetűnek. Másrészt tény, hogy a *student* általánosan használatos, gyakrabban fordul elő minden korosztályban.

74. A bátyám student, ezért neki megy a legjobban a családban. 16–1–48

magas iskolát tanul (1) | *egyetemista* (13), *főiskolai hallgató* (1), *diák* (1) = III

A két különböző helyzetű *student* helyettesítésében láthatjuk, hogy míg a 13. mondatban (szomszédságban a *bonnal*) 10 adatközlő nem értett egyet a tényszóval, addig ez a 74. mondatban 16 megkérdezettnek »szúrt szemet«. Elképzelhető, hogy a két kölcsönző egy mondaton belül tényleg megosztja az adatközlők figyelmét. Ha a kétféle helyettesítés számkitevőit „átlagoljuk” (figyelmen kívül hagyjuk a kontextusok másságát), akkor a *student* 13 helyettesítéssel (20,0%), 0,5 aláhúzással (0,75%) és 51,5 meghagyással (79,2%) szerepelne a szavak „hierarchiájában”.

75. A nővérem studentka, mert egyetemre jár. 17 –1–47

magas fokú iskolába jár (1) | *egyetemista* (12), *egyetemi hallgató* (2), *tanuló* (1), *diák* (1) = IV

A 74. és a 75. mondat *student/studentka* tényszavának helyettesítéskor előfordult *magas iskolát tanul*, illetve a *magas fokú iskolá-*

¹² Közmagyar szónak tekintettem az Idegen szavak szótárában megtalálható idegen szavakat (Tolcsvai: 2007a.). Ugyanez vonatkozik a *klumpa* és a *diszk* lexémákra is.

ba jár szerkezeteket hibrid alakulatnak tekintem, (közvetett) kölcsönszót tartalmazó körülírásnak, a visoka šola szó szerinti fordításának (*visoko šolstvo* 'felsőoktatás').

76. Van, aki csak a stipendiu miatt studéroz.

stipendiu: ösztöndíj (10), *tandij* (2), *segély* (1) = III 13 –3–49

studéroz: tanul (7), *egyetemre jár* (5), *továbbtanul* (1) = III 13 –1–51

Ebben a mondatban mindkét kölcsönszó *honosított változatában* fordul elő (lásd fentebb). Mindkét tényszó három-három célszóval helyettesítődött, egyetlen célszónak sem születtek változatai, ez a fogalomkörükből adódó gyakori használatukkal, általános elterjedtségükkel magyarázható elsősorban. Egyetlen adatközlő sem helyettesítette viszont egyik kölcsönszót sem a köznyelviesített változatával (nincs *stipendió* és *studíroz*). Ebből arra következtethetnénk, hogy nem létezik a magyar standard szlovéniai változata (a beszélők vagy a helyi nyelvjárást használják, vagy pedig a közmagyar nyelvet). Mivel azonban a domesztikált forma általános a Muravidéken, az is elképzelhető, hogy (beszél) regionális köznyelvi formának kell tekintenünk őket (azok a jelenségek, amelyek Magyarországon erős dialektalizmusnak számítanak, nem biztos, hogy a Muravidéken, a muravidéki beszélők számára és szemében is azok). De az is lehet, hogy csupán véletlen, hogy ebben a vizsgálatban nem lehet adatszerűen kimutatni a köznyelvies formákat. Ezekre a kérdésekre további vizsgálatok hozhatnak meggyőző választ.

5. A helyettesítések alapján kialakult egy gyakorisági sorrend az elemzett korpuszdarab 15 közvetlen kölcsönszavának körében, ezt mutatja – két lehetséges rendszerezést követve – a két táblázat.

5. 1 A 13 mondat kölcsönszavainak gyakorisági sorrendje a helyettesítések száma alapján¹³ (az aláhúz esetei a meghagy oldalon)

¹³ A szavak utáni bekarikázott számok – az ÉKSz.² mintájára – a vizsgálat alapján megállapított használati gyakoriságot mutatják. A határok meghúzása most csak kísérlet. Azok a tényszók, amelyeket az adatközlőknek legalább a fele más szóval helyettesített (a helyettesítés százalékos aránya magasabb 50-nél, illetve a meghagyás eseteinek százalékos aránya kisebb 50-nél), nem kapnának minősítést (ilyen kölcsönszó nincs a jelenlegi korpuszban). A gyakorisági mutatók a meghagyás százalékos értékében 10 százalékonként emelkednek.

sor-rend	szó	mon-dat-szám	he-lyette-sít (eset)	aláhú-z (eset)	meg-hagy (eset)	he-lyette-sít %	aláhú-z %	meg-hagy%
1.	bon ①	13.	4	1	60	6,2	1,5	92,3
2.	strájkol ①	73.	4	2	59	6,2	3,1	90,7
3.	smarnica ①	71.	5	0	60	7,7	–	92,3
4.	bankomát ①	6.	5	3	56	7,7	4,6	87,7
5.	sank ②	70.	8	2	55	12,3	3,1	84,6
6.	diszketa ②	21.	9	2	54	13,9	3,1	83,0
7.	student ②	13.	10	0	55	15,4	–	84,6
8.	sminka ②	86.	11	0	54	16,9	–	83,1
8.	cokla ②	18.	11	0	54	16,9	–	83,1
10.	spricázik ②	72.	12	3	50	18,5	4,6	76,9
11.	studéroz ②	76.	13	1	51	20,0	1,5	78,5
12.	stipendiu ②	76.	13	3	49	20,0	4,6	75,4
13.	skufka ③	93.	15	2	48	23,0	3,1	73,9
14.	student ③	74.	16	1	48	24,6	1,5	73,9
15.	studentka ③	75.	17	5	47	26,2	1,5	72,3

5. 2 Gyakorisági sorrend a meghagyott esetek száma alapján (az aláhú-z esetei a helyettesít oldalon)

sor-rend	szó	mon-dat-szám	meg-hagy (eset)	aláhú-z(es et)	he-lyette-sít (eset)	meg-hagy %	aláhú-z %	he-lyette-sít %
1.	smarnica ①	71.	60	0	5	92,3	–	7,7
2.	bon ①	13.	60	1	4	92,3	1,5	6,2
3.	strájkol①	73.	59	2	4	90,7	3,1	6,2
4.	bankomát ②	6.	56	3	5	87,7	4,6	7,7
5.	student ②	13.	55	0	10	84,6	–	15,4
6.	sank ②	70.	55	2	8	84,6	3,1	12,3
7.	sminka ②	86.	54	0	11	83,1	–	16,9
7.	cokla ②	18.	54	0	11	83,1	–	16,9
9.	diszketa ②	21.	54	2	9	83,0	3,1	13,9
10.	studéroz ③	76.	51	1	13	78,5	1,5	20,0
11.	spricázik ③	72.	50	3	12	76,9	4,6	18,5
12.	stipendiu ③	76.	49	3	13	75,4	4,6	20,0
13.	student③	74.	48	1	16	73,9	1,5	24,6
14.	skufka③	93.	48	2	15	73,9	3,1	23,0
15.	studentka③	75.	47	1	17	72,3	1,5	26,2

Az adatok között külön szerepel, mondatszámának megjelölésével a két *student* szó, hogy így is láthassuk helyettesítésükben a kontextusból (is) következhető különbséget. Az átlagolt tényező mindkét táblázatban a *studéroz* ige elé kerülne, a 10. helyre (13 – 0,5 – 51,5). Jelentős különbség nincs a két táblázatban a tényezők abszolút sorrendjét illetően (a második táblázatban helyet cserél a *bon* és a *smarnica*), viszont – az aláhúzás (virtuális helyettesítés) eseteinek különbségei miatt – más gyakorisági mutatót kap a meghagyott esetek száma alapján a *bankomat*, a *studéroz*, a *spricázik* és a *stipendiu*.

6. Összegzés (a gyűjtők és az elemző tapasztalatai)

A kapott korpusz ismeretében megállapíthatjuk, hogy a kérdőíves vizsgálattal használható, elemezhető, megbízható nyelvi anyag birtokába jutottunk. A gyűjtést folytatjuk, kiterjesztve az adatközlők számát a nyelvterület egészére. Tervezzük a már említett „ellenkérdőív” összeállítását és kikérdezését, ebben tényezőként a közmagyar standard alakok szerepelnének, a helyettesítések feltételezett iránya a mostani fordítottja lenne. A hallgatók gyűjtés során szerzett tapasztalatai alapján, valamint az adatok eddigi – kimondottan szó központú – feldolgozása során is számos tanulság fogalmazódott meg bennem. Közülük már többet érintettem a helyettesítés különböző eseteinek elemzésekor; összegzésként most csak a legfontosabbakat említem, hiszen ezek fogják meghatározni a folytatást, ezek lesznek a további részletes elemzés alapszempontjai.

A szlovén eredetű tényező közmagyar célszóval való helyettesítése, a standard alakok megjelenése, elterjedtségének foka a nyelvi kiegyenlítődésre utal(hat): arra, hogy a rendszerváltás utáni megváltozott – nyelvi következményekkel is járó – nemnyelvi körülmények hatására nagyobb az esély a közmagyar standarddal való közvetlen érintkezésen keresztül a helyi standard változat kialakítására, még ha kevesen és kevés színtéren fogják is beszélni azt. Ezt a hipotézist támasztja alá a helyi vernakuláris változat erőssége és – sok esetben – egyeduralma az anyanyelvváltozatok között (csorbítja viszont a magyar nyelv visszaszoruló helyzete).

A helyettesítések vizsgálatakor nagyon fontos szempont az is, hány esetben honosították az adatközlők a ht szót. Minél erősebb ugyanis a domesztikáció, annál stabilabb az adott lexéma helyzete az adott nyelvváltozatban. Érdekes lesz azt is megvizsgálni, milyen típusú és tartalmú, fogalomkörű szavakat honosítanak legtöbbször és legtöbbször.

A hallgatók közül többen is kitértek összegzésükben azokra a nehézségekre, amelyeket a kétféle szemlélet – az előadásokon tapasztalt kétnyelvűségi s az otthon uralkodó egynyelvű – saját »lelkükben«, azaz nyelvi tudatukban, attitűdtartalmaikban okoz. Nehezen tudják elfogadtatni közvetlen környezetükkel, hogy a második nyelv nem az anyanyelv hibaforrása, hanem természetes közege, s hogy a kontaktushelyzetnek pozitív és gazdagító nyelvi és kulturális kitevői vannak, amelyekkel mindenképpen élni kell(ene). Rámutattak azokra a bizonytalanságokra, amelyek a nyelvvisszaszorulás állapotában lévő közösség nyelvi viselkedését meghatározzák. Arra, hogy hogyan is beszélünk...¹⁴

Melléklet (a kérdőív közvetlen kölcsönszavai és közmagyar jelentésük)

abszolvent 'felsőoktatási intézmény utolsó évét végző hallgatója', *antibiotik* 'antibiotikum', *argument* 'érv', *báger* 'kotrógép, markológép', *bágerlik* 'kavicsbánya', *balkon* 'lakóházi vagy nézőtéri erkély', *bankomat* 'pénzkiadó/pénzváltó automata', *bambusz* 'vörösborból és kólából álló italkeverék', *batri* 'szárazelem', *batrilámpa* 'elemlámpa', *bazen* 'úszómedence', *blokk* '(lakótelepi) panelház; tömbház', *bokszerca* 'bokszernadrág, sort', *bon* 'étkezési jegy', *brez veze* 'összefüggéstelenül', *bruc* 'elsőéves egyetemista', *brucka* 'elsőéves egyetemista lány', *brucovánje* 'golyaavató (az elsőévesek vidám, tréfás, esetenként akár kicsit durva beavatása az egyetemi életbe)', *burek* 'hússal, túróval, almával töltött sült tésztaféle', *center* 'centrum', *cirkula* 'körfűrés', *cokla* 'fapapucs', *digitron* 'zsebszámológép', *diplomál* 'diplomázik', *diszketta* 'hajlékonylemez, floppy', *dizel* 'sörből és kólából álló italkeverék', *DDV* [dédév] 'áfa', *dom* 'kollégium', *dzsumbusz* 'rendetlenség', *ekrán* 'képernyő', *emso* 'személyi szám', *faksz* '(egyetemi) kar', *feferóni* 'csipős

¹⁴ Némelyik adatközlő szerint ő maga helyesen beszél magyarul, nem mondja pl., hogy *prikolica*, hanem azt, hogy *utárfutó*, habár tudom, hogy mindig *prikolicát* mond" (részlet V.J. elsőéves magyar szakos hallgató elemzéséből). „Az egyik adatközlő a *kornet* szót *fagyira* javította ki, de a beszélgetésben elhangzott tőle: Apu a Bofroszettől vette a *kornettiő*?” (PP. másodikéves magyar szakos hallgató elemzésének részlete). „Mivelhogy az adatközlőket ismerem, véleményem szerint a válaszok nem teljesen relevánsak, hiszen az adatközlők nem mindig azt írták, amit ténylegesen mondanak” (S.A. elsőéves magyar szakos hallgató elemzésének részlete). „Voltak, akik tőlem kérdezték, hogyan tartom én helyesnek (!) a mondatot, pl. az *égőkei* helyett én mit mondok: *lucskákat*, *zsarnicákat*, *fénylőket*, *lámpákat* ... ha én ezt így mondom, akkor ők is így mondják” (V.J.). „Azt vélte, hogy a szlovenizmusok standard magyar változatát kell leírnia, tehát azt a formát, amelyet a középiskolában helyesként tanult meg. Hiába kérleltem, hogy úgy írja le a mondatokat, ahogy ő használja, mondja. Bevallotta, hogy nem képes leírni a nyelvjárási szót, hiszen az nem helyes (!). Bizonytalan volt a helyesírásban” (PP).

hegyes paprika', *fen* 'hajszárító, fön', *firma* 'cég; gyári védjegy, márka', *flomaszter* 'rostirón, filctoll', *frizer* 'fodrász', *gájba* 'láda, rekesz', *garancia* 'garancia', *garderoba* 'gardrób', *gibanica* 'százzrétű béles', *gnyáviz* 'nyaggat', *grafoszkop* 'írásvetítő', *gripa* 'influenza', *guzsva* 'tömeg, zsúfoltság', *hanzaplaszt* 'ragtapasz', *hauba* 'motorháztető; hajszárító burra (fodrásznál)', *hrenovka* 'virslí', *infarkt* 'infarktusz', *iverica* 'forgácslap, faforgács lemez', *invalid* 'rokkant', *jogi* 'rugós matrac', *jogurt* 'joghurt', *kanalizáció* 'szennyvízcsatorna; szennyvízcsatorna-hálózat kiépítése; csatornázás', *kandidát* 'vmely tisztségre, kitüntetésre stb. javasolt személy; jelölt', *kaucs* 'dívány, kerevet, kanapé, rekamié', *kavbojka/kovbojka/kobbojka* 'farmernadrág', *kemicsni* 'golyóstoll', *kepica* 'fagylaltgombóc', *kikiriki* 'sós mogyoró', *kita* 'copf', *kontrolka* 'dolgozat', *konzerva* 'konzerv', *kornet* 'fagylalttölcsér; tölcseres jégkrém(fajta)', *kriza* 'krízis', *kulica* 'golyóstoll', *magiszter* 'pólóing', *májca* 'pólóing', *námáz* 'kenő', *obcsina* 'község mint közigazgatási egység', *paletta* 'raklap', *paszeta* 'májkrém', *pinceta* 'szemöldökcsipesz', *plasztika* 'műanyag', *poprávni* 'javítóvizsga', *praksza* 'gyakorlat', *praktikusan* 'a gyakorlatban, gyakorlatilag', *prikolica* 'utánfutó; pótkocsi; lakókocsi', *printer* 'számítógép nyomtatója', *privatnik* 'kisiparos, maszek', *problem* 'probléma', *professor* 'közéiskolai tanár', *profeszorica/profeszorica* 'közéiskolai tanárnő', *pršut/prsut* 'tengeri levegőn (a karszti bórán) szárított sertés-sonka', *regisztráció* 'rendszámábla', *rezerva* 'tartalék', *sank* 'italmérő pult, söntés; a konyhát a nappalitól elválasztó étkezőpult; átadó pult', *skufka* 'fagylalttölcsér', *smarnica* 'félédes fehér asztali bor, noha', *sminka* 'rúzs', *spricz* 'lóg az óráról', *strájk* 'sztrájk', *student* 'egyetemista fiú', *studentka* 'egyetemista lány', *studéroz* 'felsőfokú tanulmányokat végez', *szemafor* 'közlekedési lámpa', *szok* 'üdítőital', *szvetter* 'kardigán', *tangéroz* 'érint, érdekel', *trénerka* 'szabadidőruha', *tunel* 'alagút', *tuséroz* 'zuhanyozik, tusol', *zenf* 'mustár'.

8. HIVATKOZÁSOK, IRODALOM

- Az Idegen szavak szótárába ajánlott határon túli lexikális elemek (ht-lista, 2007. május 31-i állapot). Összeállította: Lanstyák István. (Kézirat)
- Benő Attila 2007. Köznyelvi magyar szavak jelentésbővülése az erdélyi magyar nyelvváltozatban. Maticsák szerk. 7–12.
- ÉKsz.² Pusztai Ferenc szerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár: Második, átdolgozott kiadás*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Eőry Vilma főszerk. 2007a. *Értelmező szótár +*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Eőry Vilma 2007b. Határtalanítás a magyarországi szótárakban. Maticsák szerk. 27–32.

- Kolláth, Anna 2005d. Jezikovna izbira, dvojezični pouk in prestiž madžarskega jezika v Prekmurju (Vplivi detrianonizacije na kontaktne različice madžarskega jezika). Hladnik, Miran szerk. *Vloga meje*. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 16. 51–62. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije.
- Kolláth, Anna 2006a. Detrianonizacija madžarskega jezika – izzivi in možnosti v tretjem tisočletju v osrčju Evrope. *Jezik in slovnostvo*. Letnik 51, številka 3–4, str.85–102.
- Kolláth Anna 2006b. Határtalanítás. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Nyelvünk és Kultúránk* 36/143–144, 60–83.
- Kolláth Anna 2007. Büszkeség vagy balítélet? A határtalanító szótárprogram muravidéki szójegyzékei és fogadtatásuk. Maticsák szerk. 81–100.
- Kontra Miklós 2003. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány*, 4. www.matud.iif.hu/mthon.html/
- Kontra Miklós 2006. Apropó „De azért egy értelmiséginek tudnia kell, hogy min ironizál”. Az egynyelvű szemlélet utóbbi negyedszázada. *Kritika* 14–16.
- Laczkó Krisztina – Mártonfi Attila 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Lanstyák István 2005a. Határtalanítás (a Magyar értelmező kéziszótár 2. kiadása után, 3. kiadása előtt). Mártonfi Attila – Papp Kornélia – Slíz Marianna szerk. *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. 179–186. Budapest.
- Lanstyák István 2005b. Kölcsönszavak a magyar nyelv határon túli változataiban. Vörös Ferenc szerk. *Regionális dialektusok, kisebbségi nyelvhasználat*. Budapest–Nyitra–Somorja: Magyar Nyelvtudományi Társaság, Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Lilium Aurum. 21–26.
- Lanstyák István 2005c. Kontaktológia és variációelmélet. Lanstyák István és Menyhárt József szerk. *Tanulmányok a kétnyelvűségről III*. Pozsony: Kalligram. 120–130.
- Lanstyák István 2006. A nyelvi változatosság mint szótártani probléma. Adalékok a határtalanítás módszertanához. *Nyelvből nyelvre*. Pozsony: Kalligram. 57–104.
- Maticsák Sándor szerk. 2007. Nyelv, nemzet, identitás. I. A VI. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Debrecen, 2006. augusztus 22–26.) nyelvészeti előadásai. Debrecen–Budapest: Nemzetközi magyarságtudományi Társaság.

- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 49/7, 724–726.
www.matud.iif.hu/04jul/008.html
- Péntek János 2007. Transzszilvanizmusok, romanizmusok és a határtalanítás programja. Maticsák szerk. 115–124.
- Szabómihály Gizella 2007. A határtalanítás a helynevek területén. Maticsák szerk. 153–170.
- Szoták Szilvia 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. Határtalanítás; őrvidéki szavak magyarországi szótárakban. Keményfi Róbert szerk. *Osztrák források – magyar kutatók, Österreichische Quellen – Ungarische Forscher*. Debrecen–Bécs: Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke – Collegium Hungaricum.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007a. Idegen szavak szótára. Budapest: Osiris.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2007b. A magyar nyelv és nemzet értelmezhetősége a határtalanítás folyamatában. Maticsák szerk. 171–177.

KISEBBSÉGKUTATÁS SZEMLE

SZEMLÉ – Nemzeti tudat, nemzeti és etnikai folyamatok

Miként hat az etnikai és nyelvi heterogenitás a civil társadalom kilátásaira: a polgári magatartásról készült összehasonlító tanulmány

Anderson, Christopher J. – Paskeviciute, Aida: How Ethnic and Linguistic Heterogeneity Influence the Prospects for Civil Society: A Comparative Study of Citizenship Behavior = The Journal of Politics, 68, vol. 2006. 4. no. 783–802. p.

Míg a politikatudomány nagy terjedelemben foglalkozik a sokszínűség politikai konfliktuskeltő hatásával, amely a csökkenteni a demokrácia felvirágzásának esélyét, addig aránytalanul keveset tudunk a heterogenitás következményeiről a civil társadalomra nézve – amely a demokratikus kormányzás egyik alapköve. A tanulmány készítői mellett érvelnek, hogy elméleti és gyakorlati okok is arra mutatnak, hogy a heterogenitásnak áldásos és ártalmas hatásai egyaránt lehetnek a civil társadalomra. Azt is kétlik, hogy a heterogenitás különböző megtestesülései hasonlóképpen befolyásolják annak eredményét, ezáltal nem alkalmazhatók egymással felcserélhetően. A szerzők vizsgálatának tárgya, hogy a lakosság etnikai és nyelvi különbségei miként befolyásolják az állampolgárok attitűdjét és magatartási formáit a civil társadalomhoz való kapcsolatukban, amelyet a szerzők „polgári magatartásnak” neveznek. Elemzésük bemutatja, hogy először is az etnikai és a nyelvi heterogenitás nem szinonimái egymásnak, mivel számos ország, amely etnikailag heterogén, nyelvileg homogén és vice versa. Az általános várakozással ellentétben a szerzők úgy találják, hogy a heterogenitás hatása nem egyformán negatív az állampolgári magatartásformákra, míg egyes magatartásformákat gátol, addig másokat elősegít.

Miután áttekintik a lakosság heterogenitásának az állampolgári viselkedésre gyakorolt hatásáról szóló kutatások eredményeit, kiemelik az etnikai és nyelvi heterogenitás közti megkülönböztetés jelentőségét. Felállítanak egy becslési modellt, amelyet individuális és országos szintű adatokkal tesztelnek a Föld 44 országában.

A szerzők különbséget tesznek az állampolgári magatartásformák kognitív és strukturális aspektusa között. A kognitív állampolgári magatartásforma szubjektív, és olyan meggyőződésekre és hozzáállásokra utal, amelyek elősegítik a jó minőségű civil társadalom működését. Ezzel ellentétben az állampolgári magatartásformák

strukturális elemei lehetővé teszik a kölcsönösen hasznos kollektív cselekvést, és társadalmi hálózatokban, szervezetekben öltének testet.

A szerzők kutatásukban két, az állampolgári magatartásformák strukturális indikátorára – politikai viták gyakorisága és a szervezeti tagság -, valamint két kognitív indikátorra – politikai érdeklődés és a személyek közötti bizalom – koncentráltak a világ 44 országában végzett kutatás során. Eredményük azt mutatja, hogy minél nagyobb fokú a heterogenitás, annál magasabb szinten jelennek meg egyes állampolgári magatartásformák, míg mások eltűnnek. Nyelvileg heterogén társadalmakban élő egyének nagyobb valószínűséggel tartoznak önkéntes szervezetekhez és adnak hangot érdeklődésüknek a politikában. Etnikailag heterogén társadalmakban élő egyének nagyobb valószínűséggel vesznek részt politikai vitákban. Mindazonáltal a heterogenitásnak ezek a pozitív hatásai kevésbé demokratikus országokhoz kötődnek, ezzel ellentétben a nyelvi heterogenitás a jól megalapozott, működő demokráciákban mérsékli az emberek érdeklődését a politika iránt. A heterogenitás negatív hatásait illetően úgy találják, hogy mind az etnikai, mind a nyelvi diverzitás csökkenti az interperszonális bizalom mértékét. Mindazonáltal míg az etnikai heterogenitás a jól megalapozott demokráciákban csökkenti a bizalom mértékét, addig a kevésbé demokratikus országokban inkább a nyelvi különbözőség az, ami ilyen hatással van. Kutatásuk eredménye szerint a nyelvi heterogenitás nagyobb súllyal és következetességgel esik latba, mint az etnikai.

Eredményeiket összefoglalva kijelenthető, hogy nem igazolják azt a feltételezést, hogy a heterogenitás szükségszerűen negatív hatásokkal jár. Az egyetlen tényező, amelyre a heterogenitás következetesen negatív hatással van, az a bizalom. A kutatási eredmények nem támogatják azt a várákozást sem, hogy a nyelvi heterogenitás nagyobb és negatív hatást gyakorolna a társadalmi érintkezést és kommunikációt igénylő állampolgári magatartásformákra, mint pl. politikai viták és szervezeti tagság. A várákozásoknak megfelelően az elemzés rámutat arra, hogy a heterogenitásnak van mobilizáló vagy politikailag aktivizáló hatása. Mindazonáltal ennek a tényezőnek további vizsgálata szükséges, mivel ezeket a hatásokat a tanulmányban szereplő kevésbé demokratikus társadalmakhoz kötődően lehetett kimutatni. A szerzők következtetése szerint a koordináció, az együttműködés és a bizalom gátjai a kevésbé demokratikus országokban sokkal inkább legyőzhetőek a kommunikáció eszközeivel, mint az etnikai különbségek minimalizálásával. Másképpen szólva az etnikai együttműködés és kontaktus nem az a terület, amelyet a bizalom erősítését célzó törekvéseknek célba kell venni különböző országok demokratizálása során.

Az állam megújítása

Stevens, Jacqueline: Recreating the State = Third World Quarterly, 27. Vol. 2006. 5. No. 755-766. p.

A cikk a „harmadik világ” és a „nemzetközi jog” kifejezések történetét és jelentésének átfedéseit tárgyalja. Ez szükséges öt mélyen beágyazódott közhiedelem megkérdőjelezésének előkészítéséhez, amelyek átjárják mind a bal-, mind a jobboldalt, mivel a szándék az, hogy a jelen globális feszültségeit és konfliktusait történészi tekintettel vizsgálja a szerző, és hogy ezek leküzdésére olyan javaslatokat tegyen, amelyek különböznek az eddigi általánosan elfogadottaktól. Ez az öt közhiedelem a következő:

- 1., Amennyiben az USA katonai és gazdasági hegemóniája által létrehozott problémák, különösen az USA multinacionális vállalatai és a nagymértékű amerikai katonai jelenlét szerte a világon, leküzdhetők, akkor a harmadik világ lakosságának jó esélye van javítani gazdasági körülményeit és politikai intézményei fölött megszerezni a demokratikus ellenőrzést, ezáltal elmozdulni egy olyan világrend felé, amely a békén, szabadságon és egyenlőségen alapszik.
 - 2., A kapitalista kizsákmányolás és világkereskedelem felelős legfőképpen a globális egyenlőtlenségekért.
 - 3., Az etnikumokon vagy vallási csoportokon belüli harcokból származó erőszak csökkenthető vagy megszüntethető a kisebbségi csoportok képviselőitől intézményesítésével olyan államközi programok segítségével, amelyek elősegítik a kulturális autonómiát és az önrendelkezést.
 - 4., Egy világkormányzat képes ezeket a problémákat orvosolni.
- A demokrácia fogja, vagy nem fogja csillapítani a szegénységet és az erőszakot.

Amennyiben az elemzők meg akarják érteni azokat az erőket, amelyek létrehozzák a „mi” és az „ők” szuverén egységeit, akkor szükségszerűen át kell lépni az állam weberi megfogalmazásán, ami szerint az állam egy olyan intézmény, amelynek monopóliuma az erőszak törvényes alkalmazása, és egy mélyebb értelmezése szükséges azoknak a szabályoknak, amelyek az államot, mint egy tagságon nyugvó szervezetet tartják össze.

Létezik egy általános meggyőződés, amelyet a hatalommal rendelkezők előszeretettel hirdetnek, hogy elnyomásuk és háborús formáik az általános emberi természet következménye, miközben az a képesség, hogy ideálokkal vagy erőszakkal rávegyenek embereket tömeges méretekben a gyilkolásra, vagy hogy életüket adják, valójában

nagyon kisszámú hovatarozásnak tulajdonítható, amelyek mind-egyike nemzet, etnikum, faj, család vagy a vallás körében gyökerezik. Ezeknek az elkötelezettségeknek semmi közük nincs kultúrához, annál több közük van viszont a születéshez és halálhozhoz kapcsolódó szorongásokhoz, félelmekhez (ha az erőszak szigorúan kulturális ellentétben alapulna, a Wall Street bankárai vigyázó tekintetüket a fiatal vandálokra kellene, hogy vessék). A rokonság szabályainak szövegei, melyek a politikai színpadon fogalmazódnak meg és fogadtatnak el, befolyásolják a nemzet megosztását. És a mi kategóriáink, mint pl. faj, etnikum, mint hasonló kapcsolati formák, a születéskor kerülnek birtokunkba. Az ezeket gerjesztő rokonsági szabályok távolról sem biológiai eredetűek, hanem valójában kihívás az anatómia ellen, mivel gyökerükben ezek a rokonsági szabályok lehetőséget adnak arra, hogy egy politikai közösség hatalmát, legyen szó akár törzsről, akár államról, felhasználják, hogy egy ember kapcsolatba kerüljön egy bizonyos gyermekkel, függetlenül a kettejük között fennálló genetikai köteléktől. Míg a rokonság szabályai egy csoport számára biztosítják a folytonosságot az egyén halandóságának tükrében, a vallás az egyén számára biztosítja a folytonosságot (a halál utáni életben), azáltal, hogy mindkettő egyidejűleg kapcsolódik egy bizonyos másik világhoz ebben az életben. Nemzetállamaink a generációk közötti és azokon kívüli kötelek mércéit állítják fel, amelyek intézményesítik és konkretizálják a pszichológiai, fizikai és spirituális fogyatékoságokat, melyeket kultúrának és bölcsességként maszkíroznak el, pl. keresztény családi értékek, amerikai liberalizmus (amely közel sem tekinthető liberálisnak) és evolúciós biológia (a patriarchátus ideológiája) ugyanúgy léteznek, mint ezek tükröképei és párhuzamos vetületei más helyeken, pl. a harmadik világban.

Ennek alternatívája a nemzetek nélküli államok világa, amely oly módon jöhet létre, hogyha a liberalizmus egyik útját követve a születés jogát eltöröljük, nemcsak névleg, de törvényileg is. Ennek a doktrínának a megváltoztatása drámai hatásokkal járna. Ehhez a következők lennének szükségesek:

- 1., Lakóhelyen alapuló állampolgársági jog szemben a születés alapúval.
- 2., Az öröklés intézményének eltörlése oly módon, hogy az elhunyt javai egy globális ügynökségre szállnának, amely azt újra elosztaná, és alapvető egészségügyi és iskoláztatási igényeket elégítene ki világszerte.
- 3., Az államilag szankcionált házasságok eltörlése.

4., A föld magántulajdonának megszüntetése abból a célból, hogy összehétkétsük saját halandóságunkat a föld halhatatlanságával.

Az nem biztos, hogy a föld valaha megszűnik létezni, de az igen, hogy minden egyes lakója idővel így tesz, és ha van, ami tévedésnek bizonyulhat az a világ halhatatlansága iránti tisztelet, amely egyrészt jónak, másrészt hasznosnak is tűnik.

Bosznay Csaba

Jürgen Habermas - Európa lehetséges helytállásáról

Habermas, Jürgen: Die Bewahrung Europas. = Blätter für deutsche und internationale Politik. Jg. 2006. No. 12. 1453-1456.

Habermas a legnagyobb élő német társadalomtudós, az emberiség bölcs tanácsadója. Az Észak-Rajna-Vesztfália Szövetségi Tartomány díjának átvétele alkalmából e tájék szülöttként Bonnban elmondott köszönőbeszéde nem alkalmi protokoll: magvas és néhol egyben szigorú téziseit sorakoztatja fel a stagnáló szakaszát élő európai integráció szükségszerű folyamata mellett, hangsúlyozva azt is: Németország és Európa érdeke ebben tökéletesen egybeesik. A hely szellemének adózva először Németország háború utáni nehéz újjászületését idézi, amely a Rajna két oldalán felhalmozódott más-más európai örökség közös fonálán és a megbékélés szellemében haladt. Ez az a rajnai szellem, amely a régi porosz hatalmi gögnek jótevő ellenpontja volt. Itt, a Rajnánál dőlt el a közös Európai Ház építésének terve is. Éppen ezért ez a hely ugyanúgy kötelez a tekintetben, hogy azokról a gondokról szó essék, amelyek az oly ígéretesen mozgásba lendült europaizálási dinamika mai lefékeződésével jelentkeznek. Már mindenütt visszavágnak a nemzetállami keretekhez. No, már mennyivel volna az jobb?! Mindenki főjön a saját levében? Külön-külön gyürkőzék neki a globális verseny kihívásának? Egyéb se hiányoznék nekik ebben a vészterhes, „az erősebb megeszi a gyengébbet” mottójára nekilódult világgazdasági-politikai birkózásban.

Ha sor kerül egyáltalán érvelésre, ezeket mondják az Európa-hívők szemébe: egyrészt, hogy a közös intézményekből elegendő anynyi, amennyi létrejött idáig a kontinens békéje és piaci integrációja érdekében; másrészt, hogy a közösséget egyáltalán nem lehetne tovább erősíteni és mélyíteni, hiszen a nemzeti-partikuláris különérdekek vérmesen ellenállnak. A hamis feltevéseket rejtő ellenvetéseket úgy lehet megválaszolni, hogy végigvesszük azokat a rizikóterhes problémákat, amelyeknek bizonyosan elmarad a megoldása, ha egy

cselekvőképes és demokratikusan szervezett Európa felé haladtunkban félúton egyszercsak megállnánk. Vegyük hát itt végig ezeket:

- 1., Tagállami szinten beköszöntött a demokrácia-deficit a szuverenitás egy részének leadásával. Fontos döntések Brüsszelben születnek, a folyamatba a tagállam nyilvánosságának nincs betekintése, ugyanakkor „európai” nyilvánosság egyelőre nincsen.
- 2., Nincs „európai” kompetencia kifelé az együttes, összehangolt fellépésre, nincs egységesített külpolitika, éppen most, amikor az USA teljesen eljátszotta a nyugat tekintélyét a világban. Amellett régóta esedékes az ENSZ reformja, megkerülhetetlen a próbálkozás a nemzetközi jog-standard kimélyítése és világméretű adaptációja irányában. Néhány főhatalmú tagállam maga nyomul a vélt, pillanatnyi különérdeke mentén, a másik és főként a közösség rovására.
- 3., Egy mélyebben integrált EU lehetne hivatott végre szembenézni a politika és a piac világméretű egyensúlyvesztésével, szembefordulni a neoliberális ortodoxia kártékony „üzemgazdasági” logikájával, amely bővítetten újratermeli a szegénységet a világban. Egy moderált világgazdasági rend kialakításához globális partnerek kellenek. Egy homogénebbé szervezett unió további nemzetfeletti összefogások létrejöttét szerencsésen serkentené.
- 4., A kulturális pluralizmus válsága a súlyponti tagállamokban arra int, hogy a bevándorló-közösségek integrációját, ha már egyszer elrontottuk, új alapokra kell helyezni. Ezzel a feladattal azonban nem lehet eredményes az ilyen-olyan variációkban történő próbálkozás, hanem egységes, közös koncepció szerint célszerű haladni. Azonos szabvánnyal és fenntartások nélkül kell megnyitni az idegen előtt a nemzetek kultúráját az állampolgári szolidaritással egyetemben. Ez együtt jár azzal, hogy a tagállamok végre egymás számára is tudatosan nyiljanak ki.

A kultúrák és szolidaritások kölcsönös áthullámoztatása eredményezné az ajakbiggyesztve hiányolt vagy elképzelhetetlennek mondott európai identitást, hogy ne más-más, szeszélyesen változó nemzetállami közegekbe, hanem ebbe a közös identitásba integrálódhassék az idegen. Önmagában az integráció pedig csak az eredeti identitás tiszteltben tartása mellett fog célhoz érni. Az egységes jogi, szociális és mentális feltételek jelenléte a terrorista sejtek alól kihúzhatja a talajt, vagy a jogos kiszűrésük érdekében közeli és tágabb körű konszenzus teremthető. A bevándorló-botrányok során ne csak a rendőr-

miniszter legyen illetékes. Erőszak visszaveréséhez, gyűlölet leszereléséhez nyugodt lelkiismeret, bölcs meggondolás szükségeltetik, nem öncélú megtorló akció. Egy Európához méltó módon kiegyensúlyozott erőnlét és homogén mentalitás. A fokozatosan kihűlő keresztény vallások pedig az idegenek elmélyült hitéletéről akár példát is vehetnek, s gondolkodhatnak a megújulásról.

Komáromi Sándor

Bosznia-Hercegovina – múlt, jelen, jövő

Bebler, Anton: Bosnien und Herzegowina nach Dayton: Vergangenheit, Gegenwart und Zukunft. = Europäische Rundschau. Jg. 2006. No. 2. p.101–124.

Bosznia-Hercegovina (ma hivatalosan tulajdonképp: Bosznia és Hercegovina) hosszú, küzdelmes múlttra tekint vissza. (A tanulmány alapos történeti visszapillantását itt nem követjük.) 1918 óta Jugoszlávia része volt, 1946-tól a hat jugoszláv tagköztársaság sorába tartozott. A második világháborúban a fasisztaellenes partizánháború fő bázisát jelentette. Multietnikus, többnyelvű és többvallású öröksége ellenére Belgrád egységes, központosított intézményrendszerrel látta el. Története legválságosabb időszakát élte meg a délszláv föderáció szétesése nyomán: szétesett népelemeire, és – egyikük vagy másikuk oldalán – az ádáz horvát és szerb küzdelem martaléka lett. Mintegy négy évi (1992–1995) önpusztításnak és elszenvedett áldozatnak a NATO és az EU közös erővel végrehajtott békekezdeményezése és pacifikációja vetett véget. A háború előtti, 1991-es népszámlálás adatainak tükrében még 4,4 millió főt kitevő lakosság – amiből 1,9 milliót tett ki a bosnyákok, 1,4 milliót a szerbek és 760 ezret a horvátok száma – szűken 3 millióra zsugorodott a háború pusztításai és az etnikai tisztogatások nyomán. A visszaköltözések következtében a lakosság száma később elérte a 3,8 milliót: mintegy 2,3 millió a Föderáció, 1,5 pedig az RS területén.

A Daytoni Békeegyezmény (1995) nemzetközi védnökség alatt, korábbi területével visszaállította a köztársaság államiségát, belső felosztásként pedig meghatározott két, kantonokkal továbbtagolt „entitást”: a terület 51 százalékán (10 kanton) a bosnyák-horvát Föderációval (FBiH), 49 százalékán pedig a Szerb Köztársasággal (Republika Srpska - RS, összesen 5 régió), ezeket föderális köteleknek kapcsolnak egybe. A 2002. áprilisi alkotmánymódosítás révén a bosnyák, a horvát és a szerb nemzet egyenjogú, államalkotó státuszt nyert az ország teljes területén, valamennyi nyelv hivatalos nyelvvé vált. Utóbb sor került a két entitáshoz bonyolult jogállás szerint közösen hozzá-

rendelt Barkai Terület (Brcsko) kialakítására, amely egyfajta „stratégiai folyosó” gyanánt az entitások és Horvátország, illetve Szerbia közötti átjárást biztosítja. A több ponton tovább differenciálódó bonyolult, aszimmetrikus felépítés négy kormány szintet, 13 (!) parlamentet és mintegy 180 (!) minisztériumot foglal magában. A BiH Parlament Képviselőházát (Alsóház) 42 képviselő alkotja, akikből 28 a Föderációt, 14 pedig a Szerb Köztársaságot képviselik. Hasonló arányok érvényesülnek a két entitás törvényhozói testületéből delegált 15 tagú Népek Házában (Felsőház) is. A Bosznia-Hercegovina államalkotó nemzetei egy-egy képviselőjéből választott 3 fős kollektív Államelnökségének tagjai az elnöki tisztségben nyolchavonta váltják egymást. Az állami szintű intézményekben a három államalkotó nemzet egyenlő arányban képviselteti magát.

A sietősen kitervelt, az ideiglenesség jegyében kialakított építmény a horvát, bosnyák és szerb identitások területi egymásba ékelődése szerint kívánta lefedni a térség egészét. Ezt formálisan meg is oldotta, ugyanakkor eléggé elzárta egymástól az entitásokat. A struktúra megérett a távlatosabb változtatásra. Az ország tartós talponmaradása a bürokratikus szisztéma keretei között nyilván nem biztosítható. Átlátható, racionális és homogén – röviden: valami egyszerűbb – intézményi felépítettségre van szükség. Erre vonatkozóan több oldalról formálódnak a javaslatok és elképzelések. A szakértői körben többségben vannak azok (a tanulmányíróval egyetemben), akik a két „entitást” eltörölnék, a kantonokból (amelyek autonóm karaktere formális, erőtlenséggel; a szerb entitásban már felszámolás alatt áll) 5–6 regionális egységet alakítanának – föderatív szerkezetben. Egy ilyen felépítés lényegében a svájci mintát követné. Ilyen felosztásban Barka is elnyerné természetesebb jogállását mint az autonóm régiók egyike. De bármilyen (minden esetben föderatív) átalakítás ma már az érintett identitások részéről a legteljesebb konszenzust kívánná, ezt azonban bosnyák vagy szerb részről nem lehet egykönnyen elérni.

A történelmileg keveredett és érintkező identitások keretbe foglalásának föderációs stratégiája a pillanatnyi ellenállásoktól függetlenül fontos jövő elé nézhet a Balkánon – Bosznia-Hercegovinától keletre is, vagy akár a Balkánon kívül: Moldáviában vagy Cipruson. Bosznia-Hercegovina föderativitásának életképebb átformálása nagy sikert jelentene az egész világnak, és erre hosszabb távon látszik is esély.

A Rigómezőn innen és túl

Sack, Jörg: Jenseits des Amsfelds – Ahtisaaris Kosovo-Plan: Rezept mit unangenehmen Nebenwirkungen. Internationale Politik. 2007. Június. 114–118. p.

Martens, Michael: Das Versprechen von Thessaloniki – Serbien, das Kosovo und die EU. = Europäische Rundschau. 2007. No. 2. 57–63. p.

A Martti Ahtisaari ENSZ-különmegbízott által 2007 folyamán előterjesztett rendezési terv Koszovó jövőbeli státuszaként a „korlátozott szuverenitású” függetlenséget ajánlja. Most ne menjünk bele abba: mit jelent a „korlátozottság”. A Szerbiától való elszakítás javaslatát a területen elkövetett szerb bűntettek motiválták. A terv hátrózkodottsága abból nyert erőt, hogy Szerbiának, ha be akar lépni az EU-csatlakozási folyamatba, nincs más választása, mint a beleegyezés, továbbá, hogy Európa döntési helyzetben van Szerbia nélkül is. Mindkettő nyilvánvaló tévedés. Belgrád a maga részéről, Moszkvával az oldalán, már előre jelezte: a tervet nem fogadja el, ragaszkodik Szerbia területi integritásához, kitart a széleskörű autonómia javaslata mellett. Az EU-, orosz és amerikai diplomátákból álló közvetítő hármast („trojka”) azóta is azon igyekszik, hogy közelítse egymáshoz a feleket. Az előterjesztővel ellentétben, aki még úgy vélte: az idő a tervének dolgozik. Abban mostmár mindenki egyetért: minden halogatás csak tovább nehezíti a döntést. Ám nemcsak Belgrád, Priština is hajthatatlan, december 10-én akár egyoldalúan is deklarálni kívánja a függetlenséget. Belgrád eddigi utolsó ajánlata: „korlátozott szuverenitású” autonómia, és óvja Európát a precedenstől, ami bátorítaná a kisebbségi régiók elszakadási törekvéseit (például Erdélyben is). Mi több, Belgrád ebben az összefüggésben nagyon „félti” a Vajdaságot.

A huzakodás kimenetelét illetően nem elhanyagolható az „orosz kártya”. Moszkva az elszenvedett vereségsorozat után új erőre kapva nem egykönnyen mond le vétőjogáról új védecével kapcsolatban. A szerb-orosz kapcsolatok súlyát figyelembe véve az EU-nak is lassan rá kell ébrednie: balkáni jövőjét illetően Belgráddal szemben voltaképp nincs már tárgyalási fölényben. Szerbia biztos nyugati orientációját csak a szerb nemzet demokráciaigénye döntheti el, ami egyelőre még várat magára. A 2003-as Thessaloniki EU-csúcs ígérete a balkáni bővítésről hamvába holt, nincs is, ami az embereket motiválná a gondolkodásra és a vezetőket a meggondolásra. Szerbiából Zoran Djindjić meggyilkolásával (ugyancsak 2003-ban) kiköltözött a demokratikus szabadság szelleme. Szabadgondolkodású értelmiségiek ezrei távoztak keserű emigrációba. Némely visszalátogató „szerb-ortodox nemzeti partot” talál ország helyett (mint Bora Ćosić: 'Alaskai utazás' című könyvében). Vojislav Koštunica miniszterelnök az elítélt Milošević

utánzata, nyomában fű nem terem. Bátran hangoztatja: Koszovót az EU-tagságért sem adná oda. Az EU nem fogja jobb belátásra bírni. A hágai büntetőbíróság sem tudta sarokba szorítani a háborús bűnösök kiadásával kapcsolatban. Pozíciójának erejét nem gyengíti az ellentmondás: például a Vajdaság történelmileg soha nem tartozott Szerbiához, Belgrád (mint Mirko Tepavac valamikori jugoszláv külügyminiszter elmondja) mindig az ottani – menet közben mások kiszorítása mellett jól felszaporított – szerbség miatt tartott igényt, a 95 százalékban albánok lakta Koszovóra – most éppen területi alapon. És arra nincs program: Belgrád mit is kezdene Koszovóval?

De Ahtisaari motivációja is sántít abban, hogy a Koszovóra vonatkozólag az „önrendelkezés” jogára épít. Igazság szerint korábban ők is kiszorították a szerbeket. Vagy ezt is meg kellene gondolni, vagy el kellene hagynia a „korlátozott szuverenitást”! Koszovó „független” lenne akkor, ha például jogában állna csatlakozni Albániához. Az önrendelkezési jog önmagában ritkán volt mindjárt kellő alap a szuverenitás kivívásához, a lépés általában rá volt utalva korfordulókra, átfogóbb átrendeződésre is (mint történt a közelmúltban Horvátországgal, Szlovéniával, Szlovákiával stb.) Tudunk pozitív példákat ugyanakkor a széleskörű autonómiára, melyek mögött nemkülönben elszakadási törekvések álltak, s mégis feloldhatók voltak az ellentétek az autonómiával (Åland-szigetek, Dél-Tirol). Koszovói részről nagyon is mélyen meggondolandó volna: mit kezdene egyáltalán a függetlenséggel, miből tartaná fenn magát, merre vezetnének a gazdasági kapcsolatai Szerbia nélkül? A tartomány számára ilyen szempontokból függetlenség helyett az autonómia lenne az ésszerű, biztonságosabb megoldás. „Pedagógiai” szempontból is az autonómia-megoldás volna irányadó. Az államközösség letenne a békéltetés eszméjéről? Kitér előle valamilyen megoldással. Már ha valóban „könnyebb” lenne...

Jelen pillanatban Koszovó valójában inkább függ Európától, mint Szerbia. Miért nem lehet tőlük elvárni némi önkorlátozást? Ha a tartomány ennyire képtelen politikai belátásra, akkor mit várhatunk egy független Koszovótól? A Koszovó-téma rendkívül összetett, egy rossz döntés a státuszát illetően, nagyon sok irányban kihathat. Koszovó függetlenségének megadása, akármilyen „korlátozott” formában is, fatális tévedés volna. A maradék szerbség fejvesztve menekülne, nyilvánvalóan tovább súlyosbítva például a vajdasági helyzetet. Hogy idáig jutottak a tárgyalások, már az is szarvas hiba.

Nacionalista hullám Oroszországban

Mandeville, Laure: Russie: la vague nationaliste. = Politique internationale, 2006–2007. no. 114. 161–174 p.

Az utóbbi időben elszaporodó, a tadzsik bevándorlók, kaukázusi származású orosz állampolgárok és afrikai diákok elleni fizikai támadásokban és hivatali zaklatásokban egyaránt testet öltő, egyre inkább elharapódzó idegenellenesség és a mindinkább erősödő hivatalos állami orosz nacionalizmus közötti kapcsolatok természetét és okait boncolgatja a Figaro külpolitikai tudósítója.

Vajon a megsebzett orosz nemzeti önérzet hatalom általi instrumentalizálásáról van szó, ahogy azt az emberi jogi szervezetek tudni vélik, avagy – épp ellenkezőleg – a társadalom nemzeti radikalizálódása miatt válik lassan az összes orosz politikus „nemzeti patriótává”? A két jelenség valójában egymást erősíti, tekintve, hogy a volt titkosszolgálatok által dominált orosz hatalmi elit még mindig nem vetkőzte le magáról a KGB-s paranoiát, birodalmi tudatot, csakúgy, mint a Nyugattal való zsigeri ellenérzéseket és a külvilág politikai szereplőinek antagonisztikus szemléletét.

A posztkommunista átmenet tizenhét esztendeje alatt kisemizett és elszegényedett lakosság körében fellángoló heves nacionalista megnyilvánulások tehát a fentebbi keretek között értelmezendők. Felmerül azonban a kérdés, hogy a nacionalizmus hullámainak meglovagoló putyini politika nem válik-e előbb-utóbb maga is annak foglyává? Az bizonyos, hogy az elkövetkező hónapok a helyzet súlyosbodását ígérik, mivel az elnökválasztás esztendejét megelőző törvényhozási választási kampányban komoly küzdelem folyik a Kreml-párti politikai erők között (bármennyire is azonos ideológiai és politikai tőről fakadjanak azok). Hiszen éppen az 1999-es, a „csecsen ellenség” ellen folytatott csecsenföldi háború tette lehetővé Putyin számára a Kreml bevételét. Nem kizárt, hogy a hatalom ezúttal egy „képzeletbeli ellenséget” hoz létre a győzelem biztosítása érdekében. Mindenesetre a jelenlegi Oroszországban halva született ötlet az erősödő nacionalizmus és idegengyűlölet nyílt bírálata.

Az oroszországi nacionalizmus mozgatórugói

Az orosz közvélemény meggyőződése szerint elképzelhetetlen egy raszista-etnicista indíttatású nacionalista politikai fordulat Oroszországban, mivel az orosz nemzettudat hagyományosan birodalmi, ergo integratív, etnikailag befogadó jellegű. Nem hallgatható el azonban az orosz nemzettudat történetének sötétebb oldala sem, amely a XIX–XX.

század fordulójától jelenlévő, nyíltan idegengyűlölő „Fekete Százak” mozgalma óta jelen van és – többek között – egyes szlavofil irányzatok intoleráns nézeteire épít. A fő áramlatot – és ez lényegében a szovjet időkben is így volt, legalábbis a hivatalos nyilvánosság szintjén – azonban a birodalmi, civilizatórikus küldetéstudat testesítette meg. Egyes népcsoportok szisztematikus kitelepítését a sztálini időkben például mindig ideológiai vagy geopolitikai érveléssel, nem pedig rasszista argumentációval támasztották alá. Épp ezért tölt el komoly aggodalommal jónéhány kortárs orosz értelmiségit napjaink etnicista orosz nacionalizmusa.

A fokozódó idegengyűlölet okai részben a külvilágtól való hetvenévnyi hermetikus elzártság állapotából kikerült orosz társadalom identitásválságában keresendők. A „baráti országokból” álló birodalmi szatellitállamok után a tagköztársaságait is egymás után elvesztő, birodalmi tudatban szocializálódott posztsovjet oroszot egyszerre keríti hatalmába az alsóbb- és felsőbbrendűség érzete, amelynek robbanékony elegye nagymértékben felelős a jelenlegi általános idegengyűlöletért. A néhai „testvéri országok” és tagköztársaságok „árulása”, azaz a hajdani főellenség, Washington karjaiba történő rohanása, és egymást követő európai uniós és NATO csatlakozása csak tovább fokozza a külvilággal való ellenérzéseket. Mindezt erősíti a szovjet félműlttal, az elkövetett hibákkal való szembenézés teljes hiánya, amely kollektív amnéziának a fenntartását a hatalomgyakorlók a klasszikus bolsevik módszer, a bűnbakkeresés technikájával egészítik ki.

A nacionalizmus megerősödésének másik fő oka a birodalom elvesztéséből származó általános frusztráció mellett az 1994-ben indult csecsenföldi háborúban keresendő. Az „antiterrorista akcióként” indult katonai beavatkozás ugyanis gyorsan átalakult a csecsen nép elleni totális küzdelemmé, amelyet 1999-től már egy tökéletesen formatizált ellenségkép felépítése igazolt. (Ez utóbbiban komoly szerepet játszottak Alekszandr Nyezvorovnak a sátáni csecsenek ellen harcoló, Krisztusként életüket adó oroszok allegóriájának leegyszerűsítő dichotómiájára építő propagandafilmjei a maguk hidegháborús ideológiai reflexeket folytató, de már inkább fasisztoid konklúziójukkal.) Ez a hatalom által támogatott diskurzus az évek során mindinkább hatalmába kerítette a putyini Oroszország politikai és mediatisált közbeszédét, amely jelenségre a csecsenföldi háború borzalmait feltáró, 2006 őszén meggyilkolt újságírónő, Anna Politkovszkaja már jó előre felhívta a figyelmet. Emberjogi szervezetek egybehangzó véleménye szerint Oroszországban mindinkább erősödik a kaukázusiak elleni hatósági és rendőri erőszak. A hivatalos válasz a kaukázusi diaszpórák kriminalizálódásáról, míg ezen közösségek érdekvédői az orosz

belügyi alakulatok ellenük irányuló szisztematikus terrorjáról beszélnek. Mindeközben az orosz társadalmi kapcsolatok militarizálódása pedig egyre nyilvánvalóbb.

Ekes bizonyítékot szolgáltatnak rá a neonáci és szkinhed csoportok mindinkább szaporodó atrocitásai, amelyeknek éppúgy áldozatul esnek közép-ázsiai és kaukázusi orosz állampolgárok, mint fekete-afrikai vagy arab egyetemisták, sőt esetenként akár diplomaták is. Amíg a kutatóintézetek szerint a 2004 és 2005 között elkövetett rasszista indítékú gyilkosságok száma egy esztendő leforgása alatt közel a felére csökkent, addig ugyanezen időszakban az ugyanilyen motivációjú testi sértések száma csaknem a kétszeresére nőtt. Az utóbbi időben immár a mind ez ideig védett helyzetben lévő örmény közösség tagjai ellen is követtek el gyilkosságot idegengyűlölő csoportok, ezt a hatóságok – a bevált formula szerint – igyekeztek huli-ganizmusként beállítani. Az orosz hivatali szervek, mindenekelőtt a rendőrség elnéző magatartása áll az egyre erősödő szélsőséges mozgalmak erősödése háttérében. Különböző becslések minimálisan ötvenezerre teszik az oroszországi szkinhedmozgalmak tagjainak létszámát, színesbőrű külföldi egyetemisták pedig immár a diáktársaik körében is általánosan terjedő rasszizmusról számolnak be.

A jelenség társadalmi és politikai támogatottságára intő példát szolgáltat a 2006 szeptemberében, a karéliai Kondopoga nevű kisvárosban a csecsen közösség ellen indított pogrom és több tucat csecsen család elűzése. A kocsmái verekedésként indult és két orosz halálával végződő összetűzést követő véres zavargások szításában egyes orosz nacionalista pártok tevékenyen részt vettek (köztük az Illegális Bevándorlás Elleni Mozgalom vezetője, Alekszandr Bjelov vagy a Zsirinovszkij-féle párt soraiba tartozó Nyikolaj Kurjanovics, aki a Kaukázusban építendő „kínai fal” felállításának a követeléséig is elment.) Mindeközben a Kreml hosszasan hallgatott, amit sokan annak tudnak be, hogy ha az események háttérében nem is közvetlenül a hatalom áll, mindenesetre az ő érdekeit erősíti, hogy a közvélemény szemében rendteremtőként tűnhet fel, amit Putyin teljes mértékben ki is használt, amikor az ügy kapcsán az „orosz őslakosság” jogainak megerősítését és különleges elbánásban való részesítését, valamint az ország „etnikailag szennyezett piacainak” megrendszabályozását hangsúlyozta.

Nem kevésbé riasztó, hogy az orosz neonáci csoportok immár két esztendeje megtarthatják november 4-én (a november 7-ét felváltó új ünnep, a „nemzeti egység napja” alkalmából rendezett) moszkvai köztéri felvonulásukat. Amíg az ellenzéki demokratikus pártok rendezvényein alig párszáz szimpatizánst sikerül összegyűjteni, ad-

dig a neonácik 2005-ben ötezer fős fővárosi felvonulást tartottak. A jelenségben az emberi jogvédő szervezetek azt tartják igazán megdöbbentőnek, hogy amíg az ilyesfajta szélsőségek korábban is léteztek, azok ez idáig az ország periferiáján (például Jelcin idején a szélsőséges krasznodari kormányzó, Kondratyenko kozákföldi régiójában), a fővárostól – és a nyugati újságírók tekintetétől – távol kaptak csak köztéri nyilvánosságot. A jelenség tehát egyre elfogadottabbá kezd válni, a korlátozására létrehozott putyini ifjúsági szervezet, a *Nasi* (Mieink) tagjai pedig korántsem kevésbé ódzkodnak a verbális xenofóbiától és Nyugat-ellenességtől, mint a fentebbi csoportok hangadói.

A nacionalizmus hatalom általi instrumentalizálása

Ellenzéki politikusok és közvéleményformálók egybehangzó véleménye, hogy a hatalom nem csupán tolerálja, hanem instrumentalizálja, sőt gerjeszti a nacionalista közbeszédet. Ennek eszközei mind az államelnöki megnyilvánulások, mind pedig a szoros állami kontroll alatt működő elektronikus média és írott sajtó, amelynek képviselői egyfajta paranoiikus, kifejezetten Nyugat-ellenes diskurzust emelnek normává.

A jelenség gyökerei még a jelcini érába nyúlnak vissza, amikor az 1993. decemberi Duma választáson a Vlagyimir Zsirinovszkij-féle párt szerezte meg a második legtöbb mandátumot. Radikális hangvétele ellenére a párt homályos múltú vezetője, akinek manőverei mögött állítólag KGB-s mozgatórugók állnak, a döntő pillantban mindig a regnáló hatalom érdekei szerint lépett, létezésével voltaképpen a jelcini „közép” politikáját tette szalonképpessé a Nyugat számára, valamint hathatósan segített kifogni a hatalom számára a szelet a kommunisták népszerűségének vitorlájából. Putyin lényegében hasonló szerepet játszatott el a nemzeti-patrióta Dmitrij Rogozinnal és *Rogyina* (Haza) nevet viselő pártjával, ő azonban – Zsirinovszkijtől eltérően – túlzottan is önálló mozgásba kezdett, ezért őt az államgépzet 2005 decemberében – a párizsi külvárosi zavargásokat túlzottan nyíltan belső tisztogatási célokra kihasználni törekvő attitűdjéért – végül bírósági úton félreállította.

Jaj a grúzoknak!

Az orosz hatalmi politikával 2006 októberében szembeforduló grúz elnök, Mihail Szaakasvili lépéseire hasonló válasz érkezett: mintegy kétezer grúz „bevándorlót” utasítottak ki az országból, köztük többszáz, akár generációk óta Oroszországban élő grúz családot, miközben az elnök ismét „bűnöző etnikai csoportokról” és az illegális bevándorlás megállításáról beszélt. Az ukrán narancsos forradalmat

követő újabb grúziai politikai fordulat és az ezt oroszellenes áru-lás-ként értelmező, a grúz népet kollektíve bűnözőként megbélyegző, politikai közbeszéd a végletekig szította a grúz-orosz ellentétet, amely azonban csak az egyik – jóllehet a leglátványosabb tünete – a volt alárendeltjei elleni hajdani birodalom pszichológiai indíttatású bosszúhadjáratainak. (Ennek etapjai az Ukrajna és Fehéroroszországgal szembeni drasztikus gázáremelésektől a moldáv, grúz és lengyel termékek elleni embargóig terjednek – és amelyek sorát legutóbb az észtek elleni embargó és hekker invázió gazdagította – *a szerk.*.)

Konklúzió helyett...

A gáz- és kőolajtartalékainak „kifogyhatatlanságára” támaszkodva vilápolitikai tényezőként viselkedő putyini Oroszország igyekszik kihasználni az erőszakos iszlám térnyerése kezelésének kérdésében megosztott nyugati társadalmakban keletkezett feszültségeket. Sokan úgy vélik, hogy az orosz hatalmi elit által gerjesztett nacionalista légballoon – annak tetszése szerint – bármikor kipukkasztható. A helyzetet belülről ismerők azonban korántsem ilyen optimisták. A mintegy száz nemzetiséget magába foglaló Oroszország számára egy rasszista és etnikai alapozású orosz nacionalista út biztos katasztrófába torkolna. Ráadásul amíg a nemzetiségek ellen felülről táplált gyűlölet előbb-utóbb az ország etnikai alapú széteséséhez vezethet, addig Oroszország olyan megoldatlan és drámai mértéket öltött problémák sorával nem képes szembenézni, mint a Kaukázus újbóli lánga borulása és teljes radikalizálódása, az ország tudományos és ipari infrastrukturájának az összeomlása, a társadalmi léptékű korrupció és demoralizálódás, illetve a közelgő demográfiai katasztrófa. Mindezt erősíti a posztszovjet átmenet idején mindenhatóvá vált pénzuralom, amely súlyos etikai és intellektuális következményekkel járt és jár ma is. A nyugati, csecsen és grúz „ellenség” legyőzésére irányuló erőfeszítéseket az orosz hatalmi elitnek tehát inkább az imént felsorolt problémák orvoslására kellene fordítania annak érdekében, hogy a XXI. századi Oroszország (Volker Ruhe, volt német védelmi miniszter szavaival élve) az Egyesült Államok és az Európai Unió mellett a „harmadik Nyugattá” tudjon válni.

A Mahmud Ahmadinedzsad-féle Közel-Kelet

Delpech, Thérèse: Le Moyen-Orient de Mahmoud Ahmadinejad. = Politique internationale, 2006–2007. no. 114. 53–66 p.

Perzsa nacionalizmus és síita messianizmus

Az IISS (*International Institut for Strategic Studies*) tagjaként tevékenykedő és több, a témával kapcsolatos munkát publikáló szerző írása abból a megállapításból indul ki, hogy az Egyesült Államok Közel-Kelettel kapcsolatos elképzeléseivel egyedül versenyképes alternatívának az iráni stratégia tekinthető. Márpedig ez utóbbi nem csupán a térség, de az egész világ számára potenciális veszélyforrást jelent, hiszen Irán folyamatosan konfrontálódik a nemzetközi közösséggel, miközben az iráni hatóságok nyíltan fenyegetik Európát, fokozódó aktivitást fejtenek ki a Perzsa (Arab)-öböl és Omán térségében, és egyre előrehaladottabb a síita milíciák felfegyverzése. A Nyugatnak a demokrácia exportjáról szóló naív szövegek végtelenségig való szajkózása helyett érdemesebb volna talán egy más típusú, ám annál veszélyesebb exportra összpontosítani a figyelmét, nevezetesen a perzsa nacionalizmus és síita küldetésstudat külföldi terjesztésére, amelyen egyforma ügybuzgalommal munkálkodik az iráni hadsereg, az Iszlám Forradalmi Gárda (*Pasdaran*) és az új elnök. Hiába van kisebbségben – még az iráni síita közösségen belül is – a maga vallási nézeteivel Mahmud Ahmadinedzsad, a hadsereg és a félkatonai szervezetek által támogatott radikálisok Iránban valós hatalommal bírnak és kulcspozíciókat töltenek be. A perzsa állam konzervatív irányítóinak véleménye között csupán árnyalatnyi különbség van olyan témák, mint az iráni atomenergia program, az Izraelhez való viszony vagy a terrorizmus támogatása terén. Az iráni politikát tehát korántsem a pragmatikus, hanem a keményvonalas politikusok irányítják, akik – ellentétben térségbeli és távolabbi ellenfeikkel – konkrét és gyümölcsöző stratégia mentén kívánják elérni az iszlám forradalom közel-keleti exportját. Az iszlám szélsőségesesség követőinek száma megköveteli, hogy azt ne kizárólag az iráni keretek között értékeljük: elég csak Hasszan Naszrallah sejk, a Heszzbollah irányítójának 2006 nyarán megszerzett népszerűségére gondolni, vagy Mahmud Ahmadinedzsadéra, aki már most nagyobb népszerűséget élvez külföldön, mint saját hazájában. Irán nagyon is jelen van a térség összes válság sújtotta régiójában (a Kaukázusban, Közép-Ázsiában, Afganisztánban, Libanonban, Irakban, Szíriában, a palesztin területeken, az öbölmenti térségben, sőt még Egyiptomban is, ahol a Muzulmán Testvérek Irán támogatásával tevékenykednek).

A Hatami, volt iráni elnök nevével fémjelezhető kísérlet 2005. júniusi véget érte nem pusztán az 1997-es állapotokhoz való visszatérést eredményezte: a hatalom a vallási vezetők kezéből egy a hadiipari komplexum és a Forradalmi Gárdában iskolázott technokraták támogatását élvező világi fanatikuséba került. Az 1979-es szellem olyanra újjáéledt, hogy a hatalom gyakorlói verbálisan tútesznek még a legfőbb vallási vezető, Ali Hameinei ajatollah gyakorlatán is. A szavakat azonban tettek is követik. Ahmadinedzsad szerepelése a decemberi választásokon hiába múlta alul a várakozásokat, ő ugyanis – a síita tanok rejtőzködő imámjának tekintélyére támaszkodva – könnyedén szorítja háttérbe a politikai intézményrendszert céljai elérése érdekében, amelyekkel szemben, jöllehet azok nagyon is aggasztóak, a Nyugat egyelőre tanácstalan.

A forradalmi gyökerekhez való visszatérés

Másfél évvel Ahmadinedzsad győzelmével ismét előtérbe került az 1979-es iráni alkotmány azon passzusa, amely szerint az Iszlám Köztársaság haderejének feladata nem csupán az állam területének védelme, hanem a szent háború, a dzsihád beteljesítése is. Erre példa az elnök Izraellel, a Mahdi visszatéréssel, a fennálló világrend megváltoztatásával, az ománi partoknál és az Ormuz-szorosban végrehajtott elrettentő katonai műveletek megszervezésével, az atomdúsítási program felgyorsításával, a Damaszkusszal és Phenjannal való kapcsolatok szorosabbra fűzésével, valamint a Hezbollah és Izrael 2006. nyári konfliktusával kapcsolatban tett számos nyilatkozata. Mindezzel azt üzeni a radikális civileknek, hogy eljött az ideje a forradalmi eszmékhez való visszatérésnek, amelyek megvalósításával a hatalom gyakorlásában megfáradt és korrupciós ügyek által kikezdett mollák felhagytak. Jöllehet, a legfőbb vallási hatalom még mindig a magát konzervatívként meghatározó Hameinei ajatollah kezében van, fő ellenfele, a szélsőségesen radikális Mezbah Jazdi ajatollah is komoly befolyást gyakorol a politikai életre.

Az öbölmenti országok máris védelmi politikájuk megváltoztatásáról beszélnek arra az esetre, ha a Nyugat nem állja Irán útját. A Hezbollah síita milicistái által 2006 nyarán felmutatott ütőképesség meglepte a világot, és egyben jól rávilágított az iráni fenyegetés valódi erejére. A meglepetést nem is annyira katonai arzenáljuk, mint inkább a milicisták kiképzettsége és eltökéltsége szolgáltatta. Az iráni politika Libanon és Izrael mellett Szaúd-Arábiának szintén komoly kihívást jelent, ezért a vahabbita királyság egyszerre próbálja csökkenteni az iraki síita befolyást, erősíteni a Hezbollahnal szembeni libanoni ellenzéket és távol tartani Szíriát Irántól, valamint kiépíteni

egy öbölmenti felderítő rakétarendszert. Washington mindennek tudatában keményítette meg – a kedvező hangvételű Baker-jelentés ellenére is – az Iránnal szembeni hangnemet.

A teheráni stratégiai terv

Vajon a nemzetközi *status quo*-ba való beilleszkedés, vagy annak felforgatása vezérli az Iszlám Köztársaságot? Az 1979-es, Hameinei ajatollah fémjelezte iráni szakítás a nemzetközi világrenddel nagyrészt azzal a csalódással magyarázható, ami abból az elnéző magatartásból fakadt, amivel annak idején a külvilág az agresszor és az Iránra az 1925 óta nemzetközi tiltás alatt álló vegyifegyverrel támadó Irakot részesítette (2005 augusztusa óta nagyrészt az irak-iráni háború veteránjai kezébe került a kormányrúd). Nem kevésbé fontos ezzel összefüggésben kiemelni a síita küldetéstudat jelentőségét, különösen, hogy a síiták 2003 óta komoly pozíciókra tettek szert Irakban, és komoly kritikával illetik a hatalmon lévő térségbeli muszlim kormányok tevékenységét.

A reformista Mohammad Hatami 1997-es elnöki győzelme korai megnyugvással töltötte el a forradalmi eszmék lanyhulását prognosztizáló Nyugatot, jóllehet a forradalmi hatalmi elit a háttérben továbbra is kézben tartotta a kulcspozíciókat, majd 1999-től a konzervatívok nyíltan is újra kézbe vették az irányítást. Közben Hatami fokozatosan veszített népszerűségéből, úgy tűnt azonban, hogy az 1990-es évek eleji, külföldi célpontokra irányuló kockázatos iráni merényleteknek egyszer és mindenkorra vége szakad. A reformerőknek az ezredforduló óta egyre erodálódó népszerűségével párhuzamosan nyerték vissza erejüket a konzervatívok (2003-ban a helyhatósági, 2004-ben a törvényhozási, 2005-ben pedig az elnöki hatalmat szereztek meg). Vezetőjük, a volt Forradalmi Gárda-tag Ahmadinedzsad, aki valószínűleg maga is rész vett a száműzetésben élő iráni kurd vezető, Gaszemlu 1989-es bécsi meggyilkolásában, még Hameineinél is nagyobbra tartja a radikális Jazdi ajatollahot. Ahmadinedzsad kampánya mindenekelőtt a mollák korrupciós ügyeire és a társadalmi redisztribúció kérdésére épített. Bár gazdasági és belpolitikai ígéreteit nem tudta beváltani, a nemzetközi színtéren – a világrend felforgatását ambicionáló beszédeivel – mégis üstökösként ívelt fel hírneve. Beszédeiben hol a Közel-Kelet, hol pedig a nemzetközi közösség igazságtalanságairól szól (előbbi esetben a arabok és perzsák, illetve síiták és szunniták közötti különbségeket, utóbbiban az 1945 utáni világrend anomáliáit kívánja meghaladni), amelyek egyszerűsége világszerte nagy népszerűséget szerzett számára, egyben kétségessé téve, hogy a legfőbb vallási vezetőnek számító Hameinei ajatollah ké-

pes lenne-e félreállítani (különös tekintettel, hogy Jazdi ajatollah tanítványai fontos állami kulcspozíciókat foglalnak el).

Irán azonban nem csak ideológiai síkon és a szólamok terén érezte-ti hatását. A Földközi-tenger egyik kapujának számító Libanon 1983-as és 2006-os megrengetése mögött egyaránt Irán állt, ahogy a Palesztin Felszabadítási Szervezet fegyverzetének modernizálásában is komoly szerepet játszott a 2000. szeptemberi Intifáda kitörése óta. A Hamász és a palesztin kormány pénzbeli segélyezésén túl az iraki öngyilkos merénylők családjainak támogatására is jelentős összegeket fordít, csakúgy mint a Muklada al-Szadr-féle Mahdi Hadseregének finanszírozására (olyannyira, hogy számos elemző értékelése szerint az Irakban tevékenykedő elsőszámú külső hatalom már nem az Egyesült Államok, hanem Irán). Az öbölmenti országokban már az 1980-as évek eleje óta ugyancsak különféle terrorakciókat szervez (a jobbára síita lakosságú Bahreinben csakúgy, mint az Egyesült Arab Emírátságokban és Kuvaitban), de ugyancsak támogat fegyveres csoportokat Szaúd-Arábiában, Jordániában és Egyiptomban. Az utóbbi időben jelentősen nőtt a Kaszpi-tengeri és a közép-ázsiai térség országaiban kifejtett iráni befolyás (különösképpen Azerbajdzsánban).

Európának, kiváltképp pedig Franciaországnak – amely 1986-ban már számos merényletet szenvedett el a Hezbollah részéről – nagyon is jó oka van tartani az iráni agressziótól, és nem csupán a saját területén, hanem a Balkánon, Libanonban és Fekete-Afrikában állomásozó békefenntartó csapataival kapcsolatban. Az Egyesült Államok szintén nem hagyhatja figyelmen kívül a síita milíciák latin-amerikai jelenlétét. Az Irán-barát csoportok világra gyakorolt hatását vizsgáló kutatások valószínűleg meglepő eredményt hoznának, még akkor is, ha nem feltételezhető, hogy a fentebb említett csoportosulások feltétlenül parancsszóra követik Teherán utasításait.

Az iráni nukleáris ambíciók következményei

Mindezek fényében egész más megvilágítást kap az iráni atomprogram. Amíg Hameinei ajatollah a hatalom megszerésekor leállította az ország atomprogramját, és azt csak később, az Irakkal folytatott háború idején indította kényszerűen újra, addig azt éppen utódja, a pragmatikus Rafszandzsani indított ismét útjára. Az atomfegyver lényegében éppen az adott rezsim konszolidálását szolgálja leginkább (ezért is értelmetlen az emberi jogok védelmével indokolni álláspontjukat az atomprogram elleni nyomásgyakorlást ellenzőknek), hiszen az egyike a leghatásosabb politikai nyomásgyakorló eszközöknek. Az atomfenyegetés – a hidegháború példája nyomán – tehát elősorban a

status quo fenntartását, mintsem annak megváltoztatását szolgálja. A közel-keleti hegemoniára törekvő, európai, afrikai és latin-amerikai terroristahálózatát kiszélesítő és Kínával kétértemű kapcsolatot ápoló és atomfegyverre szert tevő Irán azonban ténylegesen felborítaná a regionális egyensúlyt. Ebben az esetben közvetlen és közeli szomszédai bizonyosan vagy a fegyverkezési verseny, vagy pedig a behódolás politikáját választanák (Egyiptom és Szaúd-Arábia az utóbbit, a kisebb szomszédok inkább az előbbit). Konfliktus esetén ráadásul kiszámíthatatlan lenne a résztvevők köre és reakciója. Ahogy az is, hogy az atomfegyverre szert tevő Irán meddig merészkedne el újabb merényleteiben. Irán terveinek ismeretében mindenesetre nem tanácsos túlzottan feledékenynek mutatkozni.

Az iráni rezsím valódi arca

Mahmud Ahmadinedzsadot másfél éve szinte senki sem ismerte. Mára világszerte figyelnek a szavára, ami sokkal inkább külpolitikai nézeteinek és a nyugati világ tehetetlenségének köszönhető, semmint belpolitikai sikereinek. Az Ahmadinedzsad-rezsím 2007 óta a nemzetközi elismertség terén komoly sikereket könyvelhet el. Ennyiben Mahmud Ahmadinedzsad sok tekintetben a Nyugat teremtményének tekinthető. A nyugati diplomácia komoly hibákat követett el 2003 és 2006 között az Iránnal folytatott alkudozások során, amelyeknek következményei egyelőre még beláthatatlanok – zárja kérdőjelekkel sűrűn tarkított írását a biztonságpolitikai szakértő.

Lajtai L. László

Az etnikai konfliktus kutatásáról: episztemológia, politika és egy közép-ázsiai határvíta

Megoran, Nick: On Researching 'Ethnic Conflict': Epistemology, Politics, and a Central Asian Boundary Dispute = Europe-Asia Studies, 59. vol. 2007. 2. no., March 253–277. p.

A cikk a Kirgizisztánban zajló etnikai konfliktus ijesztő veszélyéről folytatott vita kritikájával és pozitivistá episztemológikus feltételezésekkel, valamint ezeket alátámasztó kutatási gyakorlatokkal együtt egyedi megközelítést alakít ki az etnicitás és az etnikai konfliktusok kutatása irányába a célcsoportok felhasználásával. Dél-Kirgizisztánban a kirgizek és az üzbégek hasonló véleményeknek adtak hangot a nemzetközi határok etnikai keretek között történő lezárásáról. Mindazonáltal ily módon sokkal inkább az üzbégség és kirgizség autentikus fogalma került meghatározásra, amely a születéshez kötődő rokonság, illetve

a muszlim/szovjet osztályelv talaján nyugodott, enyhén árnyaltan földrajzi tényezőkkel. Ezek az átfedések és ellentmondások forrásokat biztosítottak mindazok számára, akik szélesebb jövőbeli társadalmi formációképeket próbáltak megalkotni, mint a jelenleg hirdett etnikai meghatározási lehetőségek.

Tyiskov megfigyelte, hogy a legtöbb tipológia az etnikai konfliktusok esetében sokkal inkább utal a típusokat létrehozó háttérre, mint a tényleges társadalmi körképre. A posztszocialista Euráziában az etnicitás jelentősége állandó témája volt az angolszász tudósoknak, újságíróknak és nemzetközi szervezeteknek. Ez a tendencia különösen jól látható Kirgizisztán, Tadzsikisztán és Üzbegisztán Ferghana-völgy térségéről folytatott vita esetében. Piontkovszkij nincs egyedül azzal a véleményével, hogy a völgy az etnikai és területi konfliktusok életveszélyes „puskaporos hordója”. Valójában sok kommentátor az etnikai konfliktust, mint a völgy meghatározó drámáját fogalmazza meg krízishelyzetek középpontjában, amely élesztőként működve társadalmi életet hoz létre. Ez a cikk ennek a vizálynak kritikus vizsgálata, és előrevetíti azt a figyelmen kívül hagyott episztemológiai kérdést, hogy a mód, amellyel az etnicitást kutatjuk kihat a következtetéseinkre.

1999. eleje óta a Ferghana-völgy térségét érintő határkérdések sok lakosának fő aggályát jelentik. Egészen addig az ideig a nemzetközi határok ellenőrzése laza volt, és minimális hatást gyakorolt a határvidéken élők életére. 1999. és 2000. fordulóján mindazonáltal ez megváltozott, mivel Üzbegisztán drámaian egyoldalú lépéseket vezetett be a határain keresztül áramló személy- és áruforgalom ellenőrzésére, amivel a határvonalat ténylegessé tette, gyakran traumatikus és erőszakos módon beavatkozva a határvidék lakosainak életébe. Ezen lépések célja az állam gazdasági és katonai biztonságának védelme volt, egyben lehetőséget biztosított a vezetés számára hatósági jogkörének beagyazására azáltal, hogy a völgyet érintő geopolitikai elképzeléseit rögzíti.

Ezek az események és következményeik, nemcsak a helyi idegen tulajdonú hírügynökségek termékei, de hatásuk olyan témákban, mint térségi integráció, hazai politikai erők vetélkedése és nemzetközi jog – tudományos elemzések tárgyát is képezték. E cikk célja annak megállapítása, hogy a Ferghana-völgy határvitái valószínűbbé tették-e az etnikai konfliktus kialakulását, ahogy arra sok kommentátor figyelmeztetett. Ez igen nyomasztó kérdés, mivel ha ez így van, azonnali beavatkozásra van szükség ennek elhárítására. Mindazonáltal, amennyiben nem így van, az ezt megelőzni célzó tevékenységek és politikák tévesek, vagy még rosszabb esetben ellentétes hatásúak is lehetnek.

Az üzbégek és a kirgiziek Dél-Kirgizisztánban figyelemre méltóan hasonló véleményeknek adtak hangot a határ válságának kérdésében az etnicitás fogalmának keretei között, de ez nem ugyanaz a fogalom, amelyet a nemzet elitje tesz magáévá, és amelyet megalapozni és védelmezni kívánnak szomszédai ellenében területi integritásukkal együtt. Tudományos kutatók kivonatos kategóriái, amelyekből a politikai konfliktus körvonalai problémamentesen kiolvashatók, sem bizonyultak helytállóknak. A célcsoportok a szorosabb határ- és szigorúbb vám ellenőrzéseket az autentikus üzbejséggel és kirgizséggel szembeni ellenséges intézkedésként érzékelték, amit a rokonsági kötelezettségek teljesítéseként lehet felfogni. Továbbá mindkét célcsoport az igazi ellenséget nem a másik állam lakosságában, vagy más etnikai csoportban látta, hanem a csongdorban, egy elit osztályban, amely idegenekkel karöltve szegénységet és vizályt szít, miközben saját javait gyarapítja. Mindazonáltal a rokonság és az osztály szerves részét képezte az etnicitásra vonatkozó morális kategóriáknak.

A cikk szerzője amellet érvel, hogy az etnicitás igenis releváns a Ferghana-völgyben, de nem oly módon, ahogy azt a kívülállók gondolják. A cikk maga, nem kísérli meg az eddig elvégzett kutatások megkérdőjelezését, hanem egy sokkal összetettebb vizsgálatra próbál felhívni, amelyet mindössze árnyalnak a merev taxonómia, a pozitívista episztemológia és a rugalmatlan módszertan.

Dél-Kirgizisztánban az általános és elit az etnikumról, nemzetről, államról alkotott földrajzi képe közti szakadékot képez az, hogy az elit megkísérelte kizáró módon meghatározni az etnicitást. Ezzel az etnikai kisebbségek elidegenítését kockáztatják, és a vidéki szegények megélhetését veszélyeztetik, amivel elvetik egy jövőbeli konfliktus magvait. Mindazonáltal az etnikai konfliktus nem jellemző vonása a Ferghana-völgy topográfiájának, mivel a térség új, befogadó politikai formációkat is megnyit. De minden kívülálló jó szándék ellenére ennek a folyamatnak az eredményessége nagyon nagymértékben a helyi lakosság kezében – különösen a politikai elitek kezében – van.

Bosznay Csaba

Ázsiai Amerika lerombolása: dél-ázsiai amerikai történetek, mint az elbeszélések stratégiai helyszínei

Sridevi Menon: Disrupting Asian America: South Asian American Histories as Strategic Sites of Narration = Alternatives 31. vol. 2006. 345–366. p.

Bharati Mukherjee-ről készült kép a Mother Jones borítóján egy kucorica föld közepén ábrázolja őt, egy száriként magára terített USA zászlóba öltözve, alatta a felirat „Amerika változó színei (colour =

szín, zászló, lobogó)". Az üzenet egyértelmű. Az indiai születésű Mukherjee sajátjének vallja Amerika földjét, és kijelenti, hogy ő amerikai és azért, hogy megtagadja az ázsiai mint kiegészítő jelzőt, visszatartja azt a kulturális kategóriát, amely egy centrumra és annak perifériáira osztja az amerikaiakat, így adva hangot követelésének, hogy az amerikai nemzet minden tagja ugyanúgy részesüljön az amerikai álból és az amerikai alkotmány által biztosított javakból. Irodalmi munkáiban Mukherjee az amerikai álmodó és Amerikát újraalkotó bevándorlókkal népesítette be az amerikai tájat. Történetei az Egyesült Államokba érkező nincstelen bevándorlókról szólnak, akiknek mindössze hatalmas élet iránti vágyuk van és képesek álmodni.

Mukherjee állásfoglalása alapvetően asszimilációpárti oly módon, hogy a bevándorlók viselik amerikanizálódásuk felelősségének súlyát. Ebből a szemszögből vizsgálva a kulturális asszimiláció a felelős állampolgárság kritériumává válik. Bár Mukherjee úgy érvel, hogy ő a kreatív átalakulás támogatója, amit ez a kultúra képviselhet. Az, hogy Mukherjee nem tesz különbséget azok közt az ideológiai gyakorlatok és anyagi feltételek között, amelyek közé ezek a bevándorlók érkeznek, abból származik, hogy képtelen megkülönböztetni azokat a heterogén módokat, ahogy ezek a genealógiák a bevándorlók tapasztalataivá alakulnak. A történelem Mukherjee számára olyasvalami, amit meg kell tagadni akkor, amikor az teherteret egy új identitás megalkotásában, egy új világban, egy olyan földön, amelyet ő valószínűleg a bevándorlók tabula rasa-jának tart. A történelem mindazonáltal soha nem biztos, továbbá soha nincs kellőképpen feltérképezve, így annak kényelmetlen részei elhagyhatók. Ahogy azt Mukherjee maga is elismeri, a bevándorlók meglehetősen rendszertelen életet élnek. Magukkal hozzák vibráló történelmi történeteiket, miközben erre hatással vannak új valóságaik. Az Egyesült Államokban konfrontálniuk és egyeztetniük kell más történetekkel, amelyek már áttestek különös traumákon az amerikai földön, valamint egymáshoz közelítő és keresztező történelmeken is. Ezen bevándorlási történetek elbeszélésének kísérlete anélkül, hogy az egymást átfedő genealógiákat, vagy azok politikai képviseletét számításba venné, magában foglalja azoknak a kritikus gyakorlatoknak a figyelmen kívül hagyását, amivel elhomályosítja a bevándorló lét materiális vetületét. Ehelyett ennek a sokféle történelemnek stratégiai ütköztetésére lenne szükség, amellyel nemcsak a közös gondolatok, de az azok közt meglévő szakadékok, rések is feltárhatók. Egy ilyen olvasat megnyitná a teret a perifériák és a központ, illetve a perifériák egymás közti

kritikus tárgyalásai előtt, amelyet Kathleen Stewart „út menti térnek” nevezett.

Cikkében a szerző kritikus vizsgálati gyakorlatot folytat, ennek tárgya a nemzet történelmét elbeszélő, és képzelt közösségeit megnevező diszkurzív protokoll. A szerző bemutat dél-ázsiai amerikai genealógiákat, mint olyan helyszíneket, amelyekről az Egyesült Államok és az ázsiai Amerika feltárható. Azáltal, hogy a dél-ázsiai bevándorlókat ázsiai Amerika kontúrjaiba helyezi, az Egyesült Államokba érkező ázsiai bevándorlók történeteit illeszti be az elbeszélésekbe. Az ilyen típusú történetírás felhívja a figyelmet a bevándorlók történeteiben azokra a hiányokra, amelyek a bevándorlók eredetét az amerikai Ázsia diszkrét helyszíneitől eredezteti. A dél-ázsiai amerikai bevándorlási genealógiák beillesztése ázsiai Amerika elbeszélésebe szükségszerűen az egymással átfedésben lévő genealógiák transznacionális fókuszát vonzza, amely a képzelt és a materiális kontextuson belül helyezkedik el a gyarmati és a posztkoloniális történelemben. Sőt, mi több, azáltal, hogy megidézi Dél-Ázsiát, mint az ázsiai amerikai történelem helyszínét, elhomályosítja az identitás földrajziségét, amely meghatározza az Egyesült Államokbeli ázsiai identitást.

A cikkben a szerző kiemeli következetes és állandó szükségességét és jelentőségét történelmi és genealógiai különbségeknek, azzal a céllal, hogy elfogadhatóvá váljanak a faji alapon csoportosuló bevándorlók ellentmondásos érdekei. A nemzet által különbözőképpen fogadott bevándorlók diszkrét valóságainak biztosítása lehetővé teszi számukra, hogy felfedezzenek közös, vagy egymással átfedésben lévő emlékeket, tapasztalatokat. Ezek a közbeeső terek egyes közösségi helyeket ázsiai Amerikában felerősíthetnek oly mértékben, hogy átörhessék a pánetnikum elszigetelő politikáját és visszafoghassák a nemzet domináns diskurzusát.

Mivel a bevándorlók folyamatosan érkeznek a nemzetbe, és helyet követelnek maguknak annak történelmében is, valamint kihívásokkal szembesítik az uralkodó rezsimeket – amelyek megpróbálják őket gyarmatosítani – más történetek és más életek írják le az ő valóságukat a nemzet új nyelvén. Most, ebben a kakofón világban, Rey Chow szerint sokkal jobban, mint eddig bármikor, „az emberek nem maradnak szülőföldjükön és az azáltal biztosított keretek közt”. A szerző egyetértőleg hozzáteszi: „velük együtt a nemzet történelme sem.”

SZEMLÉ – Nemzeti és nemzetiségi irodalmak

Az erőszak terei és a „kis terek” az irodalomban

Breysach, Barbara: *Räume der Gewalt – Poesie der kleinen Räume* (Herta Müller) = *Spiegelungen*. 2. Jg. 2007. 2. H. 144–157. p.

Herta Müller (sz. 1953) a Németországba kitelepült romániai német írók legkiválóbbja, műveiben a megélt diktatúra és a diktatúra szorításában megélt kisebbségi lét legmélyebbre ható elemzője. A bánási sváb falu világából érkezett az irodalomba. Tanárnak tanult a temesvári egyetemen. Tagja lett az ideológiai kényszerektől független írás jegyében szövetkező „bánási akciócsoportnak”, melynek ténykedését – az 1970-es évek végétől – a hatalom, nem zaklatások nélkül, mégis eltúrte egy ideig. Bukarestben erősen cenzúrázott bemutatkozó prózakötetét: *Niederungen* ('Lapályok', 1982) csakhamar Németországban is kiadták. Egyebek között emiatt is zaklatásban volt része, majd a román hatóságok hosszas huzavonát követően 1987-ben engedélyezték kitelepülését. Berlinben telepedett le. Németországban egymást követték további művei – máig húsznál több kötet: elbeszélések, regények a diktatúrából (ezekből magyarul megjelent: *A rókák csapdába esnek*), esszék, vallomások a diktatúra-élmény feldolgozásának írói és emberi problematikájáról, pszichológiájáról és moráljáról, amelyekért gazdagon aratott irodalmi díjakból is.

Herta Müller művei, még az esszéi is, komoly értelmezési nehézségek elé állítják az elemzőket. Mindjárt induló kötete megteremtette azt az új paradigmát az irodalom kisebbségi típusában, amely az elnyomás alatt holttá merevedett, porladó kisebbségi létstruktúrák közösségi illúzióját szétrobbantja. Sajátságos módszerét a környezetbe még nem integrált gyermeki átélés alulnézetére, idegen pillantására alapozza, ez lesz az elbeszélés fikciója vagy másképpen: „autofikcionális stratégiája”. Az itt ismertetett tanulmány is a *Niederungen* sokat elemzett poetológiájából indul ki, egyúttal Müller újabb esszéinek mondandóihoz kapcsolódva, amelyek maguk is visszaatálnak ezekre a kezdetekre.

Breysach elemzése a „kis térben” fejlődő irodalom tudati „tágulására” vonatkozó elmélethez is kapcsolódik, melyet a '70-es években Gilles Deleuze és Félix Guattari fejtettek ki Franz Kafka elbeszélő-struktúrái kapcsán. Ennek lényege (leegyszerűsítve) az, hogy a tapasztalat túlnő az alapidimenzióin. Az elmélet Kelet-Közép-Európa kis nyelvi-etnikai tereire átfogóan alkalmazható. E felismerés a „kultúr-

topográfiai” szemléletet hívta létre a kisebbségi-regionális irodalmak és kultúrák standard terek közötti elhelyezésére. Müllernél a „tágulás” már a tárgy-észlelet szömegfeleltetésénél eldőlt, amit visszatekintve ő maga így magyaráz: a szavak a dolgokra úgyszólván „aggatva” voltak, anélkül, hogy fedtek is volna, a dolgokkal való együttváltozás képessége nélkül. A változhatatlanság gyökere a hallgatás és elhallgatás volt: nem nevezhették néven a dolgokat. Íróként megpróbálta kifejteni a dolgokat szavakból, hogy végre látszódjék a fonákjuk. Akkor feltárult a teljes üresség, a káosz. Ám, mint megállapítja: „ha az életben többé semmi nincs rendben, akkor a szavak a mélybe zuhanak”.

Müller stratégiája abszurd. A közép-európai abszurd ugyanakkor annyiféle, ahány kis térben csak kinyílik. Herta Müller műve egy sorsába börtönszerűen bezárt közösség világát nyitja ki. A hallgatás itt kétszeres: a diktatúra fojtására ráakódik a falu önmagára kényszerített, kollektív hallgatása is a náci korszakban megesett dolgokról. A családok élete csupa titok, sok szennyest kellene kitergetni. Egy kép: a „sváb fürdőlé”, amely irtózatossá szennylévé lesz, mire henteente egyszer kiszolgálja az összes családtag tisztálkodását. A falvak egymástól is izolálódnak. Hódított az alkoholizmus, az erőszak, a degeneráció. Ami sajátosság még fönmaradt, az a „német hajválaszték”, a „német bajusz” volt. A bezárkózás nem megtart, hanem felőröl. Az író viszonya ehhez a valósághoz: az abszurd eszközeivel a holt tudati zárvány lebontása, az abszurd való bemutatása.

A *Niederungen* megírásakor ez a világ félig-meddig már a múlté: a Németországgal kötött „családegyesítési” egyezmény nyomán folyamatban volt a lebomlása. Ezt az író más műveiben és több író-társa is nyomon követte. A saját kiutazására emlékezve anyja lemondó szavait idézi a hóesérről: „ez is ugyanaz a hó...”, tudniillik mint amikor az orosz őt vitte Szibériába. Akkoriban a holtta merevedett közösségek sajátos emlékművet emeltek maguknak a temetőben: távozás előtt a családbeli sírokat még sorra lebetonoztatták. A bántási akciócsoport függetlenségi stratégiája erre a „saját” múltra is vonatkozott, igyekezett ebből kiemelni a kisebbségi örökséget. A továbblépés lehetőségét multikulturális szemhatáron kereste volna – társulva a román és magyar környezettel, ha eltűri a diktatúra. A koncepciót a kivándorló romániai német írók „hozományként” letehetették az anyaország irodalmi kultúrájának asztalára

SZEMLE – Kisebbségi politika

Pozitív diszkrimináció

Agrawal, P.; Rossouw, J.; Skrentny, J.D.; Vidal, D.: Discrimination positive [Dossier] = Le Monde diplomatique, 2007, május, 12–15. p.

Indiában kvóta jár az alsóbb néposztálynak

Indiában 2006 áprilisában az emberi erőforrások minisztere bejelentette a hátrányos néposztályok számára kiterjesztett kvótát az államilag finanszírozott tanítási intézményekben. Az intézkedés tulajdonképpen hosszú politikai egyeztetés eredménye.

1990-ben erőteljes tiltakozó megmozdulásokkal fogadták a közszférában kiterjesztett kvótát. A mostani megegyezés egyrészt az alsóbb néposztály megerősödését jelzi, másrészt a politikai célok közvetlen alkalmazására példa. Indiában a társadalmi osztályba tartozás nem bevallásos alapú, sem nem választható, hanem születéstől fogva meghatározott, és a kormányzat vagy állam állapítja meg az egyes osztályokhoz tartozó kvótákat. Azaz nem valamiféle független intézmény. Ma összességében a kollégiumi és egyetemi helyek 15 százalékat tartják fenn a hátrányos helyzetű alsóbb néposztályok (ideértve az érinthetetleneket is) számára.

Kezdetben a „fenntartott helyek” sorsa párhuzamosan alakult az agrárreforméval, és az oktatásba való bejutással. Az érinthetlenség története és gyakorlata mély büntudatot alakított ki az indiai társadalomban, és speciális politika szükségességét mutatta.

Az egyéb hátrányos helyzetű osztályok sem jutottak társadalmi hatalmi pozícióba, de korántsem bélyegezték meg őket úgy, mint az érinthetetleneket. Akad közöttük olyan, aki némi gazdasági, sőt társadalmi hatalommal rendelkezik. A kvóta ezért váltott ki most ellenérzéseket. A politikai pártok megválasztási megfontolásból nem fogadják el a tiltakozást. A hátrányos helyzetűek egyik képviselője, Vallabh Patel már miniszterelnök-helyetteséig jutott el, és a „Mozgalom a szabadságért” egyik legerőteljesebb képviselője.

Mint minden egyenlőtlenségen alapuló társadalomnak, Indiának is voluntarista politikára lenne szüksége, hogy a különböző kultúrájú népcsoportok be tudjanak illeszkedni. A kasztrendszerben, noha változtathatlannak tűnik, a politikai és társadalmi hatalom szintjei nem esnek egybe a kasztokkal. A brahmanok a csúcson vannak, de juttatásuk apanázsszerű. India régmúltjában is így volt ez. A

Gupta-dinasztia például azt várta el, hogy az éppen uralkodó király a harctéren bizonyítsa be hűségét, és nem a szertartásokon.

A 'kaszt' fogalma a hindu tradícióban elméleti alapot kapott. Valójában azonban a brit fennhatóság alatt volt igazán képes kifejezni a különböző identitásokat, közösségeket, társadalmi szervezeteket. A 'fenntartott helyek' politikáját már egyszer bevezették, 1918-ban, és 1921-ben is, Mysore-ban, illetve Madras-ban. Mindkét esetben a nem brahman kasztokat mint retardáltakat kezelték. Észak-Indiában csak az 1960-as években merült fel velük kapcsolatosan a 'fenntartott hely' szükségessége.

Az alkotmány arra sarkallja a kormányt, hogy hozzon más intézkedéseket az alsóbb néposztályok számára, mint az érinthetetlenek számára. Az 'osztály' a 'kaszt' szinonimája lett.

Egy valódi beilleszkedésre ösztönző rendszernek mindenféle egyenlőtlenséget figyelembe kellene vennie, a nemekét, földrajzi területekét, oktatását. A kvóta-rendszer automatikusan a kasztidentitást hívja elő, és nem a társadalom szélén rekedtek felelősségét. Így a demokratikus változás dinamikája is gátolva van.

Nyáron fölmerült egy pozitív diszkriminációs rendszer, amelyben több index jelezné a halmozott hátrányokat. Satish Deshpande közgazdász és Yogendra Yadav politológus nevéhez köthető ez az elképzelés. A *Tudás Nemzeti Delegációja*, amelyet a miniszterelnök hozott létre, azt a feladatot kapta, hogy tegye Indiát a tudás „szuperhatalmává”. Egyelőre ez még nem valósult meg, de az alsóbb néposztályok számára már kvótát biztosítanak.

„Méltányos elhelyezkedés” a dél-afrikaiaknak

Amikor az Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) 1994-ben hatalomra jutott, meglehetősen siralmas társadalmi és gazdasági állapotokkal kellett szembesülnie. Thabo Mbeki terve egy fekete középosztály kialakítása volt, mégpedig pozitív diszkriminációval az elhelyezkedés terén, illetve a magánüzemek egy részének a feketékhez juttatásával. A mintegy 40 milliós színesbőrű társadalomból sikerült is létrehozni az egy-kétmilliós fekete középosztályt. S valóban, tíz év alatt a fekete munkanélküliek száma lassabban növekedett, mint a fehéreké.

A legfontosabb intézkedést 1999 áprilisában szavazták meg: ez a méltányos elhelyezkedésről szól, és célja a feketék (a nőket és sérülteket is ideértve) tényleges helyét kialakítani a társadalomban.

E faji logikának fehér alkalmazottak ezrei estek áldozatul, akiket mind elbocsátottak a munkahelyükről. Csak az oktatók vonatkozásában 103 millió euró kiadást jelentett mindez az államnak. Meg-

számlálhatatlan fehér, jól képzett, fiatal munkaerő vándorolt ki az Egyesült Királyságba, Kanadába, Ausztráliába és Új-Zélandra. 1999-ben először fordult elő, hogy a kivándorló afrikaansok száma meghaladta az egyéb fehérekét.

A fekete munkavállalók száma látványosan megnőtt a közszférában, míg a magánszektorban kevésbé. Ezért elfogadtak egy, a feketék gazdasági előmenetelére vonatkozó törvényt. 2015-ig a vállalatok tőkéjének 25–30 százalékának feketék kezébe kell kerülnie. Csak-hogy általában semmilyen tőkével nem rendelkeznek. Nem véletlen, hogy a pénzügyi tranzakciókat mindig ugyanaz a néhány, politikailag megbízható fekete oligarcha hajtja végre. A pozitív diszkrimináció általános gyakorlatával, azaz a gazdagság újraelosztásával szemben így egy kis létszámú, újjgazdag fekete elit alakul ki.

Az évszázados gyakorlattal ellentétben most egy üzleti-politikai kaszt ült rá Dél-Afrikára. A többi afrikai országhoz hasonlóan, itt is a fehérekhez igyekeznek hasonlítani az újjgazdag feketék.

Az ANC pillanatnyilag nem hajlandó újraértékelni pozitív diszkriminációs politikáját. A mostani egy társadalmi kritérium: a fajta helyett a nyelvet (melyből tizenegy hivatalos is van!) kellene alkalmazni. Az apartheid alatt ugyanis a dialektusokat is elnyomták. Ha az alkalmazottakat két nyelv használatára köteleznék, az kiküszöbölné az igazságtalanságokat, és a nemzeti megbékélést szolgálná.

Az amerikai „igenlő cselekvés” hanyatlófélben

2006 novemberében a michigani választók 58 százaléka szavazott a faji kisebbségeket előnyben részesítő szabályozók eltörlésére.

A többi amerikai egyetem folytatja pozitív diszkriminációs politikáját, noha a foglalkoztatás témáját nem tárgyalják újra.

A feketék munkanélkülisége kétszer olyan fontos, mint a fehéreké.

Am az igenlő cselekvés célja nem a szegények megsegítése volt. Azokért indult, akik a nemük vagy fajtájuk miatt hátrányt szenvednek. Az amerikai gondolkodásban a faji kisebbség fogalma gyakran összekeveredik a társadalmilag hátrányos helyzettel. A feketék és a hispánok 13–13 százalékát teszik ki az amerikai társadalomnak, de a feketék a szegények egynegyedét, míg a hispánok csak a szegények 22 százalékát.

A pozitív diszkrimináció sok mindent jelent, de semmiképpen nem olyan színvakságot, ami az esélyegyenlőség terén előrelépést jelent. Az 1964-es Emberi Jogi Egyezmény megtiltotta, hogy az alkal-

mazás terén bármiféle hátrányt jelentsen a faj, az állampolgárság, a vallás vagy a nem.

A pozitív diszkrimináció nem kvóta meghatározására szolgál, hanem olyan 'tényező' jelzésére, amelyet akkor használunk, ha egy csoport eléri a 'kritikus tömeget'. Az egyetemi felvételin az etnikai kisebbséghez tartozók alacsonyabb szintű teljesítménnyel is bekerülnek. A munkába álláskor a nőknek általában még valami plusz „ki-képzést” is adnak. A lényeg, hogy a diszkriminációt megelőzzék a jövőben és orvosolják a múltra vonatkoztatva.

Az 1964-es diszkriminációellenes törvény célja a munkanélküliség javítására irányult, amikor is a feketék kétszer annyian voltak ebben a helyzetben, mint a fehérek. Noha a törvény nem változott, az arányok 2007-ben is nagyjából ugyanezek.

Egyes szakértők a fizetéseket vizsgálván megállapították, hogy a feketék a nemzeti átlagnál mintegy 11 százalékkal alacsonyabb díjazást kapnak, s mindezt a bőrszínük miatt.

Szociológusok viszont arra a megállapításra jutottak, hogy a hispánok, bűnöző elődeik kapcsolatrendszerének köszönhetően könnyebben kapnak munkát, mint a feketék. A bevándorlókat tanulmányozók szerint a feketék lusták, ezért választanak a munkáltatók inkább ázsiai, hispánt, vagy más bevándorlót.

Ha csak úgy merül föl a kérdés, a pozitív diszkrimináció előnyökkel jár-e, – az egyetemi fölvetel szempontjából a feketék és hispánok számára minden bizonnyal igen. Amikor 1995-ben a California University abbahagyta az előnyös faji megkülönböztetés politikájának alkalmazását, a feketék és hispánok aránya rohamosan csökkent, és csak a kevésbé keresett szakokon lehetett velük találkozni. A nagy magánegyetemek (Princeton, Harvard, Yale) hallgatóságának társadalmi összetételét vizsgálva inkább az a kérdés merül föl: miért nem a szegényebb családok gyermekeit támogatják (akik alacsonyan reprezentáltak ezeken a helyeken), semmint a színesbőrűeket?

Az alkalmazásban állók esetében szép eredmények jellemzik a pozitív diszkriminációt élvezőket. Különösen a felelősségteljes pozíciókat betöltő színesbőrűek száma emelkedett.

A társadalmi konszenzus eléggé nagy a pozitív diszkrimináció kérdésében. A demokraták tudják, hogy az amerikaiak nem kedvelik a faji alapú előnyöket. Jobbnak látják tehát agyonhallgatni a kérdést. A republikánusok pedig ugyancsak nem beszélnek róla, nehogy a rasszizmus vádja érje őket.

De 2007-ben anakronisztikus is a pozitív diszkriminációt emlegetni. A munkáltatók szívesen alkalmaznak különböző fajtájú embereket. Ám hogy megvalósul-e Martin Luther King álma, a „bőrszín

iránt közömbös” jövő? Meglepő, de az intézményesített szabályzók miatt az etnikai hovatartozásnak igen nagy szerep jut, főleg a magánszektorban. Itt ezeket a szabályzókat kénytelenek látványosan figyelembe venni.

Ami igazán elgondolkodtató, hogy ma már a hispán vagy ázsiai eredetű amerikaiak emelkedő számban találnak fehér házastársat maguknak, összességükben 30 százaléuk él vegyes házasságban, a feketék azonban továbbra is csak 10 százalékban vegyülnek a fehérekkel.

Az amerikaiak rossz közérzete a majdnem teljesen fehér hatalmi berendezkedésnek tudható be. S annak, hogy noha szinte mindnyájan vágynak a különbözőség előnyeire, a hosszútávú, nagyon erős szakos intézkedésektől tartózkodnak.

Álvita francia módra

„A fordítás: hamisítás” – tartja egy olasz közmondás. Mindenesetre illik arra, aki a tengerentúli affirmative action/ positive action kifejezéseket ’pozitív diszkriminációnak’ (discrimination positive) fordította franciára. Amerikában ugyanis a nők és mindenféle hátrányos helyzetű állampolgárok egyenlőtlen esélyeinek megszüntetésére irányul a nevezett fogalom. Hogyan is mozgósítana egy demokratikus mozgalom bármiféle diszkriminációra?!

2003. november 20-án ejtette ki először nyilvánosan a ’pozitív diszkrimináció’-t Nicolas Sarkozy, aki akkor már komolyan foglalkozott a köztársasági elnöki pozíció megpályázásával. Hogyan is lehetne fölvenni a harcot a bevándorlók gyermekeinek tartósan egyenlőtlen helyzetével? Ettől kezdve széltében-hosszában folyt a vita a pozitív diszkriminációról Franciaországban.

A Franciaországi Feketék Tanácsa (CRAN) nyíltan harcol a fajták, a bőrszín megkülönböztetése ellen. Ugyanakkor egy képviselőjükkel készített egyórás interjú során egyszer sem ejtették ki a ’kvóta’ kifejezést.

A Nemzetközi Munkaügyi Ügynökség (BIT) 2007-ben közzétett felmérése szerint, melyben csaknem ötezer munkáltatót kérdeztek meg Franciaország nagyvárosaiban, ötből négyen úgy válaszoltak, hogy ’francia származású’, és nem ’afrikai fekete’ munkaerőt alkalmaznak szívesebben. Ötből hárman inkább franciát, mint arabot, és ötből ketten inkább férfit, mint nőt foglalkoztatnának. A franciák javára működő ’pozitív diszkrimináció’ tehát eléggé nyilvánvaló, a legutóbbi, 1958-as Alkotmány ellenére, amely biztosítja származásra, fajra és vallásra való tekintet nélkül az egyenlőséget.

A tendencia biztató a '60-as évek óta az Észak-Afrikából repatriált állampolgárok foglalkoztatása tekintetében, sőt a különféle sérelmek alkalmazását illetően is. Ez utóbbiak arányához igyekeznek most fölzárkóztatni a nőket is (1999-es törvény).

A megkülönböztetés látványos módon az oktatásban jelentkezik, ahol Alain Savary indítványára, még 1982-ben kialakították az ún. 'kiemelt oktatási zónákat' (ZEP), amelyek esetében vitatható, hogy mennyiben földrajzi meghatározottságúak, s mennyiben etnikailag azok. Ugyanekkor keletkeztek az 'érzékeny városi zónák' (ZUS) is. A szakszervezeti és szakmai irányítók is jól tudják, hogy csak egy jóval jelentősebb költségvetési tétel, a tanárok magasabb fizetése szüntethetné meg a magas osztálylétszámot, a tanítás gyengébb színvonalát a külvárosokban.

Napirendre kell tűzni az iskolapolitika és a városi foglalkoztatás globális átalakítását. A nem, a bőrszín, a név, illetve a születési hely föltüntetése egy életrajzon eleve meghatározza az alkalmazásra pályázó sorsát. Újdonság ezért az ún. 'anonim önéletrajz'. Egy zenekar pedig függöny mögé helyezi az oda pályázó zenészt, hogy kizárólag a muzsikája alapján tudjon elfogulatlan döntést hozni.

Régen az iskola, a származás folyamánnyaképpen biztosította az egyéb társadalmi csoportoktól való elkülönülést. Ma sokan örülnek, hogy a ZEP révén továbbtanulási lehetőség nyílik meg előttük. A 'pozitív diszkrimináció' patetikus, egyszersmind nevetséges hatást ér el a társadalomban a szociológusok szerint.

Tulajdonképpen az etnikai statisztika ugyanolyan formális a francia médiában, mint a pozitív diszkrimináció. Mert vajon miféle statisztika képes figyelembe venni az etnikai alapú megkülönböztetést?

1999-ben a Nemzeti Demográfiai Kutatóintézet (INED) készített fölméréseket a származási ország és ugyanazon ember állampolgárságáról. Amint azonban Georges Felouzis az iskolai szegregációról végzett kutatásokat, és céduláin föltüntette a keresztneveket, máris diszkriminációt emlegettek vele kapcsolatban. Jean-François Amadiou, párizsi egyetemi tanár (Observatoire des discriminations), petíciót nyújtott be legutóbb az etnikai-faji statisztikák készítése ellen. Szívesen feleslegesek a most kért információk: állampolgárság, szülőké, nagyszülőké, a születési helyek, idők megadása is, mert ezek megbízható módon diszkriminációra adnak alkalmat. S vajon egy munkáltató miért kíváncsi arra, hogy arab vagy fekete-e az alkalmazott, ha nem a kvóta felállítása miatt? A Diszkriminációt Megfigyelő Intézet (Observatoire des discriminations) kvázi etnikai statisztikái

egyébként tényleg több céllal is felhasználhatók. Így, feltételes módban...

Patrick Simon (kutató az INED-nél) szerint a diszkriminációt tagadók, és az ő véleménye között a számok, a statisztikák jelentik a különbséget. Más kérdés az, hogy ideje lenne optimális módszerrel végezni a kutatásokat.

Kakasy Judit

Az etnikai alapú rezsimek folyamatossága és változásai Ausztriában, Németországban, a Szovjetunió/Oroszországban és Törökországban: az etnikai rezsimek változatai, és hipotézisek változásaira

Akturk, Sener: Continuity and Change in the Regimes of Ethnicity in Austria, Germany, the USSR/Russia, and Turkey: Varieties of Ethnic Regimes and Hypotheses for Change = Nationalities Paper, 35. vol. 2007. 1. no. March 23–49. p.

Az első világháborút követően Ausztria, Németország, Oroszország és Törökország a dinasztia alapú birodalmi politikai rezsimek irányából a kvázi-köztársasági rezsimek irányába mozdultak el, amelyek szélesebb körű általános legitimitás alapján nyugodtak. Az átalakulást megelőzően e a birodalmak vezetésükben és az etnikai kategóriák politikai jelentőségében nagyrészt hasonlítottak egymásra. Az első világháború után ennek a négy birodalomnak a főbb utódállamai nagy mértékben különböző politikát folytattak az etnicitással mint társadalmi kategóriával kapcsolatban. Ezért megkülönböztethetünk osztrák, német, szovjet/orszá, török modelleket a soketnikumú lakosság kezelésében, modelleket, amelyek az 1920-as évek óta állnak fenn. A különböző etnikai rezsimek felemelkedése az 1920-as években és ezeknek a politikáknak a fennmaradása végig a XX. század során egy meglehetősen zavarba ejtő kirakót jelent a politikai tudományok számára. Ezeknek a különböző politikáknak felemelkedésére és fennmaradására ez a munka nem ad „magyarázatot”. Ehelyett az állami politikák közti főbb különbségeket írja le a szerző ebben a négy országban, azzal a céllal, hogy rámutasson a legfontosabb különbségekre és a legjelentősebb jellemzőkre. Mivel ezen politikák főbb vonalai nem változtak a XX. század során, különösen az 1920-as és 1990-es évek között, így a szerző az időszakra jellemző nüanszokat röviden írja le. Végezetül az 1990-es évek égén bekövetkezett változásokra összpontosít Németországban, Oroszországban és Törökországban, és ezen változások lehetséges okait vizsgálja.

A tanulmány központjában az etnikum alapú rezsim áll, amely kifejezésben a rezsim szó jelentését átvéve a demokratizációs irodalomból az etnicitásra alkalmazza a szerző. Az etnikum alapú rezsim magában foglalja mindazon szabályokat, amelyek a megengedhető kifejezésekre, törvénykezésre és az etnicitás politikai használatára vonatkoznak. Az etnikum alapú rezsim a hivatalos állami szintű szabályokra és szabályozókra utal, és nem írja körül a nem hivatalos társadalmi normákat, illetve azokat az informális intézményeket, amelyek azokhoz a mechanizmusokhoz kapcsolódnak, amelyekkel az emberek mindennapi életükben kezelik az etnikai sokszínűséget. Noha az etnikum alapú rezsim befolyással bír az etnikum egyéni és társadalmi érzékelésére, a társadalom érzékelésében végbemenő változás nem képezi a tanulmány tárgyát.

Az etnikum alapú rezsim egy komplex, sok alkotóelemből összeálló rendszer, mivel rengeteg egymással szoros kapcsolatban lévő intézményt és politikát kezel. Ez hét különböző, egymással összefüggő intézmény és politika együtállása:

- 1., Az alkotmányban elismerik az egynél több etnikum jelenlétét, hivatkozva népszámlálásra vagy más kulcsfontosságú hivatalos dokumentumra.
- 2., Hivatalos területi etnikai autonómia (pl. autonóm etnikai köztársaságok).
- 3., Etnikai kisebbségek állampolgársága.
- 4., Etnikai kisebbségek nyelvi jogai.
- 5., Egyedüli vagy több hivatalos nyelv.
- 6., Jóváhagyó tevékenység az etnikai kisebbségek számára.
- 7., A bevándorlás alapja (etnikai vagy sem).

Ausztria, Németország, Szovjetunió/Oroszország és Törökország ezen dimenziók mentén mutatnak eltéréseket, mégis egyértelműen kijelenthető, hogy különböző etnikai alapú rezsimeket tartanak fenn.

Ezen dimenziók közti különbség a „nemzet” és az „eticitás” közötti hivatalos szintű kapcsolathoz kötődik. Három élesen elkülönülő fajtát láthatjuk nemzet és etnicitás kapcsolatában: nemzet = egy adott etnikai csoport (mono-etnikai), a nemzetet érzékelhetjük mint különböző etnikai csoportok egyesülését (multi-etnikai) és a nemzet fogalma kifejeződhet valamely társadalmi kategória mentén, amely nem az etnikumhoz, vallási felekezethez, nyelvhez, vagy ideológiához köthető (nem-etnikai). Németország, Szovjetunió (Orosz Köztársaság) és Törökország esetében elmondható, hogy ezek mono-, multi-, és nem-etnikai alapú rezsimek. Ausztria az első világháború után egy nem-etnikai rezsimet intézményesített, a náci megszállás

idején egy mono-etnikumú rezsím irányába mozdult el, majd egy multi-etnikumú rezsím irányába haladt tovább a második világháborút követően. Mindazonáltal, az etnikai rezsimek leírásánál a négy országban a szerző nem használja a mono-, a multi- és a nem-etnikai jelöléseket, hogy megakadályozza ezeknek az összetett rezsimeknek igazságtalan leegyszerűsítését, és hogy az olvasó előtt megnyíljon egy nagyobb értelmezési szabadság a későbbiekben bemutatott, empirikus adatok értelmezésében.

Bosznay Csaba

SZEMLE – Kisebbségi jog**Alkotmányos identitás**

Jacobsohn, Gary Jeffrey: Constitutional Identity = The Review of Politics 68 vol., 2006., 364–397. p.

Mi az alkotmányos identitás? Mivel az alkotmányok egyedi identitásokat testesítenek meg, kérdés: ezek miként befolyásolják gondolkodásukat az alkotmányos változtatásokról? Az a kifejezés, hogy „egy identitás lopás” releváns lehet-e alkotmányok esetében is épp oly mértékben, mint egy hitelkártyáknál? Lehet-e az identitás bármi több, mint opportunista alkotmányos címke, amelyet egy politikailag kívánatos eredmény érdekében alkalmaznak? Igaza van-e Laurence Tribe-nak, amikor azt mondja, hogy „az alkotmány identitása – a történelmi és textuális anyagok megtestesülése, melyből a normák származnak, melyek útmutatást adnak annak alkalmazásához – olyan kérdés, amelyet nem lehet objektíven levezetni, vagy passzívan, nézőponttól függetlenül érzékelni”?

A cikkben a szerző amellett érvel, hogy az alkotmányos identitás fogalmának tisztázása fel kellene, hogy keltse az alkotmánnyal foglalkozó tudósok érdeklődését. Annak a gyakorisága, hogy alkotmányos viták bizonyos politikai törekvések fényében és célzatával kerülnek terítékre, elő kell, hogy mozdítsa a gondolat analitikus hasznosítását is. Mindazonáltal meghatározhatjuk egy alkotmány attribútumait azzal a céllal, hogy a dokumentumot alkotmányként azonosíthassuk, amikor ezeket az attribútumokat egy egységes egész jogi dokumentumba foglalva látjuk. Ezek az attribútumok képessé tesznek minket arra, hogy megerősítsük az alkotmány létezését, mielőtt további elemzésnek vetnénk alá bármely alkotmányos identitás meghatározott tartalmát. A hitelesítés hasonlatos ahhoz a folyamathoz, amikor felismerünk, pl. egy asztalt, mint valamely dolgot, amely megfelel az adott tárgyra vonatkozó kritériumoknak. Ekkor továbbléphetünk, és bizonyos identitásokat az általános típushoz kapcsolódóként ismerhetünk el, ahogy pl. megkülönböztetünk ebédlőasztalt és biliárdasztalt. Ha meg akarjuk őrizni az utóbbi identitását, meg kell akadályoznunk a zsebek és filccel borított lapjának eltávolítását, éppúgy, ahogy bármely más asztalt védelmeznénk, garantálva, hogy annak függőleges és vízszintes síkjai, felületei a helyükön maradnak.

Egy alkotmány meghatározó attribútumai sokkal könnyebben megkérdőjelezhetők, mint egy asztalé, de ez nem hátráltathatja a to-

vábbi kutatást. Valójában, az asztal példája nemcsak hogy találó, de implicit elfogadásra lel sok alkotmány szövegében. Például az Amerikai Alkotmány Garancia Záradéka valójában azt mondja, hogy a kormány köztársasági formában kell, hogy működjön az államszövetségi rendszerben. Ennek biztosításában vallott kudarc olyan lenne, mint ha az alkotmány asztalának lábait vágnák le. Ehhez hasonlatos több alkotmány is, amelyek közül pl. a Francia Alkotmányt lehet kiemelni illusztrációként, amely tilt minden olyan változtatást, amely megsemmisítené a kormányzat köztársasági formáját és védelmezi a rezsim alaptulajdonságait, amelyek általános meghatározó tartalommal bírnak az alkotmányos identitás területén. Ezek a szövegalapú tiltások és rácsok bizonyos alkotmányos változtatásokkal szemben elméletben legalább is azt a célt szolgálják, hogy miként azt a biliárdasztal esetében is láttuk, megőrizzenek egy már előzőleg meglévő identitást azáltal, hogy megakadályozzák azoknak az attribútumoknak az eltávolítását, amelyek hiányában a kérdéses tárgy valami mássá válna.

Mindazonáltal a legtöbb asztalnak nincs szüksége értelmezésre. Még akkor sem, ha a kérdéses tárgy azonosítását hátráltatja az a tény, hogy azt az asztalt történetesen bizonyos alkalmakkor étkezéshez, máskor munkafelületként alkalmazzák. Az alkotmányok esetében természetesen mindig az értelmezések világába lépünk be. Ebből az értelmező eredetből származik az a kérdés, miként alapozhatjuk meg az identitást? Terjedelmes filozófiai irodalom foglalkozik vibráló, esetenként szenvedélyes hévvel Plátónig visszamenőleg az identitást meghatározó kritériumokról, legalább is az egyének szintjén. A személyiség körüli viták igen nagy része nem alkalmazható alkotmányossági kérdésekre, noha alkotmánnyal foglalkozó tudósok és alkotmányjogászok részéről bölcs lenne súlyozottabban megvizsgálni ezt a kérdést. A szerző irodalmi áttekintéssel próbál segíteni rendszerbe foglalni azokat a módokat, amelyekkel az identitás és alkotmányosság kérdését vizsgálhatjuk, és hogy az miért bírna jelentőséggel alkotmányozással foglalkozó elméleti szakemberek számára. Érvelése szerint Edmund Burke-t követve egy alkotmány akkor nyer valamely identitást tapasztalás által, ha sem nem egy elhatárolt kitalált objektum, sem pedig egy erősen megkérgesedett esszencia, amely beágyazódott egy társadalom kultúrájába, és amely csak felfedezésre vár. Az identitás párbeszédés forrásból fakad és politikai törekvések és elkötelezettségek keverékét alkotja, amelyek kifejezik egy nemzet múltját, valamint azoknak eltökéltségét a társadalomban, akik valamely módon kötődnek ehhez a múlthoz. Ez ugyan változtatható, de ellenáll önnön megsemmisítésének, és más körülmények között más mó-

don testesül meg, ahogy azt a szerző meg is kísérli bemutatni India és Írország alkotmányos identitásának elemzésével.

A szerző végezetül arra a következtetésre jut, hogy az alkotmányos identitás jövője már múltjában eldőlt. Emlékezzünk egy indiai jogász utasításának elejére: „Az alkotmány egy rendkívül értékes örökség; ezért annak identitását nem semmisíthetik meg.” Mások számára az alkotmány nem szükségszerűen így érzékelendő. Véleményük szerint az alkotmány sajnálatos öröksége az, ami kiemelkedik, amiért is annak identitását meg kellene semmisíteni. Vagy ahogy az a legtöbb nép esetében valószínű, az alkotmány öröksége a politikai és társadalmi átalakulás hideg fényében, egy keverékes áldás, mely nyitva hagyja a hogyan kérdését, valamint azt, hogy identitása megváltoztatható-e.

Bosznay Csaba

Miért kellene a muszlimoknak lemondani a dzsihádról? Az emberi jogok és a nemzetközi jog jövője

An-Na'im, Abdullahi Ahmed: Why should Muslims abandon Jihad? Human rights and the future of international law = Third World Quarterly, 27. vol., 2006. 5. no. 785–797. p.

A cikk iszlám perspektívából vizsgálja az emberi jogok egyetemességét és nemzetközi legalitását. A szerző egyértelműen a nemzetközi legalitás és törvényes rend intézményi kereteinek szisztematikus elkötelezettjeként foglal állást, és ösztönzi a muszlimokat, hogy szakítsanak a dzsihád hagyományos fogalmával. Ezzel egyidejűleg részletesen kifejti, hogy a legalitás és törvényes rend intézményi keretei a nemzetközi kapcsolatokban szükségesek az emberi jogok védelméhez, és hogy ezen keretek hiánya az emberi jogi normák hitelességét és megvalósíthatóságát ássák alá.

A címben megfogalmazott kérdés egyszerre valós és retorikai jellegű, ez megkérdőjelezi a dzsihád tiltásának alapját és fenntartja az emberi jogok egyetemességét oly módon, hogy a muszlimok megerősíthetik elkötelezettségüket a nemzetközi törvényesség mellett. Mindazonáltal tudatában kell lennünk, hogy a „dzsihád” szónak sok jelentése van, és különböző követelményeknek kell teljesülni annak megfelelő alkalmazásához. A szerző ebben a munkájában az erőnek egyoldalú alkalmazására utal, amikor muszlimok próbálnak meg politikai célokat elérni a nemzetközi törvényesség intézményi keretein kívül, és az általános törvényesség keretein kívül. Mivel a legalitás és

a törvényes rend keretei hiányosak a „való világban”, így nincs alapja annak az elvárásnak, hogy a muszlimok hagyjanak fel a dzsiháddal.

A szerző saját véleménye szerint az emberek mindenütt felelősek egymás védelméért, mivel ugyanúgy sebezhetőek az önkényes erőszakkal, szegénységgel, általában mindennemű igazságtalansággal szemben. Ahogy azt a New York, Madrid és London elleni terror-támadások egyértelműen jelezték, a technológiailag legfejlettebb országok épp annyira sebezhetőek az önkényes erőszak számára, mint a legkevésbé fejlettek bárhol a világon. Az igazi kérdés a szerző szerint, hogy miként leszünk képesek eleget tenni ennek a közös felelősségnek, ahelyett, hogy ezeket a kérdéseket a nyugati országok biztonságát vagy az emberi jogokat fenyegető iszlám „veszedelemként” értelmezzük. De ez a célkitűzés nem értelmes, politikailag sem kivitelezhető ezen normák és a nemzetközi kapcsolatok törvényességének folyamatos és következetes megfigyelése hiányában. Amennyiben ez a helyzet, a muszlimoknak még mindig le kellene mondaniuk a dzsihádról a nemzetközi jog és az emberi jogok világméretű tiszteltetésben tartása érdekében, de fel kellene ismerniük, hogy ezek a felhívások nem találnak meghallgatásra mindaddig, míg más társadalmak nem tartják ugyanúgy tiszteltetésben ezeket az értékeket. Sőt, mi több, ezek az elvek természetüknél fogva nem lehetnek igazak, ha nem fogadják magukba a teljes emberiséget, beleértve a muszlimokat is.

Muszlimok alkotják a világ teljes lakosságának egyötödét, jelen vannak minden kontinensen és térségben, bár nagyrészt Afrikában és Ázsiában. 44 országban alkotják a lakosság döntő többségét. Ezek a demográfiai adatok megerősítik az iszlám és a nemzetközi jog között fennálló kapcsolatot, de semmilyen módon nem írják le e kapcsolat jellegét. A vallás, az emberi jogok és a nemzetközi jog közti kapcsolatot ajánlatos lenne megvizsgálni minden vallási hagyomány szemszögéből, és nemcsak az iszlámra szorítkozva. Mindazonáltal ez a kérdés csak akkor tölthető fel tartalommal, ha valóban hívőkről beszélünk és nem csak a vallás elvont fogalmáról, mert hogy ez a muszlimokról szól és nem az iszlámról, a zsidókról szól és nem a zsidó vallásról és így tovább, feltéve ugyanezt a kérdést minden vallási hagyomány esetében. Amennyiben ezt a kérdést ezen keretek közé szorítjuk, akkor az az emberekről fog szólni, társadalmi, gazdasági és politikai környezetükben, és saját vallásukhoz fűződő viszonyukról és gondolkodásukról. Minden hívő számára az a kérdés, hogy emberi lények miként viszonyulnak vallási hitükhöz és gyakorlataikhoz egyfelől, másfelől világi aggályaikhoz, amelyek a biztonságot és a jólétet érintik. Ez a perspektíva azt is aláhúzza, hogy ugyanezek a kérdések felvetődnek egyes muszlimok és hinduk esetében, és nemcsak a

muszlimok összességére vonatkozóan, mint egy egyöntetű, különbségek nélküli tömeg.

A cikk tárgyát képező módra, amellyel a különböző iszlám társadalmak valószínűsíthetően kölcsönhatásba lépnek a nemzetközi joggal vagy emberi jogokkal, ugyanazok a tényezők és feltételek vannak hatással, amelyek más emberi társadalmakat is befolyásolnak. Az ún. „iszlám faktor” csak egy a sok közül ebben a folyamatban, és a végeredményeket más tényezők és összefüggések is befolyásolják. Például Mohamed próféta karikatúráit tartalmazó publikáció Dániában sokkal inkább utal a muszlimok szocio-ökonómiai helyzetére Európában, és a politikai légkörre az iszlám többségű országokban és azok neokoloniális kapcsolatára a nyugati hatalmakkal, mint amennyire az iszlámról és a muszlimokról szól. Az iszlám és az iszlám identitás ugyan releváns tényezők, de ezek semmiképpen nem meghatározó okai a muszlimok viselkedésének, sem pedig izolált tényezők oly mértékben, hogy ne lennének relevánsak.

Bosznay Csaba

*SZEMLE – Nemzeti és etnikai kisebbségek története***Francia értelmiségiek és az Ausztria-Magyarországról alkotott kép Franciaországban: bevezető a történelmi Magyarország széthullásához**

Deschênes, Dany: French Intellectuals and the Image of Austria-Hungary in France: Prelude to the Break-up of Historic Hungary = Hungarian Studies Review, XXXIII. vol., 2006. 1–2. nos., 93–120. p.

A Habsburg Monarchia összeomlását megelőző időkben az első világháború hajnalán Franciaország és Ausztria viszonyát gyakorta jellemezte ellenségeskedés. Ez a tény magyarázatul szolgál arra, hogy ez utóbbi miért testesítette meg az ellenségképet Franciaországban. Mégis a XIX. század utolsó évtizedeiben egy másik kép is kialakult Ausztriáról: egy olyan országé, amely segíthet Franciaországnak szembenézni a Poroszország, majd később a porosz dominanciájú német második birodalom fenyegetésével. Ennek az új Ausztria- képnek a kialakulása megosztotta az osztrák ügyekkel foglalkozó francia értelmiségieket. Egy csoportjuk ellenséges maradt Ausztriával szemben, tagjai hajlamosak voltak szimpatizálni az osztrák birodalom számos nemzetiségével és azok elismerésért folytatott harcával a Habsburg Monarchia keretein belül és kívül. A másik csoport inkább egységes Habsburg államot akart, amely potenciális szövetséges lehet a német terjeszkedéssel szemben.

A dunai monarchia eltűnéséről írt munkájában Fejtő Ferenc magyar származású történész az első csoport szerepére összpontosított, míg a másodikat szinte teljesen figyelmen kívül hagyta. Ha a Francia Köztársaság elnöke, Raymond Poincaré helyesen állította 1914. augusztus 4-ikét követően, hogy az ország értelmisége hozzájárult írásaival „Franciaország fiainak szent egységéhez az ellenséggel szemben”, akkor mindenképpen érdekes lenne feltárni gondolataik szerepét a Ferenc Ferdinánd trónörökös szarajevói meggyilkolását követő tragikus eseményeket megelőzően. Anélkül, hogy tagadnánk a dunai monarchia „elnyomottait” támogató értelmiségiek erős hatását, szükséges megvizsgálni nézeteik okait, és pontosabb képet alkotni az értelmiségiek monarchia iránt tanúsított attitűdjének az 1867-es kiegyezéstől az 1914–1918-as konfliktus hajnaláig.

A második világháború végét követően tanúi lehettünk az Osztrák-Magyar Monarchia átértékelésének, kezdve a „nemzetek börtönének” képétől egy nagyrészt pozitív multinacionális tapasztalatig. Ebből a szemszögből nézve széthullásának okai különböző, egymásnak ellentmondó értelmezésnek adnak táptalajt. Franciaországban a

vita Fejtő Ferenc könyve körül összpontosult. Könyvében Fejtő a nemzetközi eseményeket teszi felelőssé a monarchia összeomlásáért: az antant és szövetségeseinek külpolitikáját, a szabadkőművesek szerepét és egyes nemzeti vezetők, mint pl. Eduard Beneš, Tomáš G. Masaryk propagandáját, valamint bizonyos értelmiségiek hatását, különösen Angliában és Franciaországban. Egyes történészek nem értettek egyet Fejtő érvelésével, a legnevesebbek közülük Bernard Michel és Jean Bérenger voltak. Bernard Michel szerint Fejtő gondolatai meglehetősen filozofikusak megközelítésükben, és egy összeesküvés képét vázolják fel. A témáról szóló könyvében Michel amellet érvel, hogy a monarchia széthullásához vezető fő okok belső tényezők voltak. Bár Bérenger nagyobb vonalaiban egyetért Michel érveléseivel, de vannak bizonyos hasonlóságok aközött, ahogy ő és Fejtő értelmezik a külső tényezőket, különösen Beneš és Masaryk szerepét az Osztrák-Magyar Birodalom eltűnésében. Bérenger mindazonáltal szembehelyezkedik Fejtő munkájával, annak túlzó volta miatt, különösen, ami a szabadkőművesek, Clemenceau és egyes francia értelmiségiek szerepét illeti. Bérenger szerint a monarchia belső problémái sem gazdasági, sem emberi szempontból nem hagyhatók figyelmen kívül. Véleménye szerint a monarchia megsemmisítésének magvait saját külpolitikája vetette el, különösen balkáni szerepvállalásával.

A franciák képe a Habsburg Birodalomról 1867 után fokozatosan átalakult. Ennek az átalakulásnak a legdrámaibb változását a porosz hatalom felemelkedése okozta. A XIX. század utolsó évtizedeitől kezdődően a francia értelmiségiek – és különösen azok a történészek, akiket érdekelt a monarchia – két táborra szakadva találták magukat. Az egyik tábor szimpatizált a monarchia szláv kisebbségeivel, míg a másik tábor előnyben részesített volna egy újjászervezett, újjáéledő 1867. utáni Osztrák-Magyar Monarchiát.

Különösen a szlávokkal szimpatizáló csoport – melynek tagjai voltak Louis Léger, Ernest Denis és Louis Eisenmann – járt sikerrel az általános francia közvélemény formálásában az Osztrák-Magyar Monarchiát illetően. Az első világháború alatt ők foglaltak állást Ausztria-Magyarország feldarabolása és megcsonkítása mellett. Bár nehéz valós hatásokat mérni, de valószínűleg ők voltak a legnagyobb mértékben felelősek Franciaországban a Habsburg Birodalom rendkívül negatív megítéléséért és annak szétdarabolásáért is. Az a negatív Osztrák-Magyar Monarchia kép, amelyet létrehoztak, máig fennmaradt.

Ami Magyarországot illeti, a róla alkotott kép a XIX. század végétől a XX. század elejéig fokozatos átalakulást mutat. Az 1860-as évek végén megjelenő magyarbarát érzelmi hullám, amely az 1870-es

évek végéig tartott, elült, és helyette Léger, Denis és különösen Eisenmann magyarellenes attitűdje nyert teret. Vélt hatalomelvű, elnyomó, asszimilatív és Németország-hű képpel Magyarország szinte minden szimpátiát elvesztett Franciaországban 1914-re. Ez a negatív kép csak tovább erősödött a háborúval. A következmények mélységesen ártalmasnak bizonyultak a soknemzetiségű királyság számára. Nem meglepő, hogy amikor a francia vezetők Magyarország megcsonkításán dolgoztak a háború után, elenyésző tiltakozás érkezett francia értelmiségiek részéről.

Bosznay Csaba

A székely örökség

Egyed Ákos: Egy sajátos földtulajdon: a székely örökség. = Korunk, 3. folyam, 2007. 7.sz. 48–54.p.

A történeti források tanúsága szerint a jobbágyfelszabadítás más-ként zajlott le az erdélyi vármegyékben, mint a Székelyföldön. Míg a Kolozsvárt ülésező utolsó rendi országgyűlés 1848. június 6-án hozott törvénye szerint az úrbéres földeket bíró jobbágyok egész Erdélyben felszabadultak a robot és a dézsma kötelezettsége alól, tulajdonosai lettek annak a földnek, amit addig használtak, a földesurakat pedig állami kárpótlás illette meg, addig a székely örökséges földeken élő jobbágyok az önmegváltás útján szabadultak fel. A szerző vizsgálatainak meglepő eredménye: a székelyföldi jobbágyoknak csupán 12–13 százaléka vált szabaddá állami megváltás mellett, a többi a jobbágytartóval kötött megállapodás értelmében juthatott az általa használt föld tulajdonába. Ennek oka, hogy a székelyföldi jobbágyok, zsellérek nagy része olyan földön élt, amely a jobbágytartó családi öröksége volt, tehát magántulajdonnak minősült.

A székely örökség intézménye az a terület, amelyet egy család a közföldből szerzett meg vagy foglalt el, s ez képezte a hadi szolgálat alapját. Az viszont, hogy a nemzeti föld kikerüljön az újraosztás kényszere alól, s örökölhetővé váljon, csak a faluközösség és a hadszervezet helyi képviselőinek közös beleegyezésével történhetett meg. A székely örökség kialakulásának legelterjedtebb formája az erdőirtás volt, és az irtványföld már az irtást végző család örökletes birtokává vált. A 24 esküdt székülővel hozott törvény 1451-ben kimondta, hogy „azon örökség, amelyet 32 év óta valaki háborítatlanul bír, örökre az övé marad”. Egyértelmű tehát, hogy a Székelyföld autonómiájának alapvető jogai közé tartozott a földbirtoklás szabályozása

A székely örökségnek mint birtokjognak és tulajdonnak 1562-ig meghatározó szerepe volt a székely társadalom sajátos rendi struktúrájának alakításában, fenntartásában és a székely szabadság (libertas) önigazgatási rendszerében. (A királyi jog nem terjedt ki a székelyek szállásterületére, azaz nem adományozhatott birtokot, a székelység gyakorlatilag adómentességet élvezett – a székely családokat csak az ún. ököradó terhelte stb.)

Az adóztatás bevezetésével a székelység előjogai megszűntek: rájuk is kiterjesztették a hűtlenségnek fej- és jószágvesztéssel járó büntetését, a székely örökségek nagy része került át jogos tulajdonosától az adományosokhoz, ami a székely földesúri réteg kialakulását segítette. Elvesztették örökségüket a házasságtörésben, vérfertőzésben, emberölésben elítéltek is, sőt gyakran a család magvaszakadása esetén a kincstár örökölte a vagyont. (Mindezek következménye lett az 1562-es felkelés.) A önálló Erdélyi Fejedelemség korában tehát az archaikus székely társadalom átalakult, a régi rendek jogi státusa is nagy változásokon ment keresztül: a primori és lófői rend felsőbb rétege nemesi jogokat bíró renddé, a korábbi harmadik rend, a közsékelység részben darabont vagy libertinusi (szabad székely) renddé, illetve jobbágyi réteggé esett szét. Átrendeződött a földtulajdon is: a székely örökség a különböző rendek és rétegek birtokában más-más jogi státust kapott. Mindezek ellenére sokat megőrzött régi funkciójából az erős faluközösségi rendszer keretében. Ennek köszönhető, hogy a feudalizmus – elöretörése dacára – sohasem tudott uralkodó társadalmi formációvá válni a Székelyföldön. Az 1848-as forradalom idején a szabad rétegek még mindig túlsúlyban voltak a székely társadalomban.

Cholnoky Győző

Száz év előtt: a Magyarországi Német Néppárt születése

Senz, Ingomar: Vor hundert Jahren – Gründung der „Ungarländischen deutschen Volkspartei“. = Spiegelungen. 2. Jg. 2007. 2. H. 43–53. p.

A magyarországi és a Trianonnal leszakadt svábság kiváló történész az alapítás centenáriuma kapcsán körvonalazza az első magyarországi német kisebbségi párt létrejöttének történetét és szerepét az egykor meglehetősen nagy létszámú magyarországi németiség életében. A pártalapítás mérföldkő volt és messzeható eseménynek bizonyult a svábság modern kori politikai életében. Az elmondottak kitérnek igencsak figyelemre méltó, az irodalomban eddig kevésbé tár-

gyalt részletekre. (I. Senz a témára vonatkozó részpublikációira is ráirányítják a figyelmet a jegyzetek.)

A demokratikus érdekartikuláció és –képviselő intézményességének nyugat-európai kibontakozásához képest, amely kisebb-nagyobb eltérésekkel a XIX. század folyamán végbement, mind Ausztria, mind pedig Magyarország gyakorlatilag a közös 1867-es parlamentáris be rendezkedése előtt nem jöhettek létre parlamenti pártok. Kisebbségi pártok létrejöttét a magyar nemzeti (I. Senz szerint: sovinizta) politika később sem engedte meg, de ehhez – a németiség esetében is – a nagyrészt paraszti sorban élő tömegek politikai öntudata is hiányzott. Ennek okaként első helyen talán a nevelésre hivatott értelmiség magyar asszimilációs lemorzsolódása jelölhető meg. A korszak vége felé a tudatos magyarosítás már magát a falut is elérte (iskola, hitélet, helyi igazgatás). A falu kapitalizálódásával kialakult feszültségek – kistermelők elszegényedése, a nagygazdák versenyképesszere, befektetési igénye – a századforduló körül lassan mégis megérlelték a talajt az összefogásra.

A szikrát a dualizmus meghaladását célzó nemzeti törekvések, a magyar országgyűlés és az udvar nyílt konfliktus felé haladó ellentéte, az 1905-ös „ex lex állapot”, illetve a Fejérváry Géza „darabont-kormány” alatt kiszélesedő politikai válság adta. Az előrelépéshez szükség volt a szerveződés ügyének maradéktalanul elkötelezett főkre. Közülük Edmund Steinacker (a neves pedagógus, iskolaszervező és irodalmár Gustav Steinacker fia) vállalt úttörő szerepet, aki korábban az erdélyi szászág képviselőjében edződött a kisebbségi harchoz, egyidejűleg a városi polgárság asszimilációja ellen próbált – kevés sikerrel – cselekedni. Steinacker ezúttal már termékenyebb talajra talált, mégpedig a délvidéki megyékben: a Bácskában, de főként a kompakt német telepítésű Bánságban, a közvetlen bécsi közigazgatás alól csak nemrég felszabadult határőrvidéken. Szervezőmunkájának eredményeként 1900-ban Temesvárt megalakult a *Deutsches Tagblatt für Ungarn* ('Magyarországi német napilap'), bár hosszú élete nem lett. A sajtó megszilárdítása, amit össznémet szervezetek Németországból, Ausztriából anyagilag is támogattak volna, a hatóságok ellenállásán megbukott. Az összefogás eszméje azonban megfogant. Informális együttműködések, bizottmányok alakultak. 1905-ben két nagy népgyűlésen (Fehértemplom, Versec) fogalmazódtak meg határozott követelések. Ezek között első helyen szerepelt a nemzeti kisebbségek számára népképviselői esélyegyenlőséget biztosító választójog és választási rendszer, de hangot kapott az akut gazdasági, társadalmi problémák több kérdése is.

Első nagyobb sikert jelentett egy helyi polgári pártformáció megalakulása Versecen 1906 áprilisában. Önerőből több helyi német lap is megindult vagy indult újra a vidéken. A helyi sváb elitek forrongtak, készülődtek. (I. Senz szerint a korábbi magyar nacionalista beállítással ellentétben nem szorultak rá sem külső buzdításra, sem pedig uszításra.) 1906 októberében került sor Steinacker elnökletével a sváb Délvidék egészét reprezentáló előkészítő konferenciára, amely elfogadta egy országos párt alapításának menetrendjét. Először is határozat született a valós tömegtámogatottság felméréséről. Bizalmi emberekhez juttatták el a felhívást (a nyilvánosság megkerülésével), kérve mindenholnan legalább néhány biztos támogató visszaigazolását. A decemberre Versec színhellyel kitűzött pártalapító gyűlés delegáltjai is éppen ők lehettek. A felhívás 62 példányának a fele érkezett vissza, sokan a hatósági megtorlástól tartva nem merték a nevüket adni a tervhez. 1906. december 30-án illegálisan megalakult a Magyarországi Német Néppárt, a továbbiakra bízta a legális keretek megteremtését. Szélesebb körű, ezúttal is titkos aláírásgyűjtésbe kezdett most már az ország egész területén, és több mint ötezer aláírást támogatásával tűzött ki bejelentett rendezvényt két helyre. Ezeket azonban formai okokra hivatkozva karhatalommal feloszlatták. Ezt követően ellenzéki interpellációkkal tudták elérni a hivatalos áldást a pártra. Így kerülhetett sor az első, illegális aktus megismétlésére egy évvel később ugyancsak Versecen.

A német párt Steinacker által megszövegezett programja (a pártvezetésben hivatalosan nem foglalt helyet) 13 pontban foglalja össze a kisebbségi politika és művelődés, illetve a gazdasági lehetőségek körében megfogalmazható követelésekkel. Középpontban áll a megyei igazgatási önkény, és önmagában a nemesi osztályt privilegizáló rendi állam felszámolása – mindenekelőtt az általános és egyenlő választójog, valamint a progresszív adóztatás bevezetése útján. A program a nemzetiségi – nyelvi, iskolázási, egyesületi stb. – jogokat csorbító gyakorlat kiküszöbölésére egyedül az 1868-as nemzetiségi törvénytörvények becsületes és szigorú betartatását kívánja.

Steinacker a késő-dualista kor magában álló, konok következetességű figurája, aki I. Senz szerint is tisztában volt azzal: a német követelések megvalósulása a nemzetiségi népképviselő arányos parlamenti ténnyel való elfoglalása és a jogrend megfelelő kiterjesztése által a történelmi magyar állam végét jelenti. A kihívást a magyar nemzeti politika visszaverte, de a bekövetkező háború veszteségként a jóslat nagyon is betelt felette. Ugyanez a jóslat fenyegette egyébként a Steinecker bevonásával körvonalazódó trónörökös tervvel is, amely – az egyre

hangosabb szláv igények kielégítésével – az osztrák-magyar dualizmus trializmussá alakítására irányult.

Magyarországi Német Néppárt tevékenységét fémjelző eredmények, mint az erdélyi szász takarékszövetkezet (Raiffeisen), az országos Német Parasztszövetség, alapítványi társaságok stb. magának a német mozgalomnak javára váltak, elősegítették az asszimilálódás vagy a kiszorítás előbbrejutásának megállítását. Magyarország feldarabolásával ennek az „anyapártnak” az utódai álltak az élére a németiség új útkeresésének is az utódállamokban.

Komáromi Sándor

1956 EMLÉKEZETE ITTHON ÉS KÜLFÖLDÖN

- Egry Gábor:* A politika emlékezik – emlékezetpolitikai változatok
Takács Róbert: Az 1956-os forradalom az orosz közgondolkodásban és történetírásban
Rásky Béla: 1956 mint az osztrák történelem szerves része. Ausztriai megemlékezések 2006-ban

UKRAJNA ÉS OROSZORSZÁG: TÖRTÉNELMI NARRATÍVA ÉS PÁRTOSODÁS

- Viktória Szereda:* Történelmi emlékezet Ukrajna és Oroszország elnökeinek hivatalos beszédeiben
Fedinec Csilla: Pártok és ideológiák Ukrajnában. Az egypártrendszertől a politikai tömörülésekig

CENZÚRA ROMÁNIÁBAN

- Győrffy Gábor:* Sajtócenzúra a kommunista Romániában
Lázok Klára: Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek Romániájában

KALAUZ

- Dobos Balázs:* Kisebbségpolitika és kisebbségpolitikai intézményrendszer Magyarországon 1948–1993 között

SZEMLE

- Romsics Gergely:* Többszólamú magyar kisebbségtörténet (Bárdi Nándor – Simon Attila (szerk.): Integrációs stratégiák a magyar kisebbségek történetében)
Bokor Zsuzsa: Identitáskurzusok Erdélyről (Feischmidt Margit (szerk.): Erdély-(de)konstrukciók)
Kapitány Balázs: Erdélyi magyar népesség-előreszámítás (Csata István – Kiss Tamás: Népesedési perspektívák Erdélyben)
László Réka: Olaszország bevándorlás-politikája a 21. században (Vincenzo Cesareo szerkesztette tanulmánykötetről)

Developmental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology

Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Personality and Social Psychology

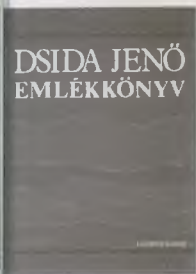
Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology

Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Experimental Psychology
Journal of Personality and Social Psychology
Journal of Personality and Social Psychology

**Pomogáts Béla (szerk.):
Dsida Jenő emlékkönyv**

Budapest, 2007. 377 p.

3800 Ft

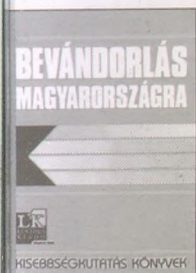

**Szesztay Ádám (szerk.):
Együtt.**

**Az 1956-os forradalom és
a határon túli magyarok**

Budapest, 2006. 245 p.

3200 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Bevándorlás
Magyarországra**

Budapest, 2006. 364 p.

2800 Ft

**Stark Tamás:
Magyar foglyok a
Szovjetunióban**

Budapest, 2006. 259 p.

3200 Ft

**Miskolczy Ambrus (szerk.):
Magyar utazók a
Duna-tájon**

Budapest, 2006. 204 p.

2600 Ft

**Tóth Pál Péter (szerk.):
Vándorlás és
népeségfogyás.
Interjúk a magyarok
Magyarországra
vándorlásáról.**

Budapest, 2005. 256 p.

3800 Ft

Előkészületben:

**Stefan Sutaj: A cassai kormányprogramtól a csorba tói egyezményig.
A csehszlovákiai magyar kisebbség helyzete 1945-1949.**

Ilyés Zoltán: Etnikus identitások és nemzeti affinitások a Kárpát-medencében.

KISEBBSÉGGUTATÁS

KÖVETKEZŐ SZÁMUNK TARTALMÁBÓL

1000 Ft

TANULMÁNYOK

Identitás és önszerveződés a határon túli magyar közösségek körében (Bakó Boglárka és Papp Richárd tanulmánya)

Juhász Judit - Szaitz Mariann: Migráció és feketemunka

Csókáné Prakatúr Mária:

A mohácsi sokácok lakodalmi szokásai

SZEMLE

Etnikai tisztogatás és a belbiztonság (Mulaj, K.)

Bevándorlási politika - integráció - honosítás (Budrich, E.)

Európaizálódás és euroszkepticizmus (Riishoj, S.)

"A románok dicsőségéért".

Ortodoxia és nacionalizmus Nagy-Romániában 1918-1945

Az iszlám Európában: nyereség vagy veszély?
(Internationale Politik)